

SZEGEDI NYÁRI EGYETEM

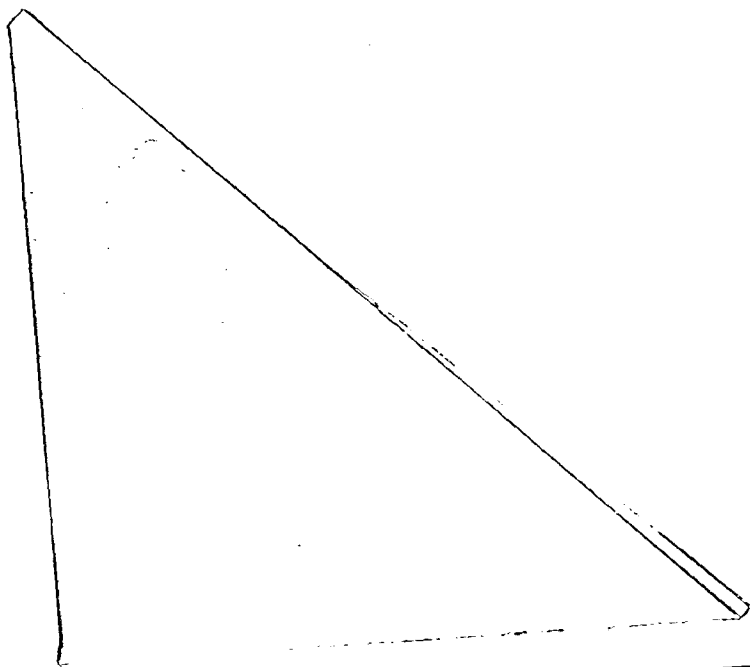
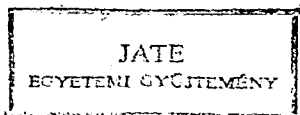

1981

MŰVELŐDÉSELMÉLET

10

HELYEEN
OLVASHATÓ

A101658

MŰVELŐDÉSELMÉLET

GAZDASÁG ÉS KULTÚRA

Szeged, 1981.

ÖSSZEÁLLÍTÁS A TIT SZEGEDI X. MŰVELŐDÉSELMÉLETI
NYÁRI EGYESTEMÉN ELHANGZOTT ELŐADÁSOKBÓL

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001004253

Szaklektorok:

Koncz János
Székely Sándor

Felelős szerkesztő:

Molnár Zoltán

A 101658

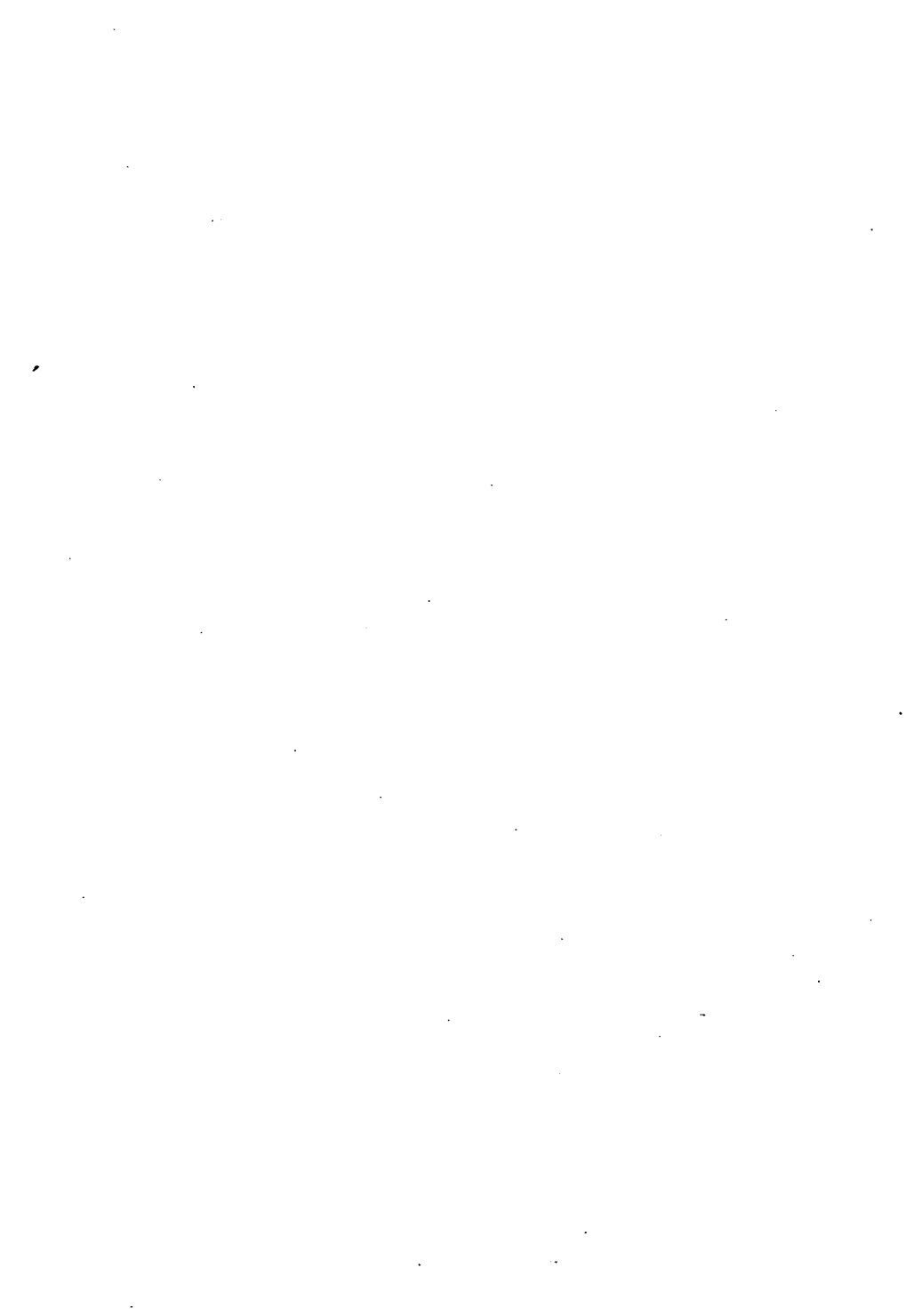
ISSN 0139-4118

Készült a TIT Rotaüzemében
Budapest, VIII., Bródy Sándor u. 16.
Gy.sz.:82.1312-Példányszám: 400 -13,25/A/5/ iv

Kiadásért felelős: Radványi Gáspár

T A R T A L O M

Szabó G. László: Megnyitó	5
Jeney Jenő: A 10 éves Szegedi Művelődéseméleti Nyári Egyetem	10
Koncz János: Társadalom, közgondolkodás, kulturális ne- velés	20
Köpeczi Béla: Szellemi haladás és gazdaság	40
Vonsik Gyula: Társadalmi haladás - gazdaság - kultúra..	55
Kozma Ferenc: Az emberi tényező a gazdasági fejlődés- ben	85
Horuczi László: Gazdaság és erkölcsi kultúra	117
Kormos Sándor: Célok és feladatok a közművelődésben /1981-1985/	141
Koncz Gábor: Nemzetközi tapasztalatok az oktatás- és művelődéstervezés területén	158
Csikós József: A művelődés és a gazdaság összefüggései tájékoztatópolitikánk tükrében	185
Szabó G. László: Zárószó	201

M E G N Y I T Ó

Tisztelt Hallgatók!

Kedves Elvtársak!

A Csongrád megyei és Szeged megyei Város Tanácsa, a TIT megyei Elnöksége nevében szeretettel köszöntöm Önöket a I. Művelődésselméleti Nyári Egyetem megnyitása alkalmából. Külön köszöntöm a nyári egyetem előadóit, akiknek tudományos munkássága garancia tanfolyamunk színvonalára.

Szeged nyári programjai között évek óta rangos helyen állnak a nyári egyetemek. Bizom abban, hogy nem az elfogult lakálpatrióta szól belőlem, hanem a sokéves tapasztalatok támasztják alá megállapításomat. Ezt látszik igazolni az éven-te visszatérők jelentős aránya is.

A jubileumi év tematikája különösen vonzó és bizonyára sokak érdeklődésére tarthat számot. Ezért engedjék meg, hogy néhány gondolatot a meghívott előadók mellett magam is hozzáfűzzek.

Gazdaság és kultúra, fejlett szocialista társadalom és kultúra, szocialista demokratizmus és kultúra, szocialista életmód és kultúra...

Sorolhatjuk az összefüggéseket a nagyobb, általánosabb körökből kiindulva az egyes, a részletesebb felé haladva. A lényegyet mindenütt felismerhetjük: a kultúra, a társadalom tagjainak kulturáltsága meghatározó tényező. Terveinket, jö-

vönk egyetlen kérdését sem körvonalazhatjuk a kultúra centrális szerepének figyelmen kívül hagyásával. A kultúra fogalmát természetesen kitérítve kell felfognunk és ezen belül az egyes részterületek jelentőségét is látni kell a gazdasági, társadalmi fejlődés szempontjából. Ily módon az állami oktatás, a közművelődés, a tudományok, a művészetek, a tömegközlekedés szinte egész világunkat átfogó rendszere politikai, gazdasági céljaink megvalósulását segíti a kultúra sajátos eszközeivel, ha megfelelő tudatossággal és tervszerűséggel élni tudunk ezekkel az eszközökkel.

Kádár János elvtárs a párt XII. kongresszusán nem véletlenül hangsúlyozta a következő gondolatokat:

"Az általános műveltség, a szaktudás színvonalának társadalmi méretű emelése szocialista fejlődésünk jelenlegi szakaszában elsőrendű fontosságú követelmény. Gazdasági előrehaladásunk igen nagy mértékben függ a termelésben dolgozók szakképzettségétől, felkészültségétől. A műveltség megalapozása, a tudásvágy felkeltése, anyanyelvünk ápolása, a kulturális értékek terjesztése, az önművelés ösztönzése nem az oktatás, a művelődés belügye, hanem elválaszthatatlan az egész társadalom fejlődésétől."

Hazánk gazdasági, társadalmi életének alakulására - a belső tényezők mellett - sokféle kívülről jövő erő gyakorol hatást. Az elmúlt évtizedben leírt fejlődés sok eseménye bizonyítja, hogy a világban sajátos korszakváltás következett be, amely a szocialista országokban kialakult 5 éves periodizáció határait átlépve a kontinuitás és diszkontinuitás számtalan, az utóbbi részünkre gyakran kellemetlen példájával hívta fel a figyelmet arra, hogy nyitott gazdaságú ország lévén nem haladhatunk az eddig megszokott úton.

A rendelkezésekre álló idő rövidsége miatt csak két un. "világfolyamat" kiragadásával szeretném alátámasztani az eddig mondottakat, egyúttal hangsúlyozva a X. Művelődéstudományi Nyári Egyetem témaválasztásának helyességét.

1./ Mindannyian tapasztaltuk - kezdetben talán értetlenkedve is - hogy hazánk gazdasági fejlődése, amely az 1970-es évek közepéig dinamikus volt, úgy 1978 táján kedvezőtlen irányba fordult. Előbb csak fékeződött a dinamizmus, majd megállt és napjainkra - néhány alapellátási feladat kivételével - inkább szintentartásról beszélhetünk. /A kultúra munkásait ez a folyamat különösen kedvezőtlenül érinti./

A belső változások mögött ma már világosan kirajzolódnak a tőkés világ mélyülő általános válságával összefüggő problémák. Ez a válság szorosan összekapcsolódott az energiaválsággal, megnövelte a munkanélküliséget, levezetését keresi a helyi háborúkban és az egyre inkább elharapódzó terrorizmusban. Ha ezeket a mozzanatokat - és sok más, általam nem említett tényezőt - összerakjuk és visszavetítjük az elmúlt 10-15 évre, látnunk kell, hogy az USA mai szélsőséges politikája egy szisztematikusan megtervezett és irányított folyamat szükségszerű eredménye.

Mindenki előtt ismert, hogy nyersanyagokban, energiahordozókban szegény országunk nemcsak a békés egymás mellett élés politikai gyakorlata és az ezzel szorosan összefüggő bővülő turizmus révén vált nyitottá, hanem elsősorban a közel 50 %-ig külkereskedelemből realizálódó nemzeti jövedelmünk révén.

Ma már azt is pontosan tudjuk, hogy a gazdasági fejlesztés intenzív szakaszába léptünk, a szaktudás, az általános műveltség termelési tényező, amely tervszerűséggel, hatékonysággal párosulva jelenthet megoldást mai gondjainkra. /Csak zárójelben említem, - bár az előbbieknél semmivel sem kisebb jelentőségű -, hogy a fejlődésünket meghatározó belső tényezők közül nem jutottunk még túl az extenzív fejlesztésből az intenzívbe való átmenet nehézségein, hogy munkaerőhelyzetünk alakulása több területen kedvezőtlenül befolyásolja céljaink megvalósulását; termszervezetünk, gyártmánystruktúránk, hatékonyságunk foka, iparirányításunk sok mindenben nem felel meg korunk követelményeinek./

És mielőtt a másik világfolyamatot említeném egy percre megállok e kérdéskör véleményem szerint egyik legfontosabb leágazásánál:

- Az állami oktatásban - az alsó foktól az egyetemekig bezárólag - az alapeladatokkal egyenrangú oktatási-nevelési feladat a nyitottság, az új felismerése és befogadására való készség kialakítása.
- A közoktatási és közművelődési intézményrendszernek szintén alapeladata az ifjú korosztályok művelődési, önművelődési igényeinek, művelődési szokásrendszerének a kialakítása. Mert a kultúra folyamatos - talán nem túlzás azt kívánni, egyre bővülő - igénylése nélkül nincsen emberi kiteljesedés, tehát nem lehet szó emberi szabadságról sem.

2./ Áttérve a második folyamatra, a következőket szeretném említeni. A mai filozófiában gyakran találkozunk olyan fejtegetésekkel, amelyek korunk meghatározó lényegére keresik a választ.

- A polgári gondolkodók közül többen azt állítják, hogy korunk a tudományos és technikai forradalom kora, amelyben a legfejlettebb országokat egy meredek, keskeny sávban felfelé ivelő, un. vágató technikai fejlődés, a kevésbé fejletteket, és különösen az un. harmadik világhoz tartozókat a még kirívóbb elmaradottság jellemzi.
- A marxisták szerint korunk meghatározó lényege a szocializmus, a szocialista országok léte és gyakran elmentmondásokkal terhelt fejlődése, amely közvetlenül vagy közvetve kihat az egész világ fejlődésére. Ez a felfogás nem tagadja a TTF meglétét és következményeit. Sőt azt vallja, hogy a TTF csak a szocialista országokban teljesezhet ki, csak szocialista viszonyok között szolgálhatja az ember valódi fejlődését.

A gazdasági építő munka jelenlegi szakaszában, de még inkább a jövőben - hogy az extenzív fejlődésből az intenzívbe vezető átjáró küszöbét át tudjuk lépni - nekünk is számolni kell a TTF mint világfolyamat hazánkra gyakorolt hatásával, ezen belül az emberi tudás, mint termelési tényező meghatározó szerepével.

Tisztelt Hallgatók!

Néhány évvel ezelőtt a közgondolkodásban nem volt még elég általános a gazdaság és kultúra lényegi összefüggésének ismerete, pedig Marx és Lenin is felhívta erre a figyelmet. Az élet lassan megtanít bennünket az összefüggés megértésére, gyakorlati konzekvenciáinak a megvalósítására. A nyári egyetem mostani tematikája sokat segít az említett - és a tematikában is tükröződő - összefüggések kibővítésében, a kultúra centrális szerepének tudatos értelmezésében.

Kívánom Önöknek, hogy hasznosan töltsék az idejüket me-
gyénkben: ismereteik bővítése mellett a kikapcsolódás és a kel-
lemes szórakozás tegye maradandóvá az itt eltöltött napok él-
ményeit. Visszatérve munkahelyükre jó eredménnyel növeljék a
kultúra hatását az intenzív gazdaságfejlesztésre.

Tisztelt Elnökség!

Kedves Hallgatóim!

Nem könnyű a most 10. alkalommal megnyílt Művelődéseméleti Nyári Egyetemről röviden és egyben érdemben beszélni. Létrejötté óta igen rangos helyet foglal el a Társulat Nyári Egyetemeinek sorában. Bárkire is háruljon az értékelés megtisztelő feladata - szembe találja magát a bőség zavarával. Olyan hézagpótló vállalkozás elindítását, fejlődését és eredményeit kell ezúttal emlékezetbe idézni, amely az életrehívás gondolata, majd az évenkénti gondos előkészítés és a kivitelezés igényes megszervezése szempontjából Szegedhez, Csongrád megyéhez kötődik ugyan, de jeles szakembereket mozgósító ereje a program összeállítására, az előadástartásra, s kedvező hatása a közművelődés dolgozóinak munkájára vitathatatlanul országos méretű. Előadásomban a teljességre törekvés igénye nélkül ezeket töreksem kissé részletesebben megvilágítani.

A Művelődéseméleti Nyári Egyetem első alkalommal 1972-ben nyitotta meg kapuit, a céltudatos folytatás és hagyományteremtés határozott szándékával. Létrehozói jó érzékkel így módon adtak választ arra a tényre, hogy a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején hazánkban a szocialista társadalomépítés elérkezett ahhoz a szakaszához, amikor minden korábbinál erőteljesebben jelentkezett a szocialista tudat- és életformálás továbbfejlesztésének szükségessége. A nyári egyetem létrehozásában minden bizonnyal az is közrejátszott, hogy kezdett elvi kérdéssé válni, és a gyakorlatban is megvalósulni az áttérés a szervezett iskolán kívüli művelődés alacsonyabb fokáról, a népművelésről, a magasabb fokú közművelődésre.

A Művelődéstudományi Nyári Egyetemnek a szervezők azt a rendeltetést szánták, hogy elsősorban a közművelődés főhivatású munkásainak politikai-világnézeti és szakmai felkészültségét - főként az elmélet szintjén - kiegészítse, gazdagítsa, vagy ahogy a nyári egyetem sok hallgatója megfogalmazza, számukra továbbképzést biztosítson. A nyári egyetem vonzó és nívós programjaival országsszerte komoly tekintélyt vívott ki magának, és ennek tudható be, hogy évről-évre szélesedő érdeklődés övezi. Ebben kiemelkedő szerepet játszottak és játszanak az MSZMP kongresszusi és központi bizottsági határozatai, az 1974-ben megjelent közművelődési párthatározat, majd az 1976-ban megjelent közművelődési törvény. E dokumentumok szellemének érvényesítése a programokban a párt-, állami-, társadalmi és gazdasági szervek részéről a nyári egyetem pozitív megítélése és elismerése hozzájárultak annak eredményességéhez.

A Művelődéstudományi Nyári Egyetetről hiteles képet alkotni, véleményt kialakítani az egy-egy évfolyamán szerzett tapasztalatokból is lehet. Értékeinek valóságos nagysága, és hosszabb távon egymást kölcsönösen erősítő jellege azonban méltóképpen csak egész történetiségének mérlegelésével, és a társadalomnak gyakran az úttörés felelősségét is vállaló nyári egyetem iránti követelményeivel szembesítve érzékeltethető. Tízéves múltját áttekintve a jubiláló nyári egyetem programjaiban a következő főbb törekvések figyelhetők meg:

1./ A marxista-leninista eszmeiség, valamint a párt- és a szocialista állam művelődéspolitikájának elkötelezett képviselése és elméletileg alátámasztott tudatosítása, megértése. A fejlett szocialista társadalom építésének talaján a művelődéspolitika és az általános politika, továbbá a művelődéspolitika és a gazdaságpolitika, illetve a politika más ágazatai között - közvetlenül és közvetetten - fennálló összefüggések megvilágítása.

2./ Olyan alapvető, és tartós érvényű elméleti és gyakorlati ismeretek nyújtása, amelyeket a hazai sokszektorú közművelődés valamennyi dolgozója hasznosíthat munkájában. Ezzel együtt hozzájárulás az egységes szocialista közművelődési látszmód elterjesztéséhez, a művelődés legkülönbözőbb területein tevékenykedők közötti munkakapcsolatok, együttműködés szorosabbra fűzéséhez, és a közművelődéssel foglalkozók körében még gyakran előforduló partikuláris szemlélet leküzdéséhez.

3./ A szocialista társadalomépítés előrehaladásának, egyes szférája változásának és a napirenden lévő feladatainak folyamatos feltárása. Ezek tükrében a társadalom művelődési szükségleteinek időbeni felismerése, és annak elősegítése, hogy a mindenkori művelődési szükségletek mielőbb és minél hatékonyabban kielégítést nyerjenek, s ezáltal magasabb fokon újabb művelődési szükségletek keletkezzenek.

4./ Azoknak az elvi álláspontoknak következetes hirdetése, hogy a kulturális színvonal emelését, a tudás gyarapítását egységbe kell ötvözni a szocialista politikai, jogi, erkölcsi, esztétikai és világnézeti neveléssel mind a köznapi, mind az elméleti tudat szintjén. Továbbá annak meggyőző bizonyítása, hogy hazánkban ma a közművelődés éppen az előbb említett egységbe ötvöződés révén kap szocialista arculatot, és válik a széles értelemben vett, minden tudatformára kiterjedő szocialista fejlődés szerves részévé.

5./ Állandó napirenden tartása annak, hogy a művelődés eszközeivel miként lehet hozzájárulni a szocialista demokrácia, a közéletiség, az objektív és a szubjektív tényezők bonyolult rendszerén nyugvó szocialista életmód kibontakoztatásához, fejlesztéséhez és az ehhez szükséges anyagi és szellemi feltételek megteremtéséhez. Gondolok itt mindenek előtt a köz- és az egyén érdekeit egyaránt szolgáló kezdeményező magatartás, öntevékenység és alkotó gondolkodás, illetve cselekvés általánossá tételének előmozdítására.

6./ A művelődés hozzáigazítása - tartalomban, formákban és módszerekben - az egyes társadalmi csoportok és osztályok ma már meglehetősen differenciált szükségleteihez, érdekeihez és érdeklődéséhez. A "kiknek, mit és hogyan" elv életbe való átültetésének segítése, ösztönzés a távlatokkal, az általános és különös összefüggésekkel számotvető, de azokat konkrétan "itt és most"-ra is alkalmazni tudó művelődési gondolkodásmódra és gyakorlatra.

7./ A közművelődési dolgozók egy részénél tapasztalható prakticista munkafelfogás ellensúlyozása, és a művelődési tevékenység fokozottabb elméleti megalapozása érdekében a művelődéstudományok és más - a közművelődés tervezéséhez, feladatainak sikeres megoldásához tényanyagot szolgáltató tudományok új, jobbára már kiforrott eredményeinek közreadása. Esetenként olyan felismeréseknek, kutatási eredményeknek fórum teremtése, amelyeknél indokolt a gyakorló népművelők véleményének kikérése, az eltérő nézetek ütköztetése.

8./ S végül művelődési programok ajánlása, látogatásuk szorgalmazása abból a célból, hogy a nyári egyetem hallgatói megismerkedjenek a város értékes kulturális hagyatékával, országos, sőt egyes nemzetközi hírű kulturális-művészeti alkotásaival, bőséges választékú művelődési lehetőségeivel, és mindezek alapján meggyőződhesse az arról, hogy Szeged ebben az összefüggésben is méltó színhelye a Művelődésselméleti Nyári Egyetemnek.

A fenti főbb törekvések érvényesítésére tág teret nyit a Művelődésselméleti Nyári Egyetem 10. évfolyamának programja is. Az egyes évfolyamok témakörei: a "Művelődés és szocializmus", az "Andragógia-felnőttoktatás", a "Közművelődés", az "Izlés és műveltség - Izlés és társadalom", a "Munkásművelődés", a "Művelődésszociológia", "A közművelődés didaktikai kérdései" és a mostani, a "Gazdaság és kultúra" témaköröket más és más oldalakról megvilágító - kb. 150 előadás eszemléletes tanúbizonyság a nyári egyetem tartalmi gazdagságára.

Az egyes évfolyamok programjainak témaköreiből méginkább a másfél száz előadásból jól kirajzolódik a Művelődéstudományi Nyári Egyetem tudományos - marxista-leninista - elvi, elméleti megalapozottsága. Sem a művelődés egészének, sem egyes ágazatainak helyzetét, problémáit és a velük kapcsolatos feladatokat nem lehet kiragadni abból a társadalmi, termelési-gazdasági, politikai, tudományos-kulturális közegéből, melynek függvénye. E kiinduló pontra támaszkodás nélkül lehetetlen eredményhezóan, hatásosan művelődés-kutatással foglalkozni, munkálkodni a művelődés-fejlesztés napi tennivalóinak megoldásán, és betölteni a művelődési intézményekre háruló kulturaközvetítő hivatást.

A nyári egyetem tartalmi gazdagságára visszatérve még csak annyit, hogy az előkészítők, a programok összeállítói igyekeztek tudatosan számításba venni egyfelől a művelődéstudományi és gyakorlati kérdései, másfelől az oktatásügy, a tudomány, a kultúra, a társadalom egész szellemi élete, valamint a szférák háttérét, alapját képező termelés, gazdaság közötti kölcsönhatást. Az elismerés hangján kell arról is szólnunk, hogy a nyári egyetem programjait nagymértékben áthatja a tudományköziség elve, és ennek jegyében gyakran szerepelnek a művelődés adott témaköreire kapcsolódó filozófiai, pedagógiai, pszichológiai, szociológiai, művészeti és más tudományok ismeretanyagából merített előadások.

Bár az eddigiekben többször is hivatkoztam rá, - mégis szeretnék néhány gondolatot fűzni a nyári egyetem idei, "Gazdaság és kultúra" c. témakörével foglalkozó programjához. E témakör fontossága és időszzerűsége természetesen nem sajátosan hazai jelenség. Ebből azonban - mégha teljes mértékben indokolt is az összefüggések szélesebb horizontú, világra kitekintő tanulmányozása, - senki számára nem lehet kétséges, hogy a kérdést mindenek előtt hazai vetületében kell vizsgálnunk. Ehhez pedig abból a felismerésből kell kiindulnunk, hogy miként a társadalom politikai és gazdasági átalakulása tette lehetővé a szocialista kulturális forradalom eddig elért korszakos viv-

mányait, hasonlóképpen a fokozatosan létrejött és állandóan gyarapodó kultúrális vívmányok szükségszerűen szolgálták és a jövőben is szolgálják a fejlett szocializmus építését.

Most, amikor fokozatosan le kell küzdenünk az országunkat érő kedvezőtlen világgazdasági hatásokat, és ennek érdekében a termelésben, a gazdaságban /éppen e negatív külgazdasági jelenségek nyomán is/ ma már mind szembetűnőbben láthatjuk saját gyengeségeinket, fogyatékosságainkat, - két tény teljesen nyilvánvaló. Az egyik: nem megkérdőjelezve előrehaladásunkban az objektív feltételekről való gondoskodás elsődlegességét, - a fejlett szocializmus továbbépítésének mindmáig jóval nagyobb és korszerűbb feltételei jöttek létre, mint amennyit és amilyen hatékonysággal a dolgozók számottevő része - nem kielégítő előképzettsége és általános tudati állapota folytán - hasznosítani képes. A másik: minél előbbre tartunk az új társadalom építésében a fejlett szocialista társadalom megvalósítása hazánkban egyre inkább attól függ, hogy a dolgozók - mind a fizikaiak, mind a szellemiek - mennyire hozzáértően, művelten és marxista-leninista tudatossággal vallják magukénak, s váltják valóra pártunk politikájában, programnyilatkozatában megfogalmazott nagy nemzeti célkitűzéseket.

Ezért egyre inkább előtérbe kell helyezni a szocialista tudatformálás - az általános, a szakmai és a politikai-világ-nézeti műveltség, s általában a munkakultúra színvonalemelésének keretében a dolgozók közgazdasági tudatának, látókörének erősítését, szélesítését, valamint az éves és az ötéves népgazdasági tervek végrehajtásának, mindenek előtt a termelés intenzív fejlesztésének, s a termékszerkezet hazai és nemzetközi szükségletekhez gyorsan alkalmazkodni tudó átalakításának segítségét a közművelődés eszközeivel. A közművelődésnek is többet kell vállalnia az ésszerű munkaszervezés szükségességének elismertetéséből, hogy a termelés intenzív fejlesztésének alapvető követelménye a jó minőségű, a fegyelmezett /a korszerű technikai és technológiai előírásokat értő, betartó/ munka, s a manapság annyira létfontosságú takarékosági, gazdaságos-

sági és hatékonysági szemlélet érvényesítése. A közművelődésnek is - a maga sokrétű szemlélet befolyásoló és átalakító módján - a jövőben nagyobb szerepet kell betöltenie abban, hogy mielőbb mindenki világosan lássa: hogy főként a gazdasági feladatok megoldásától függ az életszínvonal, a szociális gondoskodás, és valamennyi összetevőjével együtt a nép jólétének alakulása.

Mindezek szellemében a közművelődés sokat tehet azért, hogy - a tárgyi-személyi feltételek felismertetésével és előteremtésük szorgalmazásával - minél kiterjedtebben hassanak azok az ösztönzők, amelyek az egyenlőséggel szemben, a munka szerinti elosztás elvének értelmében a dolgozókat nemcsak a nagyobb társadalmi vonatkozásokban, hanem személyre szólóan is érdekeltté teszik a valóságos szükségleteket kielégítő, minőségileg kifogástalan termékek gazdaságos előállítására. A közművelődésnek sok még a tennivalója, hogy a nyári egyetem idei témakörénél maradjunk, a munka szeretetére, a szakmáját nap mint nap példamutató igényességgel gyakorló dolgozó megbecsülésére, a társadalmi tulajdon védelmére, a munkahelyen és azonkívül az állampolgári kötelezettségek teljesítésére, s a munkában, de az élet más területein is a közösségi gondolkodás magatartásra nevelésben.

A Művelődéstudományi Nyári Egyetem népszerűségére már utaltam. A résztvevők tekintélyes száma is azt bizonyítja, hogy az elmúlt 9 esztendőben évente átlagosan elérte a 250 főt, és az idei évfolyamra 270-en jelentkeztek. Így 10 év alatt a haligatók összes létszáma 2500 fölé emelkedett. A nyári egyetemen elhangzottak azonban ennél sokkal szélesebb körben válnak ismertté és hasznosulnak.

A TIT Csongrád megyei Szervezete az egyes évfolyamokon megtartott előadások anyagát kiadványban rendszeresen megjelenteti. A nyári egyetemi kiadványok országsszerte keresettek, amint az a gyakorló és leendő népművelőktől, könyvtárosoktól és a művelődési dolgozóktól minden évben érkező kérés - elismerés.

ró levelek sokaságából is kitűnik. A nyári egyetem szakmai elismerésének nyilvánvaló jele az is, hogy e kiadványokban közölt előadásokat a felsőfokú tanintézetek tanszékei kötelező és javasolt irodalomként írják elő hallgatóik számára.

A hallgatók kisebb-nagyobb hányada - és ez is a nyári egyetem hírnevét öregbíti - valóban továbbképzési rendezvénynek tekinti a nyári egyetemet, és ezért látogatja a hozzá legközelebb álló, vagy a számára leginkább időszerű tematikájú évfolyamok rendezvényeit. Valamennyi megye és a főváros népművelőinek népes csoportja képviseli a közművelődés irányításában, és az intézményekben, szervezetekben dolgozó kollégáit. Az 1981-es évfolyam hallgatóinak 40 %-a is több alkalommal vett már részt a nyári egyetemen /második alkalommal: 46 fő, háromnál több alkalommal 51 fő, és olyanok is találhatók a hallgatók között, akik valamennyi nyári egyetem előadásain jelen voltak/. Minden évben részt vett az egyetem programjain néhány külföldi vendég is. 1979-ben pl. 15 olasz hallgatója volt a nyári egyetemnek, az idén 4 olasz ösztöndíjast köszönthettünk a résztvevők körében.

A tíz éve fennálló Művelődéstudományi Nyári Egyetem munkájának értékelése megkívánja, hogy szó essék hallgatóinak összetételéről is, hiszen az jól példázza a hazai közművelődés sokszektorúságát. A hallgatók között megtalálhatók a tanácsai apparátus közművelődési munkatársai, a tanácsai és szak-szervezeti művelődési házak dolgozói, a katonai főiskolák és művelődési intézmények szakemberei, könyvtárosok, a TIT megyei /budapesti/ szak- és járási /városi/ titkárai, s nem utolsósorban az üzemek, munkahelyek szervező-irányító és gyakorló népművelői. Itt kell utalni arra az örömdetes tényre is, hogy az üzemek és más munkahelyek művelődési szakembereinek részvétele a nyári egyetemen létszámuk növekedésének arányában fokozatosan nőtt, és ez a tendencia különösen a hetvenes évek második felében szembetűnően felerősödött. Az idén már több mint 70 üzemi, munkahelyi művelődési szakembert üdvözölhetünk a hallgatóság soraiban.

Összegzőesként elmondható, hogy a Művelődésméleti Nyári Egyetem eredményességének, sikerének az alapja a tény, hogy programjaiban a művelődés dolgozói a társadalmi követelményekkel egyező igényeik visszajelzését ismerhetik fel, és az eredményesség, a siker nagymértékben annak is köszönhető, hogy a nyári egyetem fennállása óta messzemenően élvezi Csongrád megye és Szeged megyei város párt- és állami vezetésének hathatós erkölcsi támogatását, továbbá az eredményességhez szakmai segítségével hozzájárul:

- a Debreceni Tudományegyetem és az ELTE Közművelődési Tanszék, a József Attila Tudományegyetem, valamint számos tudományos intézet a programok kialakításában, és az előadások megtartásában;
- a résztvevőket küldő hivatalok, intézmények, üzemek vezetőinek a közművelődést ezen a módon is megbecsülő - felkaroló magatartása.

Meggyőződésem továbbá, hogy az eredményességben, a sikerekben óriási szerepet játszik a nyári egyetem népszerűségének, vonzerejének állandóan ható tényezője: Szeged város szépsége, eleven kulturális élete, az Ünnepi Hetek országhatáron túl is ismert eseménysorozata és Csongrád megye, illetve a szomszédos megyét, annak helységeit, nevezetességeit láttató egy-egy tanulmányi kirándulás is.

Engedjék meg, hogy előadásom végén tisztelettel köszönetet mondjak a megyei és városi párt- és állami szerveknek a Művelődésméleti Nyári Egyetem kiemelkedő erkölcsi támogatásáért, köszönetemet fejezzem ki mindazoknak az intézményeknek, szervezeteknek, amelyek segítették a nyári egyetemet az érdekekben gazdag útján. Azt hiszem mindannyiójuk egyetértésével találkozom, ha megkülönböztetett köszönettel és elismeréssel adózom a Nyári Egyetem Intéző Bizottságának, a TIT megyei Szervezetének és személy szerint a nyári egyetem évenkénti előkészítésében, megszervezésében és lebonyolításában résztvett és résztvevő valamennyi tagtársamnak.

Befejezésül az első évtized végén, a második évtizede
közében hadd kívánjak a Művelődéstudományi Nyári Egyetemnek
további nagyszerű eredményeket hazánk művelődésügyének szolgál-
tatában, s mind az egyetem szervezőinek - gondozóinak, mind
pedig az egyetem hallgatóinak jó egészséget, minél több siker-
élménnyel járó közművelődési munkálkodást, és sok személyes
boldogságot.

TÁRSADALOM, KÖZGONDOLKODÁS, KULTURÁLIS NEVELÉS

A Nyári Egyetem előadásai eddig is sokoldalúan foglalkoztak a társadalom kulturális-gazdasági összefüggéseivel. A közgondolkodást társadalmi felismerés hívta életre, az a felismerés, amely a hatvanas évek elejétől a társadalmi fejlődés új alapokra helyeződésével, a szocializmus alapjainak lerakásával egyidejűleg alakult ki. A társadalmi közgondolkodás fejlesztésében, szocialista vonásainak erősítésében játszott szerepe alapján értékelhető a most tízéves művelődéstudományi nyári egyetem munkája is.

1968 után a gazdaságirányítás mai rendszerére való áttérés, 1969-ben az MSZMP Központi Bizottsága tudománypolitikai irányelveinek a megjelenése, 1970-ben pedig az MSZMP X. kongresszusa - ahol a társadalmi gondolkodás morális elemei különös súllyal szerepeltek - ösztönözték eme intézmény szervezőit arra, hogy foglalkozzanak mindazokkal a fontos társadalmi, gazdasági, kulturális kérdésekkel, amelyek az elmúlt tíz esztendőben tematikájában fellelhetők.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országosan és megyénkben is nem egyszerűen szemléltető volt a társadalmi közgondolkodás fejlődésének, hanem nevelőmunkájával befolyásolta is azt. Mostani témájuk jelentőségét ebben a körben felesleges hangsúlyozni, hiszen az a tény, hogy a jelenlétük megjelenésükkel megtisztulták e fórumot, mutatja, hogy a gazdaság és a kultúra összefüggése iránt érdeklődnek. Különös aktualitást ad e kérdéskörnek, hogy napjainkban mintha vita folya arról

gazdaság vagy kultúra; és itt téveszméket is helyre kell igazítanunk. A munka vagy kultúra, a gazdaság vagy kultúra elkülönítés helyébe ugyanis a gazdaság és a kultúra, a munka és a kultúra fogalmak együvé tartozását kell állítani. Nagy jelentőségű a gazdaság és a kultúra összefüggéseinek közgondolkodássá formálása, hiszen helyükre kell tennünk pl. olyan véleményeket is, amelyek a kultúrát, a művelődést, a művelődésre fordított támogatást a kiadásokhoz sorolják, holott egyértelműen a leggyorsabban megtérülő beruházások kategóriájába tartoznak.

Nagyra értékelgetve a Nyári Egyetem eddigi munkáját, meggyőződésem, hogy a következő években és évtizedekben is megfelelően fog kapcsolódni azokhoz a társadalmi folyamatokhoz, amelyekkel a közművelődésnek a legintenzívebben kell foglalkoznia. Talán a következő egy-két évben hasonló formában, mint ahogyan most a gazdaság és a kultúra összefüggéseivel foglalkozunk, át kellene tekinteni a társadalom, a politika és a kultúra kapcsolatát. Célszerű lenne megvizsgálni, hogy a felszabadulást követő - s ezen belül is különösen az 1956-os ellenforradalom leverése utáni - időszak történelmi, társadalmi tanulságainak és tapasztalatainak hasznosításával, társadalmi közgondolkodássá formálásával miként foglalkozzék hatékonyan a közművelődés.

A közgondolkodás fogalmáról

Valamit a tárgyalt téma fogalmainak definícióiról. A társadalom fogalmát sokan és sokszor meghatározták már, nem különben a kulturáét. Ami a közgondolkodást illeti, magának a fogalomnak a definíciója még a szakmán belül is csupán kialakulóban van. Hiszen ez a fogalom, lényegesen fiatalabb, mint a társadalom, a kultúra vagy a gazdaság fogalma. Ha áttekintjük a különböző politikai, gazdasági, vagy kulturális dokumentumokat, akkor a közgondolkodás terminussal lényegében csak a hatvanas-hetvenes években találkoztunk mind gyakrabban, és meggyőződésem, hogy a nyolcvanas években az eddiginél még

jobban előtérbe fog kerülni. Ugyanis a hatvanas évek elejére következett be hazánkban a szocializmus alapjainak lerakása, s ekkor kezdődött el az osztályok és a rétegek közeledésének intenzív szakasza. A szocializmus lett az egyetlen társadalmi perspektíva a társadalom osztályai és rétegei számára, a tulajdonviszonyok, a termelési viszonyok és az alapvető társadalmi, csoport és egyéni érdekek alapján. Közgondolkodásról - véleményem szerint - azóta beszélhetünk.

A civilizáció történetében nagyon sok egyéni gondolkodó, egyéni zseni volt. Sok ismeretet halmoztak fel, amit nagyon jó tanulmányoznunk, mielőtt még azt hinnénk, hogy minden a mi felfedezésünk. A társadalom osztályokká szerveződése, majd ezen belül is a munkásosztály megjelenése kapcsán beszélhetünk osztályközvéleményről, osztályközgondolkodásról, ami tulajdonképpen a közös társadalmi érdekek és politikai törekvések alapján formálódott ki. Amíg azonban egy társadalomban antagonisztikus ellentétek hatnak, vagy a társadalmi alapok struktúrájában lényeges különbségek, eltérések fedezhetők fel, nem lehetséges társadalmi közgondolkodásról beszélni. Természetesen szocialista közgondolkodásunk alapjait a felszabadulás vetette meg. Az 1945 utáni társadalmi fejlődés első időszakában - a polgári demokratikus szakaszban - közismerten számos összehangoló tényező is létezett, de míg a hatalom kérdése el nem dőlt, addig - érthetően - különböző érdekek ütköztek.

A munkásosztály hatalomra kerülésétől 1956-ig, miközben az alapokban erősödtek a szocialista vonások, kétségkívül formálódott a közgondolkodás is. De nem maradt hatástalan az a számos konfliktus, ellentmondás sem, amely ezeitől nagymértékben zavarta a társadalmi közgondolkodást, mitöbb, akadályozta az örökölt negatív elemek visszaszorítását is. Ennélfogva az 1956-os ellenforradalom leverését követő politikai, majd ideológiai konzolidáció rendkívül fontos tényező a mai szocialista közgondolkodás formálódásában. A szocialista alapok lerakásával tulajdonképpen új helyzet teremtődött; és azóta vég-eredményben a saját alapjain fejlődik társadalmi közgondolko-

dásunk. Hogy milyen nagy átalakulások, változások történtek a 35, illetve a közel 25 év során, azt nem szükséges részletezni, hiszen a társadalmi egyenjogúság - a munkásság, a parasztság, az értelmiség közös törekvése, a művelődés eredményei, a szocialista demokrácia, a gazdaságpolitika, a nőkkel való megkülönböztetett társadalmi foglalkozás, az ifjúságpolitika alapja a közgondolkodás nagy változásainak. Mostanára pedig olyan helyzet teremtődött, amikor a közgondolkodás hajszálgyökereinek a minőségi fejlesztése különösen fontos szerepet kap.

A történelmi elemek

A közgondolkodás formálásában az egyik rendkívül lényeges tényező: a történelmi szemlélet. Itt nem elsősorban eseménytörténetről van szó, hanem - természetesen a nem nélkülözhető tényértörténeti ismeret alapján - elsősorban a tapasztalatok, a tanulságok megfelelő továbbadásáról a felnövekvő ifjúság számára, annak beépítéséről a társadalom közgondolkodásába. A történelmi szemlélet erősítésében jelentős eredményeink voltak és vannak, de a még fellelhető fehérfoltokkal is szükséges foglalkozni. Az utóbbi években háttérbe szorult a történelemmel, főleg az utóbbi évtizedek történelmével való foglalkozás. Most pedig azt tapasztaljuk, hogy ifjúságunk, benne az értelmiségi utánpótlás, mind intenzívebben érdeklődik történelmünk, és különös súllyal az utóbbi évtizedek fejlődése iránt. Egyértelműen kultúrpolitikai hiba volt a történelem-érettségi kiiktatása. Hadakoztak is ellene a történelemtanárok, sajnos nem hallgattunk rájuk, engedtünk a könnyebb ellenállásnak - mert a diákok nem szerették a történelmet - aminek számos rajtuk múló oka is volt. Felismerhető egy olyan technokrata nézet is a magyar kulturális életben, hogy a tudományos-technikai forradalom szükségtelenné teszi a történelmi eseményekkel való foglalkozást, ehelyett csak a technika kell. Anélkül, hogy vitatnánk a technikai ismeretek szerepét művelődésünkben, meg kell mondani, hogy nem lehet az egyiket a másikkal felváltani.

Amikor a történelemmel foglalkozunk, elsősorban azokat tartalmi tényezőket kell kiemelni, amelyek egyértelműen mutatják, hogy fejlődésünk egész eddigi vonulatában a hazafiság és a nemzetköziség együvé tartozott. Ezt igazolja, hogy azok voltak az igazi hazafiak, akik felismerték a nemzetközi progresszió erővonalait, csatlakoztak hozzájuk, és ezzel szolgálták a nemzeti érdeket is. Amikor a progresszióhoz kapcsolódtak a társadalmi erők, mindig a nemzet valós céljait és érdekeit juttatták kifejezésre. De a történelem azt is bizonyítja, hogy amikor a magyar uralkodó osztály bűnéből Magyarország sorsa a nemzetközi reakcióhoz kötődött, az a nemzet számára mindenkor tragikus volt.

A történelemszemléletnél az őt megillető helyen kell kezelni a nyelv szerepét és jelentőségét. Az utóbbi időben örövendetesen növekszik a magyar kultúrával, a magyar nyelvvel való foglalkozás és ez feltétlenül helyes. Tudni kell azonban, hogy történelmünkben volt, amikor a magyar nyelv a progressziót szolgáltatta, és volt, amikor a magyar nyelvet reakciós célok érdekében használták. A magyar uralkodó osztály vétkecs reakciós politikájának állította szolgálatába a nemzetiségekkel szembeni erőltetett nyelvterjesztés idején.

A tapasztalat alapján felvethető, hogy helyyel-közzel lábra kapnak a marxista történetírásnak tényekre alapuló, tudományos értékelésétől eltérő nézetei is. Mintha néha a monarchia időszakáról - különösen annak a milleniumi korszakáról - nosztalgikus kép alakulna ki. Teljesen természetes, hogy azt a korszakot is plasztikusan kell bemutatni, csak nehogy az az alapvető tény háttérbe szoruljon - különösen ifjúságunk számára -, hogy akkor 3 millió koldus országa voltunk, kitántorgott Amerikába másfél millió emberünk, hogy Magyarországon száz emberből 80 anélkül halt meg, hogy orvos látna volna. Nem az a baj, hogy a korabeli fényes eseményekről is képet adunk, csupán a szemléletformálásnál az alapvető tényezőket ne engedjük figyelmen kívül hagyni. De többször találkozunk "rózsaszínű lakkozással" a két világháború közötti

társadalmi viszonyok ábrázolásánál is. Márpedig ezidőtájt a kommunisták, a szociáldemokraták, a munkásmozgalom harcosai mellett a magyar progresszív értelmiség nem kevés kiemelkedő képviselője is szembekerült a Horthy-rendszerrel, a Horthy-fasizmussal, teljesen objektív alapon. Mindezeket a tudományos történetírás szellemében kell bemutatni.

Ugyancsak reálisan kell foglalkozni a felszabadulást követő időszakkal is, amelyben nagyon lényeges a polgári demokratikus szakasz, majd ennek folytatása és továbbfejlesztése a szocialista forradalom, még akkor is, ha rendkívül súlyos hibák történtek. A hibák ellenére is a szocializmus épült Magyarországon. Nem az ötvenes évek súlyos torzulásait kell elfelejtünk, sőt, nem is szabad, mitöbb őszintén fel kell tárunk a fiatalok előtt, hogy tudják mit kell elkerülniök. De emellett tovább kell adni az időtálló értékeket is. Ha az ötvenes évek első felének - még egyszer mondom - nagyon sok elmentmondást is magán hordozó időszakáról szólnak, azt is meg kell mondanunk, hogy a kultúra ebben az időszakban rendkívül nagy állami, társadalmi támogatást élvezett. Ezt a korszakot is ugyan úgy reálisan kell bemutatni, mint ahogyan a korábbi korszakokat is. Különös súllyal kell foglalkoznunk ifjúságunk történelem-szemléletének alakításában az 1956-os ellenforradalom okaival, összefüggéseivel. Ezzel kapcsolatban a pártnak és a tudományos kutatásnak egybehangzó, kísérleti álláspontja van, amellyel nyugodtan kiállhatunk a történelmi gondolkodás formálásában. Különös súllyal kell foglalkoznunk az 1956 utáni időszak, egész történelmünk egyetlen ilyen jellegű és tartalmú konszolidált fejlődésével, amelynek során óriási eredményeket értünk el.

Csongrád megyében is igyekszünk a nemzet történet egész vonulatának bemutatásával együtt, azoknak a helyi tényezőknek közgondolkodássá formálásával foglalkozni, amelyek jelentősége a történelem során túlnőtt a közigazgatási határ illetékességén. Bizonyára jól ismeretes, hogy Pusztaszer egész történelmi, nemzet történeti elemeivel sokoldalúan foglalkozunk, s remélhetően

nem hosszú idő múlva a mostani fejlesztések még intenzívebben lépnek tovább. Számunkra lényeges feladat Pusztaszerről le-
hántani mindazt a hamis mázt, amit az évszázadok során rárak-
tak különböző okokból és érdekekből. Igen fontos, hogy a két
honfoglalás, a 896-os és az 1945-ös, egész tartalmi kérdés-
komplexumát megfelelően feldolgozzuk. Remélhetően rövid időn
belül bizonyos publikálásokra is sor kerül. Megyénk néhány
városa alapításának évfordulójánál igyekszünk ugyancsak sze-
repét és jelentőségét az adott tájegységben és az országban
megfelelően érzékeltetni. A népfrontmozgalom alapjait megvető
Márciusi Front makói találkozóját, a Szegedi Fiatalok Művésze-
ti Kollégiumát - amelynek egyik termése a Szegedi Szabadtéri
Játékok, két év múlva lesz 50 éves, illetve felújítása után
25 éves - megfelelően kívánjuk bemutatni. Az a tény, hogy
Tornyai János, Endre Béla, Rudnai Gyula, József Attila, Móra
Ferenc, Radnóti Miklós, Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Espersit
János, Németh László és sokan mások itt dolgoztak, ránk rója
azt a megtisztelő lehetőséget és egyben kötelességet, hogy
megfelelően őrizzük és vigyük tovább azokat az értékeket, a-
melyeket a magyar progressziót, a magyar nemzet érdekeit szol-
gálva alkottak. Az is igen jelentős tényező, hogy itt alakult
meg a legális Magyar Kommunista Párt, itt bontott zászlót a
Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944-ben.

A történelmi tények mellett természetesen foglalkozni
kell azzal, hogy melyek azok a vivmányok és értékek, melyek-
re ma a közgondolkodást különösen irányítani kell. E vivmá-
nyok és értékek sorában a felszabadulás, a hatalom kivívása,
az ellenforradalom leverése, a politikai konszolidáció, a szo-
cializmus alapjainak lerakása és 1968-ban a gazdaságirányítás
mai mechanizmusának bevezetése - amely a társadalmi demokrá-
cia, a tudomány, a kultúra, a művelődés intenzív fejlődését
eredményezte - feltétlenül jeles határvövei fejlődésünknek,
amit megfelelően értékelni kell. Ami a vivmányainkat, eredmé-
nyeinket, értékeinket illeti, a közművelődés itt is sokat te-
het egy realisabb társadalomszemlélet kialakításáért. Amikor

értékekről, vívmányokról esik szó, közvéleményünk igen gyakran hajlamos leszűkíteni azokat a gazdasági, a szociális és az életszínvonal tényezőkre. Ezek óriási jelentőségük és nagyon helytelen volna, ha értékeink és vívmányaink között nem tartanánk megfelelően számon az életszínvonal alakulását, hiszen például változatlan árakon két és félszeresére nőtt húsz év alatt a fogyasztás. Ma éppen ezeknek az értékeknek a megvédésére mozgósítjuk önmagunkat. Társadalmunk vívmányai sorában azonban ezeknél nem kisebb jelentőségük azok a politikai, társadalmi és erkölcsi értékek, amelyek ebben a társadalomban kialakultak és megerősödtek az utóbbi közel 25 év során: a munkásosztály vezető szerepe, a párt vezető szerepe és tömegkapcsolata a munkás-paraszt szövetség, az értelmiség növekvő szerepének nemcsak felismerése, hanem az értelmiség munkájának megfelelő értékelése, a népi-nemzeti egység, az állam és az egyház viszonyának rendezése, a szocialista demokrácia, a kétfrontos politikai, ideológiai harc, a gyakorlati politikai kompromisszumra való készség, és még nagyon sok egyéb eredmény. Értékeink, vívmányaink sorában ezeket sem engedjük meg alacsonyabb helyre állítani, mint az életszínvonalat, a lakást és sok egyéb tényezőt.

Az értelmiség és az ifjúság

A felsoroltak közül különösen két mozzanatot szeretnék kiemelni: az értelmiség helyét és szerepét, valamint az ifjúsággal való foglalkozást. Elsődleges változatlanul a munkásművelődés, valamint a parasztság tudatformálása, hiszen a társadalom vezető, illetve szövetséges osztályairól van szó. Napjainkban azonban az élet az értelmiség és az ifjúság kérdéskörével való intenzívebb foglalkozást is napirendre tűzi. Az értelmiség körében végzett politikai munkánkban mindenekelőtt világosan kell látni, hogy a felszabadulás után először is meg kellett teremteni a magyar értelmiséget, amely nem kívülről szövetségese, hanem a szocializmus platformján belülről részese, építője a szocialista társadalomnak. Különböző értelmiségi

csoportok körében felmerült, hogy az anyagi elismerése nagyobb lehetne, amit egyébként mindenkor el lehet mondani. De ne felejtsük el, ahhoz, hogy el lehessen ismerni a magyar értelmiséget, először meg kellett teremteni azt, először egyetemeket, kollégiumokat és egyéb oktatási intézményeket kellett létrehozni. Az értelmiség soraiban megnövekedett a munkás és paraszt-fiatalok aránya olyan körülmények között is, amikor 1962 óta származási kategorizálás nélkül kerülhetnek be a hallgatók a felsőoktatási intézményekbe.

Az értelmiség élet- és munkakörülményei a társadalmi fejlődéssel együtt alakultak, de voltak, vannak és lesznek is egyenatlenségek. Nem máról holnapra és nem egyformán javulnak a körülmények. A Szegedi Biológiai Központ minden gonddal-bajjal együtt európai-, sőt világviszonylatban is megállja a helyét a munkakörülményeket illetően. A Szegedi Nemzeti Színház felújítás alatt áll, és előreláthatóan 1984-85-re elkészül. Az egyik iskolánkban a legkorszerűbbek a körülmények, a másik pedig száz éves és alá van ducolva. Lényeges azonban, hogy a különböző körülmények és tárgyi feltételek között dolgozó értelmiségiek munkájának hatékonyságában, eredményességében nincsenek ekkora különbségek. És itt van az emberi alkotó munka nagy szerepe és jelentősége. Ha megnézzük, hogy a különböző tanulmányi versenyeken, tudományos, sport és művelődési vetélkedőkön helyezést elért kollektívák, egyének milyen körülmények közül jönnek, akkor sokszor tisztelettel és elismeréssel kell adóznunk azért, hogy rossz körülmények között is nagyon jó munkát végeztek egyes kollektívák és egyének.

Ez természetesen nem arra ösztönöz bennünket, hogy hagyjuk változatlanul a körülményeket, mert úgy is dolgoznak. A körülményeket - ahogyan lehet - fejleszteni kell, de nagyon fontos annak tapasztalata, hogy az emberi hozzáállás, az emberi alkotó munka nagy jelentőségű, és ez vonatkozik az értelmiségi tevékenységre is.

Az értelmiség körében lényegesen nagyobb figyelmet érdemel a nyugdíjas értelmiség. Általában kevesebben panaszkodnak az anyagi helyzetükre, mint emberi mellőzöttségükre, a mi figyelmetlenségünkre. Addig még csak odafigyelünk, amíg elbúcsúztatjuk őket, de utána esetleg évente egyszer, ha valakinek eszébe jut a nyugdíjasok napja. Ha vezető volt, tegnap még süvegelték, holnap már lehet, hogy köszönését sem fogadják. Arra hívom fel saját figyelmünket, hogy önmagunkat becsüljük meg, ha az előttünk járókat, a szülőket, az idősebb nemzedéket, soraikban az értelmiségieket is jobban megbecsüljük. Ez nagyon sokszor nem pénzkérdés, hanem egyszerűen azoknak az értékes tapasztalatoknak a hasznosítása, amelyeknek ők birtokában vannak. Lehet, hogy néhány tucat tudományosnak nevezett vizsgálatot elkerülhettünk volna, ha tapasztalt, idős értelmiségieket összehívunk, és megkérdezzük a véleményüket. Ezzel nem a tudományos vizsgálatok ellen vagyok, csupán a társadalmi tapasztalat, mint tudományos érték szerepét szeretném hangsúlyozni.

A másik társadalmi csoport, amellyel a közgondolkodás tekintetében külön foglalkozunk: az ifjúság. A XII. kongresszuson Kádár János elvtárs a zárszóban külön kitért arra, hogy 1970-ben a Központi Bizottság egyszerre foglalkozott a nőpolitika és az ifjúságpolitika kérdéseivel. A nőpolitika mintha jobban társadalmi ügyvé vált volna. Ott sem érezhetők még "túlkapások" - különösen a nők vezető funkcióba állítása területén. De a két kérdést egymás mellé tesszük, az ifjúság problémája ma erősebben felszínre van. A felnövekvő ifjúság esetén számos tényezőről lehet szólni. Két mozzanatot emelek ki: az életmunka-tanulási körülményeik javítását és ezzel párhuzamosan az ifjúsággal szembeni követelmények megnövelését, a követelményekre való felkészítést. Mintha többet foglalkoztunk volna az utóbbi időben a fiatalok szórakozásával, mint a munkájával. Mintha az egyébként helyes túlterhelés-csökkentés, helytelenül átcsapott volna követelmény-csökkenésbe az ifjúsággal szemben. Meghirdettük a bukásmentes akciókat, de rá kell jönnünk, hogy ez nem helyes. A jövőben sem fog eszményeink közé

tartozni a tanulók megbuktatása. Az a cél, hogy sajátítsák el a tananyagot. De az élet is megbuktatja az embert, ha nem készül kellően.

Esélyazonosság helyett esélykülönbség csökkentést ígérhetünk a fiataloknak. Sajnos, a közvéleménybe túl gyorsan behatolt az esélyazonosság gondolata. Ez ma már nem reális. Ez majd a kommunista társadalomban lesz reális. Nincs esélyazonosság a bejáró, meg a gyerekszobás fiatalok között, vagy a nyolc gyerekes és az egy gyerekes család között. Az esélykülönbségeket kell csökkentenünk állami eszközökkel, társadalmi erőfeszítéssel. De ne ígérjünk olyat, amit nem tudunk rövid távon teljesíteni.

Aláhúzni kívánom, hogy azt a deformálódott tehetségszemléletet, ami társadalmi közvéleményünkben sajnos fellelhető, - hogy csak az a gyerek tehetséges, akit felvesznek az egyetemre, a szakmunkástanuló viszont tehetségtelen -, megfelelően a helyére kell tenni. A tehetség ilyen leszűkítése sem politikailag, sem pedagógiaileg nem megalapozott. Nem szabad a társadalmi értékeket úgy deformálni, hogy az értékmérő a diploma és ne a végzett munka legyen. Lehet valaki egyetemi diplomájával értéktelenebb a társadalom számára, mint más a szakmunkás bizonyítványával. Ezt a tehetség-fogalmat az eddiginél jobban kell a reális szemléletformálás irányába alakítani.

Szem előtt kell tartani, hogy a közgondolkodást egyaránt formálják a körülmények és a nevelés is. Az ötvenes években túlértékeltük a nevelés jelentőségét és alábecsültük a körülmények formáló szerepét. 1956 után a politika igyekezett a körülményeket és a nevelést egyenrangúnak tekinteni a közgondolkodás alakításában. Közvéleményünkben, közgondolkodásunkban viszont helytel-közzel a körülmények - és ezen belül is az anyagi körülmények - aránytalanul nagy szerephez jutottak a társadalmi értékek sorában. A nyolcvanas években az eddiginél jobb összhangot kell teremtenünk a társadalmi, politikai, gazdasági és életszínvonal-körülmények, illetve a nevelés közgondolkodást formáló alakításában.

Közgondolkodásunk tartalmi elemei közül a kultúra oldaláról közelítve - három mozzanatot emelünk ki: a munkakultúrát, a közéleti- és a magánéleti kultúrát. Ezek néhány új elemével célszerű foglalkozni.

A munkakultúráról

Igen fontos a munkakultúra és annak szerepe a közgondolkodásban. A munkakultúra tulajdonképpen azt jelenti, hogy a társadalmi javak előállítására alkotóképesen kész munkaerő optimális mennyiségi és minőségi foglalkoztatását biztosítjuk. Éppen ezért a kapitalista társadalomban munkakultúráról társadalmi fogalomként nem beszélhetünk. Természetesen a vállalati és intézményi munkakultúra a kapitalista országokban nagyon fejlett, egy-két elemét érdemes tanulmányozni is. Társadalmi kategóriaként azért nem jöhet mégsem számításba, mert a társadalom alkotóképes erőinek egy jelentős része nem vesz részt a munkában, az alkotásban. Ennek van szociális, családi, munkanélküliségi és sok egyéb oka; a dolog lényege azonban az, hogy ott nincs mindenki munkában, aki alkotni képes. Ebben alapjában és döntően minőségileg különbözik a szocialista foglalkoztatáspolitikai és munkakultúra.

Hazánkról szólva mi az, ami a munkát illetően új elem a nyolcvanas években a hetvenes évekhez képest, és hatást gyakorol a munkakultúrára is. Közismerten a hetvenes évekig hazánkban a foglalkoztatottság vállalati kategória volt, a nyolcvanas években viszont társadalmi kategóriává lett. Ez azt jelenti, hogy a munkaerő részvétele a társadalmi munkamegosztásban az eddigieknél dinamikusabb mozgási ütemet vesz fel. Tudjuk, hogy korábban gyakorlatilag majdnem lehetetlen volt munkaerőt elbocsátani, a munkaerő csak elmehetett, átcsoportosítani szinte lehetetlen volt. A nyolcvanas éveknek lényeges új követelménye, hogy a társadalom termelési munkaigénye szerint mozogjon a munkaerő. Ebből következően a társadalmi igény válik mind meghatározóbbá, és a munkaerőnek, az állampolgárnak kell igazodnia a társadalom munkaerő-igényeihez. Ennélfogva a munka-

erő képzésének, továbbképzésének és átképzésének a szerepe, jelentősége nagymértékben megnövekszik. Tehát nem egyszerűen csak arról kell számot adnunk, hogy milyen a foglalkoztatottság mennyiségi mutatója, hanem arról is, hogy a dolgozó annak a feladatnak az ellátásában vesz-e részt, amelynek ellátása társadalmi igény. Ez messze nem konfliktusmentes, és a jövőben még kevésbé lesz az, mert a megszokott, kialakult, már begyakorolt munkavégzést fel kell váltani új munkával.

Ehhez a közművelődésnek nagymértékben hozzá kell járulnia, és hozzá is tud járulni. Hiszen állami oktatásunk mechanizmus lényegesen lassúbb, mint a közművelődés, különösen adott esetben a TIT mechanizmusa, amely tanfolyamokkal, kurzusokkal és különböző akciókkal feltétlenül hozzá tud járulni az átképzéshez. Új a munkakultúrában az is, hogy egyre inkább a minőségi tényezők jönnek elő. Egyrészt fontos, hogy a szakképzettség és az igény összhangban legyenek egymással, hogy a munkakerő ne csak felkészült legyen arra a feladatra, amelyet az adott esetben végez, hanem azt a feladatot is végezze, amire felkészült. Ebben sok még a lehetőségünk. Egész sor vizsgálat mutatja a tapasztalatokkal együtt, hogy számos olyan diplomás van, aki technikus munkát végez, esetleg szakmunkási tevékenységet lát el, netán a betanított munkás szintjén dolgozik. Nem arról van szó, hogy "leesik a mérnök gyűrűje", ha szakmunkás helyett dolgozik, hanem arról, hogy ha őt mérnöki feladatokra képeztük ki, s a társadalomnak úgy van rá szüksége, akkor végezze azt a munkát. A pályakezdőknél nem csekély feladat a szociális körülmények mellett ennek a biztosítása. A pályakezdőt az is letöri, ha nincs hol aludnia, de nem kevésbé töri le, ha azt mondják a mérnöknek, hogy "vonalazza csak azt a papírt, abból még baj nem volt". Ezekre a momentumokra sokkal nagyobb figyelmet kell fordítanunk.

Kulturális tevékenységünkben is megfelelően hasznosítani kell a munkacentrikus szemléletet egyszerűen a munkával összefüggő szakmai, társadalompolitikai és más kérdések hangsúlyozásával. Érdeklétté kell tennünk az embereket a kultúrált

munkában, igen sok esetben érdekeiket felszínre hozva. Miközben a munkaerő egy része örvendetesen lépést tart a követelményekkel /második diplomát szerez, továbbképzzi magát, tehát szinkronban van az igényekkel/, egy másik része elmarad. Ilyen szempontból nyílik az olló. E pillanatban lehet, hogy csak szorgalmi kérdés, hogy az egyik tanul, a másik nem, de a gazdasági fejlődés következtében ez előbb-utóbb termelési és élet-színvonal kérdés is lesz, mert ha a technikai, gazdasági követelmények szerint jól differenciálunk, akkor valószínű, hogy a felkészültebb többet fog keresni, mint aki elmulasztott lépést tartani. A különbséget csökkenteni kell, nem a lefelé történő nivellálással, hanem a felfelé történő kiegyenlítéssel.

A munkakultúrát alapvetően meghatározza az elsődleges gazdaság, az elsődleges munkahely, ahol munkaköri előírások és anyagi érdekeltség segítik ezirányú munkánkat. Ebben a társadalmi egyetértés elég széles körben kialakult. A viták abban vannak, hogy a második gazdaság segíti-e a kultúrát vagy pedig akadályozza. Nem új ez a kérdéskör, de most nemzetközileg is elég jelentősen hangsúlyt kapott. Azt hiszem akkor cselekszünk helyesen, ha a második gazdaságot - háztáji, kisegítő gazdaság stb. - nem úgy tekintjük, mint a kultúra konkurenciáját, hanem úgy, mint a kultúra egyik forrását, ösztönzőjét. A társadalmilag hasznos munka nem állítható szembe a kultúráéval. Ha valaki szabad idejében dolgozik, amiatt nem kárhozzatnunk kell, hanem azt kell elősegíteni, hogy ez a munka társadalmilag hasznos legyen, ezáltal az állampolgár művelődjön is, és ami plusz javakat összegyűjt, azt kultúrátlan használja fel. Egészében ez a folyamat bontakozik ki. Hány olyan humán értelmiségi van, aki elmenekült a paraszti munkától, most viszont szabad idejében kiskerttel bibelődik, nem azért, mert ettől fog meggazdagodni, hanem mert igényli és művelődik is. Ne engedjük a sokszor demagóg szembeállítását, mert nem használunk vele. Azt kell megvizsgálni, hogyan ösztönözzük az állampolgárt, hogy ezt a fajta munkát okosan és értékesen végezze. Nekünk pedig a kulturális programjainkat úgy kell szervezni, hogy azok vonzóak

legyenek. Ezt könnyű mondani, de nehezebb megcsinálni, más megoldás azonban nincs. Ez vonatkozik az ifjúsági rendezvényekre is és még sok másra is.

Itt merül fel a szabadidőről általában az 5 napos munkahét kérdése. Ez óriási társadalmi vívmány. A XII. kongresszus irányelveiben szerepelt és volt is vele kapcsolatban egy széles társadalmi egyetértés. Amikor azonban a kivitelezés került napirendre, bizonyos viszolygás mutatkozik, mert ez is egy kicsit megmozgatja az eddig kialakult mechanizmusokat. Éspedig, ha öt napra lehet csökkenteni a munkaidőt, akkor két nap megmarad. Valószínűleg áttevődik a tanulás, az önképzés, a továbbképzés egy része a szabadidőre, és a szabadidő egy részét is munkára fogjuk a jövőben is fordítani. A XII. kongresszus nem véletlenül fogalmazott úgy, hogy meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy az egyéni, családi alkotói kapacitásokat a társadalom számára hasznosítsuk. Hiába van az az illúziónk, hogy majd a két szabad nap keretében mindenki országot jár, hangversenyt hallgat, könyvet olvas, ha ennek nincs meg a realitása, ilyen célt nem is érdemes kitűzni. Az sem volna persze helyes, ha azt állítanánk eszményképpé, aki a két szabad nap alatt többet dolgozik, mint esetleg az öt munkanap alatt.

A közéleti és a magánéleti kultúra

Ami a közéleti kultúrát illeti: alapelv, hogy miközben a nemzetközi és a gazdasági körülményeink nehezebbek, mint öt-tíz évvel ezelőtt, erre a társadalom, a politika reagálása nem az, hogy visszafogni a demokráciát és a centralizmust erősíteni, hanem az, hogy a szocialista demokráciát erősíteni, s a nehezülő körülményeket is a demokrácia tartalmi és formai gazdagodásával iparkodik kivédeni, illetve vívmányainkat megvédeni, pozíciókat erősíteni. A közművelődésnek, a kultúrának itt óriási a szerepe, a jog- és a kötelességtudat, az ismeretek és a gyakorlat összefüggésének bemutatásában. Az ötnapos munkahétre való áttérés során bizonyos közéleti feladatok, amelyek már évek óta nem a munka helyett, hanem a fő munka mellett alakulnak,

valószínűleg még radikálisabban kívül kerülnek a fő munkaidőn. Tehát az ötnapos munkahét és a közéleti kultúra összefüggéseit is végig kell gondolni.

Nagyon lényeges a közélet tisztaságát a közszemléletben, a közvéleményben is megfelelően felszinen tartani. Társadalmi méretekben, vezetői magatartásokban egyaránt fontos a reális közéleti munkaértékelés, különösen az ifjúság sorában. Nem baj, ha fiatalságunk sok mindenben kritikus, ha ez reális, csak hogy azt is tőlünk tanulta, hogy az önkritikában nincsenek "túlkapásai". Meg tudjuk mondani, hogy a munkánk azért nem megy jól, mert a másik rosszul dolgozik. Abban ritkábban van kiállás, hogy ezt én csináltam rosszul. A társadalom, a politika a kritika-önkritika felé törekszik. Ugy lehet fogalmazni, hogy van a munkánknak annyi eredménye, hogy a gyengéit is mi vállalhatjuk. Ami a kritikai tényezőket illeti, a közéleti kultúrának jelentős eleme a vitakultúra. Ebben igen lényeges, hogy egymás szemébe mondjuk meg a kifogásokat a másik munkájával, magatartásával kapcsolatban, és ne egymás háta mögött. A közéleti kultúrához ez is hozzátartozik.

Természetesen fel kell lépni a protekció, korrupció és sok minden ellen a közgondolkodásban, jogszabályilag is. A csúszópénz és a különböző korrupció ellen fel lehet lépni, de törvényt hozni a borraivaló ellen nem volna értelme. Ami a hálapénzt illeti, amikor bizonyítható, mindenkor van fellelés.

Reális ellentmondások, konfliktusok, amelyek nem antagoniztikusak, voltak, vannak és lesznek; egyik-másikat mi teremtyük. A munkaerő-mozgás számos konfliktust hoz magával. A tudatosan irányított, a differenciált értékelés alapelveiben még nemzeti egység van, de amikor arról van szó, hogy ezt konkretizáljuk, akkor már számos nézetkülönbség adódik. Ezek a konfliktusok a jövőben is fenn fognak állni, ezeket nem akarjuk elhallgatni, és nem is helyes, ha a közgondolkodás ezzel nem foglalkozik.

Ami a családi, magánéleti kultúrát illeti, itt is a körülmények formálása mellett többet kell foglalkozni a szemlélettel. A szocialista család kiteljesedése nem automatikus folyamat. A családok életkörülményei, anyagi, szociális helyzete nem indokolja a válások rendkívül magas, a születéseknek pedig igen alacsony számát. Tehát ez sem egyszerűen anyagi-szociális kérdés, hanem nagyon komoly szemléleti vonatkozásai is vannak. Az ötnapos munkahét bizonyos új elemeket hoz felszínre a családi együttlét lehetőségének a kibővülésében is. Azáltal, hogy a teljes foglalkoztatottságra törekszünk, tehát mindkét szülő dolgozik az esetek döntő többségében, erősen leszűkíti az együttlét lehetőségét. A 11 napos oktatást az általános iskolákban nem a pedagógusok követelték, nem ezért vezették be, hanem azért, hogy a családok többet lehessenek együtt. És amikor 1982-től egységesen az ötnapos munkahétre térünk át, remélhetően abban is előbbre lépünk, hogy ha a család együtt lehet, akkor nem akar külön lenni. E pillanatban a napközibe, bölcsődébe szabadszombatokon nemcsak elfoglaltság miatt küldik el a gyereket a szülők, hanem gyakran kényelmi okokból is. Jó lenne, ha az ötnapos munkahétre való áttérésnél ez erősen lecsökkenne. Valószínűleg eljutunk oda, hogy csak annak a gyereket veszik fel, aki elfoglalt a munkában. Talán abban is lesz előrelépés, hogy a sajtó, a szépirodalom, a rádió, a televízió a mostaninál egészségesebb családi életet fog propagálni. Mintha az utóbbi időben a szocialista családesezmény és ennek a kommunikációban, művészetekben való megjelenítése között szakadék lenne. Többet kell foglalkozni a közgondolkodás során az egészséges életmóddal, életvitellel is. Sokszor idéztük már az UNESCO egyik főigazgatójának találó gondolatát: "Ha nem vigyázunk, akkor legyőzve a nyomor betegségeit, ránk törnek a jólét nyomorúságai". Ennek tanúi vagyunk, az ideg, a szív, a keringési betegségek, az elhízás során, miközben a traumát, a tbc-t stb. már leküzdöttük. Valószínűleg az orvostudománynak és az orvosi ismeretterjesztésnek is a prevenciót nagyobb erkölcsi rangra kell emelni.

Művelődés és közgondolkodás

A hetvenes években a közgondolkodásban mind intenzívebben került előtérbe a tudománypolitika, az állami oktatás, a közművelődés és a művészetpolitika. Ami a tudományt illeti: a tudományos kutatásoknál megnövekedett - az alapkutatások érintetlenül hagyása mellett - az alkalmazott kutatások szerepe. Ismert szervezeti átalakítások következtében az egyetemek és a vállalati kutatások előtérbe kerültek, és ezeknek nagymértékű a termelési, gyakorlati hasznosítása, amit a VI. ötéves terv elgondolásai is mutatnak. Nagy szerepet kapott az egészségügyben az orvostudomány eredményeinek hasznosítása. A közművelődésben mindezzel többet lehetne foglalkozni. És természetesen a szocialista társadalomban a tudomáynak nemcsak termelő, hanem társadalmi erővé válásával is foglalkozni kell. Különösen vonatkozik ez a társadalomtudományokra, hiszen a társadalom tudományos közgondolkodásához társadalomtudományokra, a marxizmus-leninizmus ismeretére alapvetően szükség van. A hetvenes években a propaganda, az agitáció, a tájékoztatás és a tudomány összefüggése, kapcsolata sokat fejlődött; a személyes kommunikáció a tudományos közgondolkodás formálásában intenzíven előre lépett. A hatvanas években mintha a televízió sokkhatása alatt éltünk volna, a nyolcvanas években ennek a személyes kommunikációnak - támaszkodva a tömegkommunikációra - jelentős közgondolkodás formáló szerepe lesz. A társadalomtudományoknál nagyon fontos a gyakorlati tapasztalatok elemzése és általánosítása mint tudományos produktum. A XII. kongresszuson ez minden korábbinál nagyobb hangsúllyal szerepelt. Anélkül, hogy a statisztikai, empirikus szociológiai vizsgálatok elemzést elősegítő funkcióját egy pillanatig is alábecsülnénk, a társadalmi-politikai tapasztalatok kollektív elemzését is a társadalomtudomány rangjára kell emelni.

Ami az állami oktatást illeti, a VI. ötéves tervben az általános iskolai képzés a nehezebb gazdasági körülmények között is kiemelt kormányprogram, ami óriási dolog. Olyan mértékben kiemelt kormányprogram, mint az egészségügy, illetve

a társadalom, a gazdaság energiabiztosítása és a lakásgazdálkodás. A kultúra oldaláról nem mondhatjuk, hogy ezzel - a lehetőségeken belül - nem foglalkozik a népgazdaság megfelelően. Felmerül a kérdés, hogy hullámvölgyben van-e a közművelődés az 1974-75-ös fellendülés után, vagy átalakulóban. Amellett vagyok, hogy átalakulóban. Az más kérdés, hogy a társadalom érdeklődését más tényezők ma jobban befolyásolják, mint akkor. A körülmények mozgása átalakult. Nem hiszem, hogy ez a közművelődés hullámát kell, hogy magával hozza, hanem valószínű azt, hogy igazodnunk kell a körülményekhez. Sok jogszabályt meg kell változtatni. Ha a közművelődés hasonlóan eddigi fejlődéséhez a társadalmi, gazdasági főfolyamatokhoz jól tud kapcsolódni, akkor nem lehet hullámvölgyben. A tárgyi körülmények is alakulnak, fejlődnek, megnövekszik a környezeti kultúra szerepe, az ifjúság izlésformálásának egész feladatkörében nagy társadalmi háttérrel mozoghat a közművelődés. Vannak olyan új hangsúlyok, amelyek ma másképp jelentkeznek, mint korábban, és amelyek eleve biztosítják a közművelődésnek, hogy ne hullámhegyről vagy völgyről, hanem arról beszéljünk, hogy fejlődése megfelel a gazdasági, társadalmi fejlődésnek.

Ami a művészetpolitikát illeti: jól ismert a támogatás, türés és tiltás régi elve. Új hangsúlyként nagyon élesen előtérbe kerül a műhelyek, a területi párt- és tanácsai szervek felelőssége. E téren vannak javítani valók. Egyik-másik műhely az önállóságot úgy értelmezi, hogy önálló joga kialakítani saját arculatát, ami természetesen így igaz, de a társadalomnak ezt kötelessége dicsérni, és nem szabad elmarasztalni. Ilyen munkamegosztásba nem lehet belemenni. Van olyan művészeti intézmény, amely úgy látja, hogy önálló joga programját úgy alakítani, ahogy akarja és ha a közönség ezt nem fogadja el, akkor a közönséget sznobnak kell titulálni, és ezzel az úgy be van fejezve. Ezt a szemléletet sem szabad elfogadni, mert a művészetnek nem feladata ugyan kiszolgálni a közönségizlést, de a közönségnek sem feladata egyértelműen tudomásul venni a művészeti törekvéseket. Markánsabb kritikai életre van szükség a művészeti életben, mert esetenként nem az a baj, hogy

egy-egy produktum megjelenik, hanem az, hogy szó nélkül elmegy mellette a kritika. A fiatal művészekkel való foglalkozást sokkal inkább napirenden kell tartani. Fiatal művészek lenni nem erény, nem bűn, hanem állapot. És a végzett munka kell, hogy eldöntse a későbbi támogatást. A művészetek és a társadalmi valóság egymáshoz közelítése érdekében sok minden történt. Írók, képzőművészek intenzív kapcsolatot alakítanak ki, üzemekkel tárlatokat rendeznek az üzemekben, megismerik közelebbről a munkásokat, a parasztokat, az értelmiségieket. Erre a jövőben is szükség van, és arra is, hogy tájékoztassuk a művészeket a társadalmi-gazdasági fejlődésről. Mert, ha abba a hibába esünk, hogy a művészek körében csak a művészetekről beszélünk, akkor a gazdasági-társadalmi folyamatokat nem reálisan ismerik.

Talán az elmondottak is jelzik, hogy számos kérdést felöllel a társadalom, a közgondolkodás és a kultúra kapcsolatának vizsgálata, amelyekkel a jövőben intenzíven kell foglalkozni.

SZELLEMI HALADÁS ÉS GAZDASÁG

Mindenekelőtt a címet kell megmagyaráznom. Szokatlan a mai szóhasználatban a szellemi haladás kifejezése. Ha használom, azért teszem, mert nem egyszerűen csak az irodalom, a művészetek, vagy a tudomány fejlődését kívánom vizsgálni és nem is csupán a művelődés állapotát a gazdaság szempontjából, hanem azoknak a tudati körülményeknek az alakulását is, amelyek mind az emberek világnézetére, mind pedig a politikai, társadalmi és gazdasági viszonyokra hatnak. A szellemet ilyen módon tulajdonképpen az anyagival állítom szembe, jól tudván, hogy ez a szembeállítás nem lehet teljes, sokfajta átmenetet, közvetítést tételez fel.

A témaválasztás aktualitását az adja, hogy ma egyre többen vitáznak arról, vajon a gazdasági fejlődés milyen értelemben, milyen módon, milyen mértékben befolyásolja a szélesen értelmezett szellemi haladást. Magyarországon a gazdasági mechanizmus reformja már mintegy másfél évtizeddel ezelőtt felvetette azt a kérdést, hogy mi a viszony a gazdaság és a kultúra között, illetve hogy a gazdasági fejlődés milyen mértékben befolyásolja a művelődést, az emberek gondolkodását és életmódját. A vita az életmódról lényegében már a 60-as években megkezdődött az un. kispolgári jelenségekkel kapcsolatban és a kultúra presztízse mint vitakérdés a 70-es évek elején merült fel.

A gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatban előtérbe került a probléma másik oldala is, az tudniillik, hogy maga

a szellemi haladás milyen hatást tud gyakorolni a gazdasági fejlődésre. Közhellyé vált, hogy különösen az oktatás közvetlen befolyással lehet, s nem kis mértékben ezzel a felismeréssel függ össze az, hogy javaslatok hangzottak el az oktatás tartalmának és szervezetének átalakítására. Az is nyilvánvaló lett, hogy a közművelődés hathat az emberek tudatára, magatartására és életmódjára s mindezek ilyen vagy olyan mértékben a gazdasági fejlődés tényezői is lehetnek, hiszen bizonyos érték- és érdekrendszerrel fejeznek ki, amely megnyilvánul a gazdasághoz, a termeléshez való viszonyban is.

Az utóbbi időkben ezekhez a vitákhoz csatlakozott az innovációról megindult eszmecsere, amely nemcsak a tudományos-technikai haladás, a gazdaság fejlődése szempontjából vetette fel a kérdést, hanem a társadalom megújulása és az egyén kreativitása oldaláról is. Ez egyben azt is jelenti, hogy a társadalmi-tudati tényezők most már a legegzezaktabbnak tartott fejlődési folyamattal is kapcsolatba kerültek.

Mindezt tekintetbe véve három kérdéssel szertnék foglalkozni:

- I. a tudomány és a gazdasági fejlődés,
- II. a kultúra és a gazdaság,
- III. a világnézet és a gazdaság összefüggéseivel.

I. Tudomány és gazdaság

Közismert, hogy Magyarországon az elmúlt 35 évben jelentős gazdasági fejlődés ment végbe, amely különösen látványos a mezőgazdaságban, ahol jól alkalmazták a tudomány és technika eredményeit is.

Az iparban az előrehaladás nem volt ilyen mértékű, részben azért, mert a tudomány és technika hazai és külföldi eredményeit nem tudtuk időben és megfelelően alkalmazni, részben mert a termelés és az érdekviszonyok között az összefüg-

gés nem olyan közvetlen, mint a mezőgazdaságban s végül mert e téren a gyorsabb haladáshoz a történelmi adottságok és a nemzetközi körülmények korlátozottabb lehetőséget nyújtanak. Az automatizálás és a gépesítés bizonyos előrehaladása /1978 végén a gépek és berendezések 17 %-a volt automatizált/, a termékstruktúra korszerűsítése és a termelékenység emelkedése ellenére Magyarország ma a közepesen fejlett országok közé tartozik és egysorban helyezkedik el Lengyelországgal és Jugoszláviával /Népszabadság, 1981. július 8./. A kérdés az, hogy mindezt tekintetbe véve és számolva azzal, hogy a magyar gazdaság különösen sebezhető nagyfokú nyitottsága miatt, a tudomány mit tehet a fejlődés előmozdításában.

Vámos Tibor akadémikus az Akadémia ez évi közgyűlésén hazánk és a műszaki haladás kérdéséről szólva arra hívta fel a figyelmet, hogy a műszaki haladásban fordulat kezdetén állunk, amit az elektronika, az információs rendszerek, a nyersanyagoknak és az energiának ártértékelődése miatt bekövetkező minőségi módosulások, a biológiai iparok fejlődése és a nemzetközi munkamegosztás változásai mozgatnak. Ebben a helyzetben egyrészt azt ajánlja, hogy az ország a nemzetközi együttműködésben elsősorban a különleges szolgáltatásokkal jelentkező, úgynevezett "kisiparosi feladatokat" vállalja el, a nagyok közötti természetes résekbe illeszkedve be. Ez azt jelenti, hogy a minőségi körülményeket kell előtérbe állítani, fokozva az ország adaptivitását, tehát alkalmazkodását a változó és egyre nehezebbé váló körülményekhez és az új fejlődési tendenciákhoz. Ezzel együtt jár az oktatás megjavítása, az értelmiség és különösen a műszaki értelmiség funkcióinak erősítése és megbecsülése, az egyéni kreativitás kibontakoztatása.

Nem egyszerűen csak arról van szó tehát hogy Magyarországnak be kell hoznia azt a lemaradást, amely a történelmi megkésettségből származik és fel kell számolnia az úgynevezett technológiai rést, amely a fejlettebb országok és hazánk között jelentkezik, hanem a várható új változásokra is fel kell készülnie. Vámos Tibor a nemzetközi munkamegosztásból kiindulva

veti fel a "kisiparosi" szerep kérdését, bizonyos mértékig el is túlozva azt a polémia kedvéért. Lehetséges ugyanis meghatározott területeken a "nagyiparosi" feladatvállalás is, mindkettő feltételezi azonban a már említett minőségi tényezők előtérbe állítását.

Az innováció kapcsán folytatott viták is azt bizonyítják, hogy nem pusztán műszaki fejlesztésről van szó, amikor szembe akarunk nézni a 80-as évek változásaival és biztosítani akarjuk továbbfejlődésünket, illetve részvételünket a nemzetközi munkamegosztásban. Az innováció ugyanis olyan változási folyamat, amely a kutatás, a fejlesztés, a termelés és az értékesítés fázisait egyaránt átfogja, tehát a gazdaság egészével van kapcsolatban. A gazdasági folyamatok megújulása a folyamatokat realizáló emberi cselekvésmódok megújulásának a függvénye. E megújulásra csak akkor kerülhet sor, ha az érdekek érvényesítésének az adott körülmények között ez a legcélszerűbb, vagy leginkább igénybevehető eszköze.

Teljesen nyilvánvaló, hogy a társadalom - ha egy bizonyos fejlődési szintet elért - a fennálló körülmények konzerválására törekszik és nem lehet számítani arra, hogy kizárólag eszmei hatás következtében hajlamos lenne a változtatásra. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a gondolatoknak nincs jelentősége a változtatások előkészítésében, mégis hosszú távon igaz az a mondás, amelyet a francia felvilágosodás egyes képviselői hangoztattak: "Az érdek mozgatja a világot". Ez tehát azt jelenti, hogy meg kell találni azokat a nemcsak anyagi, hanem erkölcsi és más érdekeket is, amelyek a megújulást, a megújulás elfogadását segítik elő.

Minden változtatás - még ilyen körülmények között is - konfliktusokkal jár. Egész társadalomirányítási és politikai rendszerünk továbbfejlesztésére van szükség ahhoz, hogy ezeket a konfliktusokat a szocialista társadalom megfelelően, éspedig a haladás érdekében tudja kezelni.

Ilyen módon a tudományos-technikai haladás és a gazdaság közötti összefüggések tulajdonképpen a társadalom és a benne élő ember szinte teljes problematikáját érintik, hiszen a tudomány és a technika eredményei csak meghatározott társadalmi és kultúrális feltételek és az emberi tényező figyelembevétele mellett alkalmazhatók a gazdaságban. Nem igaz tehát az, hogy csak a tudományos-technikai haladást kell szembesíteni a gazdasággal, a partnerek száma sokkal nagyobb. Ez arra is utal, hogy amikor tudományos-technikai haladásról beszélünk, nem elégedhetünk meg csak a műszaki, az agrár, az orvosi vagy a természettudományok jelentőségének hangsúlyozásával. A társadalomtudományoknak a szerepe nem kisebb, legfeljebb más, de elengedhetetlen ahhoz, hogy az előbb említett komplexitásban vizsgálhassuk a haladás feltételeit.

A kérdés az, hogy vajon a tudományos kutatás felkészült-e erre a komplex feladatra és hogy a társadalomirányítás a maga részéről el tudja-e fogadni ezt a szemléletet és be tudja-e fogadni a kutatás eredményeit. Azt hiszem, elmondható, hogy a felismerés megtörtént, hiszen a már említett viták is erre utalnak. /Magyar Tudomány, 1981. 4. 5. szám./ A legfőbb újdonságot magam abban látom, hogy megszűnt a tudományos-technikai haladás egyoldalú technicista vagy ökonomista megközelítése, elismertetett a tudományok egységes hozzájárulásának szüksége. Ez persze multidiszciplináris megközelítési módot kíván a tudományos kutatástól s a kutatás egésze erre még nincs felkészülve sem szemléletében, sem szervezetében, sem finansziális rendszerében. Megköveteli azt is, hogy a gyakorlattal és itt általában szólok, nemcsak a politikai vezetést értem szorosabb kapcsolatot alakítson ki a kutatással és a befogadási feltételeket megjavítsa, többek között úgy is, hogy létrehozza az eredmények átadásának megfelelő mechanizmusát.

II. Kultúra és gazdaság

Mint az előzőkből is láthatjuk, a műszaki haladás és a gazdaság közötti összefüggéseknél mindenki számára nyilvánvalónak tűnik, hogy csak megfelelő általános és szakmai műveltséggel rendelkezők lesznek képesek - természetesen a munkamegosztásban elfoglalt helyüktől függően - az új követelményeknek megfelelni. Volt idő, amikor a tudományos-technikai forradalom jegyében és a munkaerőpolitika szűkös megítélése alapján a túlzott specializálást állítottuk előtérbe az oktatásban. Azok az oktatási reform-tervezetek, amelyek széles egyetértést váltottak ki, az általános műveltséget tartják megalapozónak, és pedig nem egyszerűen valamiféle "humanista" célkitűzés alapján, hanem mert egyre inkább nyilvánvaló, hogy a műszaki haladás és a gazdasági érdek azt kívánja meg, hogy az emberek képesek legyenek tájékozódni és viszonylag könnyebben továbbképezni, vagy átképezni magukat.

Enhez a problémakörhöz kapcsolódik a közművelődés ügye is, amely megfelelő átalakítás esetén ki tudja egészíteni a szervezett oktatást, szolgálni tudja a felnőttek továbbképzését és nem utolsósorban általános műveltségük gyarapítását. Sokat beszéltünk az oktatás és a közművelődés egységéről, ma a gazdasági szükségszerűség ennek kialakítását méginkább nyilvánvalóvá teszi.

Persze fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy miként állunk a kultúra befogadásával s arra hogyan hatnak a gazdasági körülmények. Ha megnézzük a kulturális adatokat, a fogyasztási statisztikákat és a legújabb időmérlegeket, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a kultúra iránti igény nem általános, az érdeklődés differenciálódott, az egyes területek fejlődése nagyon különböző. A felnőttoktatás az elmúlt években nem haladt előre és társadalmilag már nem igazán korrekciós tényező. Az 1980/81-es tanévben a középfokú oktatásban az esti és levelező tagozaton 130.000-en tanultak, mintegy 30-40.000-rel kevesebben, mint néhány évvel ezelőtt. A főiskolákra az 1980-ban beiratkozott 29.000 főből csak 2700 volt fizikai szár-

mazású. Az esti tagozaton 8000 főt tartottak nyilván, akik közül 1000 a fizikai dolgozó. Az ismeretterjesztő előadásokon a résztvevők száma évek óta 4,5-4,9 millió körül mozog. Ha a többi kulturálódási lehetőséget is tekintetbe veszem, akkor visszaesést állapíthatok meg mind a mozi, mind a színház, vagy az operalátogatók számában. A beiratkozott könyvtári olvasók száma évek óta nem változik, a múzeumlátogatóké nőtt. A művészeti öntevékenységek csökken, a műkedvelő művészeti csoportok létszáma drasztikusan esett. Ugyanakkor a különböző hobby-foglalkozások /kertészkedés, barkácsolás, utazás stb./ terjednek és tartalmukban is változatosabbak. A rádió általánossá vált, ugyanezt mondhatjuk a televízióról is, hiszen az előfizetők száma meghaladja a 2,6 milliót.

Minderre lehet azt mondani, hogy nem kis mértékben a gazdasági fejlődés és ezzel együtt az életszínvonal emelkedése következtében megváltoztak a lakosság igényei. Ezt erősítik meg a fogyasztási adatok is, amelyek arra utalnak, hogy nőtt a tartós fogyasztási cikkek vásárlása és az ezzel való ellátottság, ugyanakkor nagyon is változó mértékben emelkedett a kultúrára fordított költségek volumene. Az 1978-as háztartásstatisztika szerint személyes kiadásra évente a munkások 24.600.- Ft-ot fordítottak, ebből kultúrára /üdülés és szórakozás nélkül/ 955.- Ft-ot; a parasztek 23.500.- Ft-ot, kultúrára 551.- Ft-ot; a szellemi foglalkozásaik 32.100.- Ft-ot, s kultúrára 1.687.- Ft-ot. A rétegekülönbségek tehát jelentősek s ezek, különösen feltűnők a munkások és parasztek között, ha tudjuk, hogy az utóbbiek jövedelmi viszonyai sokat javultak az elmúlt években. A különbségek főleg a "tiszták" kulturális kiadásoknál jelentkeznek. A könyvforgalom például 1980-ban elérte a 2 milliárd 766 millió forintot, amiből a közületi könyvvásárlás 500 millió körül forgott, a lakossági 2,2 milliárd forint volt. A falusi könyvvásárlás az összes forgalomnak csak a 13,9 %-át tette ki, kevesebb volt mint az előző években. /A falusi könyvvásárlásról. Népszabadság, 1981. július 8./

Ha az 1976 és 1977-ben végzett felmérések alapján vizsgáljuk a lakosság időmérlegét, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a szabadidő meghosszabbodása ellenére a művelődésre nem fordítottak több időt. Az 1963-ban végzett hasonló jellegű felmérésével összehasonlítva azt látjuk, hogy a hivatalos munkaidőn túli munkára fordított idő falun és bizonyos foglalkozási ágakban megnőtt, a háztartási munkára fordított idő csökkent, s nőtt a közlekedésre fordított idő, miután emelkedett azoknak a száma, akik távolabbról járnak be munkahelyükre. Az úgynevezett kötött idő a parasztnál 10-11 óra, az ipari munkásoknál 9.20-9.40, a szellemi foglalkozásuaknál 8.14-8.44. A személyes fiziológiai szükségletekre átlagban 8,5 órát fordítottak. A kulturális-szórakoztató tevékenységek közül a legtöbb időt a TV nézésre használták, átlagban 1,5 órát, ezután következett a könyv olvasás nem tanulási céllal, majd az újság és folyóirat olvasás. Ha az osztályok és rétegek szempontjából vizsgáljuk a kulturális tevékenységeket akkor az állapítható meg, hogy a tanulásra, könyv- és újságolvasásra a legtöbb időt a szellemi foglalkozásuak fordították, őket követik a munkások, s a legvégén állnak a parasztnak. A televíziót egyformán nézik a munkások és a szellemi foglalkozásuak, kevesebben a parasztnak közül /Időmérleg statisztika, 1980. KSH./

Mindezek után fel lehet tenni a kérdést, hogy a nagy tömegek kulturálódásának ezek az irányai megfelelnek-e azoknak a követelményeknek, amelyeket a gazdasági fejlődés vet fel. Ha a szocializmusnak abból az általános célkitűzéséből indulunk ki, hogy a feladatunk a lakosság életszínvonalának állandó növelése és az életkörülmények megjavítása, akkor nem kifogásolhatjuk azt, hogy sokan szabadidejük jelentős részét mellék munkára fordítják. Inkább az a kérdés merül fel, hogy a társadalomnak mi kifizetődőbb: a hivatalos munkaidő teljes kihasználása, a munkateljesítmény növelése és ennek megfelelően a bérek emelése, vagy viszonylag rosszabbul kihasznált munkaidő, az alacsonyabb teljesítmény és az ennek megfelelő alacsony bér? A kérdés természetesen túlzó szembeállítás tétel fel, mert gazdasági áganként, szakmai területenként különböző a fő

foglalkozáshoz való viszony és különböző a jövedelem kiegészítő tevékenység mértéke. Hadd tegyem hozzá, hogy az iparilag fejlett és magasabb életszínvonalal rendelkező országokban is elterjedt a mellékmunka, tehát egy más teljesítményi és bérezési rendszer sem tudja kiküszöbölni a szabadidő munkával való eltöltését. Ha azonban ezt a körülményt, mint hosszútávra hatót elfogadjuk, akkor azt is tudomásul kell vennünk, hogy a továbbképzésre és a művelődésre fordított idő erősen korlátozott lesz a jövőben is, és gondolni kell arra, hogy azt "funkcionálisabban" használják ki, szorosan kapcsolva egyes kulturális tevékenységeket a képzés és továbbképzéshez és a felkészültséget jobban összekapcsolva a bérrendszerrel. Végül is a gazdaság is hathat a művelődésre, mégpedig úgy, hogy közvetlenül az érdekekre apellálva érvényesíthet kulturális követelményeket.

A kultúra és a gazdaság viszonyát illetően érintenünk kell egy olyan kérdést is, amely az utóbbi időkben sok vita tárgya volt. A kultúra áru mivoltáról van szó. Már az új gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatban vita folyt erről a kérdésről, amelyben Lukács György a következő álláspontot foglalta el: "Ha én a legszebb, a legjobb és a legkulturáltabb kapitalizmust veszem, a könyv, a hangverseny, a kép és minden más ott éppen olyan áru, mint az alsószoknya vagy a télikabát, és éppen úgy a konjunkturának van alávetve. Ezzel szemben még a személyi kultusz korszaka is respektálta azt a marxi tételt, hogy a kultúra nem áru - és ennek levonta minden következményét." A maga részéről nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a kultúra értékei olcsón juthassanak el a széles tömegekhez. "... a könyv, a hangverseny, a múzeum és mások olcsósága mind nagyobb és nagyobb munkás- és paraszttömegeket vonhat be a kultúrába, ami azt jelenti, hogy évtizedek leforgása alatt a társadalmi különbségeknek ezek a maradványai lecsökkennek, hogy megszűnnek, és a mi kultúrához való álláspontunktól függ, hogy ez a csökkenési tempó milyen nagy lesz. Ugy, hogy pusztán azzal a ténnyel, hogy olcsóvá tesszük a kultúrát, a társadalmi különbségek felszámolásában nagyon fontos lépést tehetünk előre vagy hátra, aszerint, hogy a kulturális kérdést hogyan rendezzük. /Kortárs, 1969. április./

Azóta - különösen Hernádi Gyulának a televízióban elhangzott, majd pedig a Kritika c. lapban megjelent nyilatkozata alapján - újból folyik a vita. Mint ismeretes, Hernádi azt állítja, hogy a kultúra igenis áru, és ennek megfelelően ugyanazokat a lehetőségeket kell megadni a kulturális vállalkozásoknak, mint a gazdaság más területein. Ez annál inkább megtehető, mert az ilyen vállalkozások előreláthatólag gazdaságosabbak lesznek, mint az államiak. "Az államnak - írja a Kritikában - természetesen joga van ahhoz, hogy mecénásként támogasson olyan törekvéseket, melyeket a maga számára hasznosnak, progresszívnek tart. Persze hasznosabb, eredményesebb, ha az állam maga is vállalkozó. Bár a fő feladata biztosan nem a vállalkozás, fő feladata a játékszabályok betartása fölötti őrködés." /Kritika, 1981. 6.sz./

Természetesen a kulturális cikkek áruk abban az értelemben, hogy pénzért kerülnek forgalomba, de nem azok ha az értéket /mégpedig a marxi értelemben vett értéket/ vesszük tekintetbe. Nem hisszük, hogy az oktatás, a könyvkiadás, a könyvtárak, a múzeumok, a színházak és más intézmények meg lehetnének állami szubvenció nélkül, nemcsak a szocializmusban, hanem még a kapitalizmusban sem. A kapitalista országokban is szubvencionálják a kutatást, a színházakat, egyes kiadási ágakat és más kulturális tevékenységeket. Ezekben az országokban a haladó politika fokmérője az, hogy az állam mennyit áldoz jóléti és kulturális célokra. Pórsza dolog volna, ha éppen szocialista országban csak a fogyasztóra akarnánk hárítani a kulturális kiadásokat, ha nem akarnánk mindent megtenni annak érdekében, hogy az anyagi tényezők ne akadályozzák a nagy tömegek művelődését. Más kérdés, hogy különösen a szövetkezetekben nagyobb teret lehetne biztosítani az egyéni kezdeményezésnek, vagy ha tetszik a vállalkozásnak.

Az állam az elmúlt években átlagban a költségvetés több mint 9 %-át használta kulturális célokra, s ez nem kevés. Mégis vita van akörül, hogy elegendő-e, hogy nem kellene-e nagyobb összegeket fordítani az intézmények fenntartására és

üzemeltetésére. Az utóbbi időkben nőtt a lakosság részesedése a különböző kulturális kiadásokból, ami összefüggésben van az árak emelkedésével is. Az is megkérdendő, hogy vajon a lakossági ráfordítások mennyiségét helyes-e növelni, és ha igen, milyen rétegeknél, milyen szektorokban és milyen mértékben.

Itt természetesen szembe kell nézni egy fontos ellentmondással. Az összes világmodellek nagy jelentőséget tulajdonítanak a jövő fejlődésében a kultúrának és az erre fordítható anyagi források mennyiségének. Hazánkban a gazdasági feltételek a fejlődést korlátozták a következő 5-10 esztendőben. A gond tehát az, hogy miképpen lehet a szűkös erőforrásokat úgy felhasználni, hogy azok az új tendenciák kibontakozását segítsék. /Hideg Éva: Kulturális szféra és a távlati társadalmi gazdasági célrendszer. Kultúra és közösség. 1977. 3. sz.; Kultúra és közösség. 1979. 2-3. számában megjelent tanulmányok./

Külön vizsgálandó az a kérdés, hogy mi a szocialista állam szerepe most már tartalmi szempontból. Közismert, hogy az állam un. ideológiai apparátusai döntő módon befolyásolják még a kapitalista országokban is a nagy tömegek művelését, segítik az uralkodó ideológia terjedését, és ezzel együtt a kultúra eszközeivel is biztosítják a fennálló társadalmi rendet. Függetlenül a gazdaságosság szűken vett kérdéseitől, szembe kell nézni azzal a problémával, hogy az állam miképpen gyakorolja Magyarországon a maga kulturális funkcióit, vajon tényleg csak "a játékszabályok feletti öröködéssel" kell-e megbizni vagy aktív szerepe van a szocialista kulturális politika céljainak megvalósításában.

A kulturális demokrácia elve megkívánja, hogy mindenki számára tegyük lehetővé a művelődést és bár igaz az, hogyha valamit olcsóbbá teszünk, még nem vásárolják meg feltétlenül az emberek, ebből nem kell azt a következtetést levonnunk, mintha a magas árak nem lehetnének akadályai a kultúrához való hozzájutásnak.

Nem lehet arról sem lemondani, hogy az állam támogassa az értékek elterjedését többek között anyagi eszközökkel is, ez az értéktámogatás a szocialista kulturális tevékenység egyik megkülönböztető ismertetőjele.

Az államnak gyakorolnia kell végül azt a jogát, hogy az oktatás és a közművelődés eszközeivel járuljon hozzá az uralgó ideológia terjesztéséhez, a társadalmi kohézió erősítéséhez, anélkül, hogy valamiféle dogmatikus uniformizálást tűzne ki célul és korlátozná a tudomány, az irodalom és a művészetek alkotási szabadságát.

III. Világnézet és gazdaság

A gazdasági mechanizmus reformjának bevezetése kapcsán lekerült napirendről az un. ideológiai offenzíva kérdése, sőt a dezideologizálás került előtérbe. Igaz, 1968 óta a kongresszusok határozatai és más állásfoglalások hangsúlyozták az ideológiai munka fontosságát, a gyakorlatban azonban mégis elhalványult az elméleti tevékenység, és ennek következtében gyengült az eszmei tényezők szerepe a kulturális munkában is. Ebben szerepet játszott, hogy a gazdasági fejlődés nem az 1966-ban megfogalmazott határozatoknak megfelelően haladhatott előre, belső és külső tényezők egyaránt akadályozták az előrehaladást. Tegyük hozzá, hogy maga a reform sem számolt eléggé a gazdasági változások társadalmi és politikai következményeivel. A kialakult konfliktushelyzetben a 70-es évek elején dogmatikus politikai nézetek is jelentkeztek, melyek felhasználtak ideológiai elemeket is, és bizonyos mértékig visszavetették a reform kibontakozását. A kérdés az, hogy ezt az eminensen politikai jellegű felfogást ideológiaiának kell-e feltüntetni. Meggyőződésünk szerint ez nem volna helyes, mert rossz irányba vinnénk az ideológiáról folytatott vitát.

Mert mi az ideológia? Ha elfogadjuk azt a meghatározást, hogy egy olyan tudatos eszmerendszer, amely társadalmi osztályok vagy rétegek érdekeit tükrözi, akkor azt kell mondanunk,

hogy nincs olyan történelmi fejlődési periódus és nincs olyan társadalom, amelyben ne jelentkeznének osztályhoz kötött ideológiák. Az osztályok vagy rétegek érdekei mindig valamilyen értéktudatban jelentkeznek, amely anyagi és szellemi tényezők-höz egyaránt kapcsolódik s amely az ideológiát is befolyásolja.

Azok az értékvizsgálatok, melyeket Hankiss Elemér és mások végeztek, arra mutatnak, hogy a magyar társadalom heterogén az értékrendszerek szempontjából. A fontosnak tartott pozitív emberi tulajdonságok között a mindennapi, csendes, surlódásmentes együttélést biztosító értékek; a rendezett életet, a szerep, de folyamatos felhalmozást elősegítő értékek játsszák a főszerepet, kisebb a jelentősége az erkölcsi értékeknek és méginkább azoknak, amelyek az intellektushoz vagy a hatékony cselekvéshez kapcsolódnak. Az iskolai végzettség alacsonyabb fokán állók passzivitásra, alkalmazkodásra, engedelmességre törekszenek, a magasabb iskolai végzettségűek az aktivitást, a változást, az előrehaladást, az öntudatosságot részesítik előnyben. Az alacsonyabb végzettségűek a takarékossgot, a józanságot, a mérsékletességet, a dolgoz és szorgalmas életet tartják értéknek. A magasabb végzettségűek a személyiség kiteljesedését, a felhalmozott értékek élvezetét, az örömmel végzett munkát állítják első helyre. Az alacsonyabb végzettségűeknél az érzelmi motívumok, a magasabb végzettségűeknél az értelmiek dominálnak. Eltérések vannak persze életkor szempontjából is. Az önálló gondolkodás, a kritikai szellem értéke pl. erősebben jelentkezik a fiataloknál, a sokoldalúság a teljesebb élet igénye is inkább az ő követelményük. Ezt a szubjektív jellegű megközelítést ellenőrizte egy olyan vizsgálat sor, amely a különböző tevékenységekből indult ki, s ehhez kapcsolta az értékeket.

Ha az értékeket rendszerekbe kívánjuk foglalni, kiderül, hogy sokszor ellentétes értékek találkoznak ugyanannál az embernél vagy rétegnél. Ez a heterogeneitás társadalmunk átmenetiségét bizonyítja, ami ugyanakkor ellentmondásainkra és lehetőségeinkre is utal. Egy ilyen átmeneti társadalomban vannak

ugyanis közös érdekek és értékek, melyek általánosabb elfogadását gátolja a tudatosság hiánya.

És itt érkezünk vissza az ideológia kérdéséhez. Az a tény, hogy a történelmi fejlődés a marxizmus megalapítóinak bizonyos tételeit nem igazolta, hogy nagy ellentmondások és hibák jelentkeztek az egyes szocialista országok fejlődésében, hogy ellentétes tendenciák érvényesülnek a marxizmus interpretálásában, ez mind sokakban kételyt támaszt a marxizmus alapkategóriáinak és rendszerének helyességét illetően. Ugyanakkor Magyarországon abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy most már egy negyedszázada a szocializmus-építésének nemcsak folytatásáról beszélhetünk, hanem továbbfejlesztéséről, sőt megújulásáról is. Igaz, hogy ennek a fejlődésnek elméleti következtetéseit nem mindig vontuk le, de vajon az emberi tapasztalatnak, a közvetlen tényekből fakadó meggyőződésnek ne lenne jelentősége az érdekek és értékek tudatosítása szempontjából?

Lukács György az ideológiát úgy határozta meg, hogy "a valóság feldolgozásának az a formája, amely arra szolgál, hogy tudatossá és cselekvőképpé tegye az emberek társadalmi gyakorlatát". Érdemes az ideológiának ezt a funkcióját ma kiemelni s erre annál is inkább szükség van, mert világosan látszik, hogy ott, ahol elbizonytalanodik az uralkodó ideológia a cselekvés is megbénul. Az ideológiának a cselekvőképpességet meghatározó szerepét nemcsak a társadalom, hanem az egyes ember szemszögéből is ki kell emelnünk. Ma különösen, amikor nehezebb eligazodni a világ dolgaiban, és a marxizmus sem jelentkezik azzal az egyértelmű tekintéllyel mint régebben. Lukács Györgynek van egy érdekes megállapítása a Társadalmi ontológiájában, amikor azt mondja, hogy "az állandó és helyes munkafolyamat szakadatlan, naponta, sőt óránként olyan konfliktusokat szül, amelyek eldöntésének mikéntje gyakran közvetve vagy közvetlenül, a mindenkori társadalmi lét kérdéseit hordozhatja. Az ideológiának ezért - végső soron - ezeket az egyszeri döntéseket be kell illesztenie az emberek életének átfogó össz-

szefüggésébe és arra kell törekednie, hogy beláttassa az egyes emberrel is saját létezésének elengedhetetlen feltétele, hogy a döntésekben tekintettel legyen a társadalom összérdekeire". /Prolegomena 18./ Arról van szó tehát, hogy az egyén és a társadalom közötti összefüggések helyes megoldását is szolgálja az ideológia.

Világos, hogy azok a minőségi követelmények, amelyeket nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi és kulturális fejlődés egyaránt felvet, csak akkor érvényesülnek, ha egyik oldalról az egyes ember hajlandó elvállalni eszméket és értékeket és ha a másik oldalról a társadalom ezt lehetővé teszi, sőt érdekeltté is teszi abban, hogy ezeket elvállalhassa. .

A szellemi haladás és a gazdaság közötti kapcsolatok néhány vonatkozására tértem ki, abban a meggyőződésben, hogy bizonyítani tudtam: tudomány, kultúra, világnézet nem ellentétesek, hanem szükséges szövettségesei a gazdasági fejlődésnek.

TÁRSADALMI HALADÁS - GAZDASÁG - KULTÚRA

A kultúra és társadalom, a társadalmi haladás és kulturális haladás egymáshoz való viszonya napjaink egyik leg-
többet vitatott problémája. Ennek okát mind a nemzetközi,
mind a hazai okok egész sorával lehet bizonyítani.

Nemzetközi értelemben a kultúra és a társadalmi haladás
problémája egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. A két tár-
sadalmi rendszert - a szocializmust és a kapitalizmust - jel-
lemző jelenlegi történelmi korszak megértése, a jövőbeni vi-
lágméretű társadalmi fejlődés perspektíváinak elemzése le-
hetetlen a jelzett kérdés megválaszolása nélkül. Továbbá a
világban jelenleg az országok és a kulturák között igen szo-
ros és intenzív kapcsolat áll fenn, valamennyi kulturális
folyamatról sokoldalú információs mechanizmus jött létre.
Ennek köszönhetően a tömegek számára nem csupán az egyes
régiók, országok stb. kulturális értékei váltak hozzáfér-
hetőbbé, hanem valójában az emberiség kultúrájának vala-
mennyi vívmánya is. Az összefüggések feltárása és az irá-
nyítás ennek megfelelő alakítása ma elengedhetetlen köve-
telmény.

Nem kisebb jelentőségű a törvényszerűségek megismerése
a belső fejlődés szempontjából sem. A szocialista társadalom
építésének tudatossága, a minden területre kiterjedő terv-
szerűség érvényesítése egyre inkább megkívánja az összefü-
gések mind mélyebb megértését, a kölcsönösségek mechanizmu-

sának feltárását az anyagi, társadalompolitikai és kulturális szféra között.

További nyomatékot ad a probléma vizsgálatának, hogy a kultúra hordozóinak, szubjektumainak, s alkotóinak problémája egyre inkább központi szereplőjévé válik a társadalmi haladásnak. A probléma konkrét történelmi elemzése nemcsak a különböző történelmi korszakok kultúrája funkcionálása reális mechanizmusának és fejlődésének feltárását, a különböző társadalmi struktúrákban történő változásának felderítését teszi szükségessé, hanem azt is, hogy teljesebben, sokoldalúbban közelítsük meg a társadalmi haladás kritériumainak és előfeltételeinek kérdését.

Az okok között arról is szólni kell, hogy nagy metodológiai érdeklődésre tart számot a társadalom története és a kultúra története viszonyának kérdése. Habár a kultúra fejlődését is a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségei határozzák meg, mégis egy viszonylagos önállóság jellemzi, sajátos fejlődési törvényekkel rendelkezik. Ezért fontos és érdekes probléma a különböző korszakok egybeesésének vagy eltérésének foka, az általános emberi történelem és a kultúrtörténet, a kulturális korszakok periódusának kérdése.

I.

TÁRSADALMI HALADÁS - SZÜKSÉGLET

Minden elmélkedés a társadalmi haladásról, amely nem függ össze annak elsődleges okaival, - ilyen elsődleges okok az emberek szükségletei - olyan elmélkedés, amely elveszti materialista talaját. De nem elég azt mondani, hogy az ember, az emberek, az emberiség szükséglete az az elsődleges ok, amely végeredményben meghatározza tetteiket és ezzel tetteik történelmét is. Pontos azt is bebizonyítani, hogy ezeknek a történelmi tetteknek miért lesz a végeredménye társadalmi ha-

ladás. E probléma megoldásának kulcsa nem ott van, ahol azt néha keresik; azt nem az ilyen vagy olyan konkrét szükségletek elemzésének útján járva lehet megtalálni, amelyek az emberek cselekedeteit mozgatják, hanem magának az emberi szükségleteknek a természetét vizsgálva.

A szükségletek és az ember szükséglet-kielégítő tevékenysége kapcsán azt kell hangsúlyozni, hogy az ember számára mindig csak történelmileg és társadalmilag meghatározott szükségletek léteznek. Az ember, mint szubjektum ezt a társadalmi meghatározottságot kétféleképpen "érzékel"; először az ember egy adott társadalomban, egy adott korban él; másodsor a szükséglet kielégülése is egy meghatározott társadalom viszonyrendszerének keretei között mehet csak végbe.

A mindennapi életben ezerévek folyamán az emberek egyáltalán nem azt a tudatos célt tüzték maguk elé, hogy biztosítsák a társadalmi haladást, maga a társadalmi haladás pedig egyáltalán nem valami kezdettől fogva a történelmi menetben elrejtett eszme, melynek megvalósítása képezi a titokzatos értelmét. A reális élet folyamatában az emberek a szükségletek által mozgathatók, amelyeket biológiai és társadalmi természetű idéz elő; az emberek dolgoznak, létrehozva a szükségleteikhez elengedhetetlen javakat, kölcsönös kapcsolatokra lépnek, együttműködnek és küzdenek, hogy kielégíthessék szükségleteiket, érdekeiket. Enélkül lehetetlen lenne az emberi létezés. De éppen az életszükségeik realizálásának menetében az emberek megváltoztatják létezésük feltételeit és saját magukat, mivel minden kielégített szükséglet újat szül, ennek a kielégítése viszont a maga idején új tetteket követel, melyek következménye a megfordíthatatlan társadalmi változás, vagyis a társadalom fejlődése.

Melyek azok az emberi szükségletek, amelyek előfeltételezik a társadalmi fejlődést? Marxot követve, aki genetikus oldaláról közelítette meg az ember szükségleteit, az emberek minden szükségletét két csoportra lehet osztani: ezek egyik

része - a természetesek, melyek a szükségletek természete által előfeltételezettek, a másik - az ember történelmi szükségletei, történelmileg létrehozott szükséglet. Vagyis ez azt jelenti, hogy az embereknek alapvetően kétféle igénye alakul ki a környezettel való kapcsolatában: az egyik a természettel való kapcsolatából fakad: élelem, lakás, időjárástól függő öltözködés stb.; a másik a társadalommal való kapcsolat terméke, társadalmi értékek birtoklása, másokkal való érintkezés, társadalmi elhelyezkedés stb. Marx ennek a kétféle szükségletnek az okát nagyon egyszerűen úgy jellemezte, hogy "végeredményben a természet és a történelem - annak a környezetnek két alkotóeleme, amelyben élünk, mozgunk és megnyilvánulunk." /Marx-Engels Összes Művei 39. kötet 56. oldal./

Ezek közül az éhség, szomjúság, fájdalom csakúgy mint a nemi ösztön, elemi szükségletek, és az őket tükröző szükségérzések feltétlen cselekvésre késztető tényezők. E legősibb biológiai szükségletek, az ősmotívumok kielégítése a lét- és a fajfenntartás elengedhetetlen feltétele. Az ember történetének és vele a társadalmi haladásnak ezek a leginkább meghatározói.

De a természeti szükségletek kielégítéséért folyó küzdelem során az emberré válás útján azután fokozatosan kialakulnak olyan motívumok, amelyek nem kötődnek szorosan létfenntartásunkhoz, biológiai szükségleteinkhez. Bennük tükröződik az embernek mint társadalmi lénynek szükséglet és indítékrendszere. Ez adja a szükségletek másik nagy csoportját.

Az ember természetes és történelmi szükségleteinek arányát vizsgálva nem nehéz megállapítani, hogy ezek nem egyenértékűek: míg a természetes szükségletek kielégítése csak eszköz az ember életének mint biológiai lénynek a fenntartására, addig az emberi fejlődés történelmi - szociális és szellemi - szükségleteinek a kielégítése az embernek, mint szociális lénynek az eszköze.

Habár az ember és emberiség szükségleteinek konkrét összessége minden szakaszban a saját történelmük terméke, az emberek mégsem választhatják meg szabadon saját természetes és történelmi szükségleteiket. Sőt, nemcsak az első, de a másodiknak a kielégítése is számukra ennek megfelelően természeti és történelmi szükséglet. Az ember ezen természeti-történelmi szükséglet keretein belül tevékenykedve, a növekvő szükségletek kielégítésére törekedve - természeti és társadalmi - az ember saját maga fejlődését is biztosítja, ezzel az "emberi" faj, az emberiség megvalósítja a társadalmi haladást.

A társadalmi haladás tartalma és kritériumai

Ahhoz azonban, hogy a haladás mérhető legyen olyan kritériumok kellenek, amelyek megfelelnek a haladás előzőekben meghatározott lényegének. Ezzel kapcsolatban is jelentkezik néhány nehézség, elsősorban olyan, ami a haladás értelmezésének egyoldalúságából származik, illetve az egyes tényezők eltúlzásától. Általában két megközelítés ismeretes a szakirodalomban. Az egyik követői úgy vélik, hogy éppen az anyagi termelőerők fejlődése, a munkatermelékenység foka minden idők és korszakok társadalmi haladásának legáltalánosabb és legigazabb kritériuma. Ennek a nézetnek a képviselői Leninre hivatkoznak, aki a termelőerők fejlődését, a termelékenység mind magasabb fokának elérését mondta kritériumként. A másik szempont hívei abból indulnak ki, hogy az ember fejlődése, annak fizikai és szellemi kiteljesedése - a társadalmi haladás döntő, általános szociológiai kritériuma. A második szempont képviselői K. Marxra apellálnak, aki azt írta, hogy az emberek egész társadalmi története mindössze csak az ő individuális fejlődésük története, az emberi személyiség haladásának bizonyossága. Nincs kétség afelől, hogy ezen közelítések mindegyike, egy konkrét összefüggésben jellemzik a társadalmi haladást, sőt ezek nagyon fontosak a haladás általános kritériumainak megértéséhez. Ezek a szempontok egy konkrét-történelmi aspektusukban nem is mondanak ellent egymásnak. De mivel mindkét kritérium csak egy meghatározott aspektusban érvényes, ha

abból kiemelve, a haladás általános kritériumává teszik, már megjelenik egyoldalúsága, alkalmazhatatlansága. Ha mindkét kritérium egyformán alkalmas volna a haladás általános jellemzésére, akkor fennállna az egymással való felcserélhetőség lehetősége is. Viszont ez lehetetlen, mert mind két kritérium csak egy sajátos aspektusban jelenti a társadalmi haladást.

A termelőerők fejlődése kritérium alapvetően két aspektusból használható a haladás mérésére: először, amikor az emberiség fejlődésének általános logikáját érintő elemzésről van szó, másodszor, amikor a történelmet úgy szemléljük, mint a társadalmi-gazdasági formációk egymásutániségát.

Az elmélet szempontjából a kritérium ott, és akkor alkalmazható, ahol és amikor az emberiség fejlődésének, annak minden oldalának és lehetőségének általános logikáját érintő elemzéséről van szó, az ember élettevékenysége anyagi termelési formájának, mint döntő és domináló módjának tökéletesedése és változása alapján. Eddig, de csak eddig alkalmazható önmagában. Abban a pillanatban, amikor már a termelőerők termelési viszonyokat befolyásoló szerepe vetődik fel, akkor már nem a termelőerők, hanem a termelőerők és termelési viszonyok kölcsönhatása válik meghatározóvá.

A termelőerők fejlődése kritérium csak akkor alkalmazható, ahol és amikor történelmi szempontból a társadalmi haladás olyan elemzéséről van szó, ahol a különböző társadalmi-gazdasági formációk kerülnek összevetésre. Ugyanez a kritérium már nem alkalmazható az egymásmellett egy időben élő - elhaló és születő - formációk konkrét elemzésénél. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a társadalmi fejlődés csak egy bizonyos szakaszig megy végbe, egyik társadalmi-gazdasági formációnak a másikra való váltásában: a kommunizmus megszületésével pl. minőségileg változik meg a társadalmi fejlődés egész jellege, nemcsak olyan értelemben, hogy már nem lesz egyik formációnak a másikra való váltása, de olyan értelemben

is, - s ez itt különösen fontos - hogy a társadalmi haladás kritériuma, ahogy K. Marx írta, minden ember személyiségi erőinek fejlődési foka lesz.

A termelőerők fejlődésének kritériuma csak korlátozott érvénnyel bír a társadalmi haladás jellemzésekor, mint általános kritérium nem használható.

Ugyanigy bizonyítható az is, hogy a személyiség fejlődése sem lehet általános kritériuma a társadalmi haladásnak. A személyiség fejlődését fő kritériumként kezelők állításuk igazolására azt hozzák fel, hogy az emberiség története során az ember személyiségét jellemző tulajdonságok állandóan előretörő fejlődést mutatnak. Ez valóban vitathatatlan.

Azonban ennek a kritériumnak is eléggé szembeötlő az univerzalitást kizáró hibája. Csak valamely antagonisztikus társadalmi formációt kell elemezni az ember személyiségi erőinek előrehaladó fejlődése céljából és máris lelepleződik, hogy ezekben a formációkban, amelyek kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra tagolódnak, nem volt és nem lehetett valamilyen "átlagosított" emberi személyiség, amely megtestesíti a társadalom által elért személyiségi erők fejlődésének általános fokát. Sőt, bármely kísérlet az antagonisztikus formáció ilyen átlag személyiségének a megkonstruálására - melynek segítségével végre lehetne hajtani az összevetéseket, konstataálni a történelem előrehaladó menetét - történelmietlen, semmi köze sincs a tudományhoz.

Természetesen, a társadalmi haladásnak ez a kritériuma is igen fontos, de ez is korlátozott szerepet játszik. Az eddig érintett kritériumok korlátozott alkalmazhatóságának elemzése azt is megmutatja, hogy az általános kritériumot a haladás általános okával - a természeti-történeti szükségletek - összefüggésben kell keresni. Ez megköveteli magának a társadalmi haladásnak a történelmi megközelítését, amely felteleezi a társadalmi haladás bizonyos szakaszai különböző

minőségének figyelembevételét és következésképpen, az azokra jellemző konkrét történelmi kritériumok nem egyformaságának elismerését. Csak a társadalmi haladás különböző történelmi formáinak és azok konkrét történelmi kritériumainak összesített elemzése eredményeképpen lehet.

X X X

A társadalmi haladás lényegére vonatkozó válasz megfogalmazásánál tehát az ember szükségletrendszerét és annak kielégítését kell alapul venni, vagyis a természeti és történelmi szükségszerűségeket és azok konkrét viszonyait. A társadalmi haladás minőségileg különböző szakaszait csak így lehet egymástól elhatárolni és ugyanakkor a folytonosságot is megmutatni. Ezért minden próbálkozás, az is amely a termelőerők és a termelékenység növekedését fogadja el alapvető kritériumként, és az is, amely a személyiség fejlődéséből kíván mindent levezetni és magyarázni - alapvetően hibás. Ezen szemlélet képviselőinek mentségére csak az szolgál, hogy az emberiség éppen olyan átmeneti szakaszában van a társadalmi haladásnak, ahol mindkét konkrét kritérium igen fontos mérce a fejlődés egy meghatározott aspektusának.

Megítélni ma azt, hogy milyen minőségi fordulatokat él majd még át a társadalmi haladás a legtávolabbi jövőben lehetetlen, mivel a megítélésekhez elengedhetetlen adatok nem állnak rendelkezésre. A rendelkezésre álló viszonylag szűk empirikus bázisra támaszkodva ma még nem lehet vállalkozni a társadalmi haladás összes bekövetkező fokozatainak kimerítő jellemzésére, teljes tartalmának feltárására. Ezért nehéz egyszer és mindenkorra megfogalmazni a társadalmi haladás általános kritériumát is, amely egyaránt megfelel nemcsak a múlt és jelen, de a legtávolabbi jövő számára is. Ugyanakkor figyelembe véve az abszolút és viszonylagos igazság dialektikáját, teljes mértékben meg lehet adni a haladás általános jellemzőit, meg lehet fogalmazni az általános kritériumát, a múltra, jelenre és a belátható jövőre támaszkodva.

II.

KULTÚRA - KULTURÁLIS HALADÁS

A kultúrának és társadalmi szerepének tudományos feltáráshoz ki kell lépni a szokásos keretek közül, amelyben a kultúra csupán tudományos, esztétikai, filozófiai kategóriákat ölel fel vagyis irodalmat, zenét, képzőművészetet, történelmet, közgazdaságtant stb. foglal magában. Ezek a keretek szűkek. Ahhoz, hogy a kultúra mint társadalmi jelenség érthető legyen ki kell lépni ezek közül a viszonylag szűk keretek közül oda, ahol feltárul az ember egész gyakorlati alkotó tevékenységének egysége, valóságátalakító szerepe. Ezek a területek a gazdaság, a társadalmi viszonyok, az állam, a politika, az anyagi és a szellemi termelés stb. Sőt ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy egy adott nép kulturáját megérteni - azaz egy bizonyos értelemben megérteni magát a népet, hagyományait és ideáljait, gondjait és vágyait, a környező világról alkotott elképzeléseiket, jövőbeli terveiket. A kultúra a nép társadalmi fejlődésének és szellemi tökéletességének élő és látható tanúsága. A kultúra - a nép történelmének elszakíthatatlan része, alkotó erőfeszítéseinek legteljesebb és legátfogóbb kifejezése az emberi élettevékenység valamennyi területén.

A kultúra fogalmának meghatározásakor a történelmi materializmus általános fogalomrendszeréből kell kiindulni. Ennek alapján a társadalom mint igen bonyolult rendszer két kategóriarendszerrel határozható meg.

Az első azokat a kategóriákat foglalja magába, amelyekben a társadalom strukturális elemei rögződnek, illetve azok a törvényszerű kapcsolatok, amelyek a jelenségek között állandóan fennállnak és funkcionálásukkal a haladást biztosítják. A másodikban azok a kategóriák találhatók, amelyekben a hala-

dás menete kifejeződik, az ami az emberek tevékenysége eredményeként létrejön. Amikor a társadalmat így vizsgáljuk, akkor az objektíven funkcionáló rendszer kategória-rendszerébe nem fér bele a kultúra.

Mint ismeretes a történelmi materializmus és annak alapkategóriái, a Marx által írt "Politikai gazdaságtan előszavában" találhatók meg. Marx itt szól a társadalom alapvető és nem alapvető szféráiról. A "kultúra" fogalma itt hiányzik és éppen ezért számunkra úgy tűnik, hogy Marx ez esetben a történelmi materializmus kategóriáinak egy olyan gyűjteményét adja meg, amely a társadalmat éppen mint objektíve működő és fejlődő rendszert jellemzi.

A társadalmi életnek sem az alapvető szférái és jelenségei között /gazdasági, társadalmi-politikai, szellemi/, sem a nem alapvető szférákban /életforma, szabadidő, szórakozás stb./ nincs különleges, a jelzett szféráktól eltérő - kulturális kategória. Természetesen azt lehet mondani, hogy a kultúra e különböző szférák összessége /például szellemi élet szférája/, de a kultúra fogalmának ebben az értelemben sincs specifikus tartalma. Marxnak ezt az állítását, a történelmi materializmus tudományának ezt a tételét az egész történelem megerősíti.

Van azonban valami, ami a két szférát és a benne lévő kategóriákat egy egységes egésszé fogja össze: ez az ember, pontosabban az ember, mint tevékenység módján léttel bíró lény. Ezért, noha a társadalomban nincs olyan speciális jelenség - mint a kultúra, ez még nem jelenti azt, hogy a társadalmi jelenségek bármelyikét is e fogalom nélkül elemezni lehetne. Ellenkezőleg, a kultúra fogalma nélkül semmit sem lehet igazán vizsgálni. Arról van szó, hogy bármilyen társadalmi jelenség - termelőerők, vagy termelési viszonyok, állam vagy tudomány, egyház vagy bíróság, stb. stb., amelyeket mint társadalmi jelenségeket vizsgálunk, úgymond személytelenek, absztrakciók, és mint ilyenek bizonyos fokig jogosultak, de

végül mégiscsak absztrakciók. Reálisan a termelők is olyan élő erők, konkrét emberek, akik munkaeszközökkel rendelkeznek és az állam is olyan élő, konkrét emberek, akik meghatározott társadalmi funkciókat hajtanak végre.

Az emberi tevékenység során, legyen tehát bármiről szó a társadalom életfolyamatában, azok létezése, mozgása az ember léte, tevékenysége által feltételezett, meghatározott, a "maga mindenoldalú lényegét - írja Marx - mindenoldalúan sajátítja el, tehát mint totális ember... mindegyik emberi viszony... az emberi valóság tevékenykedése... az emberi valóság ezért olyan sokféle, mint amilyen sokfélék az emberi lényegi meghatározások és tevékenységek." Az egyéniség éppen ez alapján képes önmagát megformálni, hiszen a "tárgy" nem más, mint "tárgyilag valóságos, eleven létnek is sajátos módja." /Marx Gazdasági filozófiai kéziratok 71-73. oldal./

Ezen az alapon közelítve a problémához Markarjan arra a következtetésre jutott, hogy a kultúra a társadalmi életnek specifikus funkciója. "A "kultúra" fogalma arra hivatott, hogy az emberek társadalmi életét sajátos és specifikus tevékenységi módjuk szempontjából vetítse ki; ez a tevékenységi mód felöleli az eszközöknek és mechanizmusoknak azt a különleges rendszerét, melynek révén a kooperált lét folyamán az emberi individuumok megoldják az előttük felmerülő sokrétű problémákat" /E.Sz. Markarjan. A kultúra vizsgálatának helye és szerepe a jelenkori társadalomtudományban. "Voproszi filozofii", 1970. 5. sz. p. 106./

Ezen az elméleti és módszertani alapon jut hasonló következtetésre Herman István, amikor azt írja "... Kulturának tekintem mindazokat a folyamatokat, amelyek az embernek a természet feletti uralmát, vagyis az ember képességeinek, megszerzett értékeinek továbbfejlesztését jelentik. Így a kultúra fogalmába beletartozik maguknak a termelőknek a fejlődése és fejlesztése, magának az ember egyéni és kollektív aktivitásának a kibontakozása és ezzel együtt, ettől elválaszthatat-

lanul az ember társadalmi voltának tudatosítása, kibontakozása, akár intézményes, akár nem intézményes formában." /Herman István: A szocialista kultúra problémái Budapest, 1970. 7. oldal./ A kultúra tehát olyan fogalom, amely az embert jellemzi. Mint kategóriára annyiban van szükség, amennyiben a társadalom törvényszerű fejlődésének elemzése összefügg a törvényszerűségeket realizáló emberek tevékenységével. Röviden szólva amennyiben bármilyen társadalmi jelenség és a társadalom, egészében véve reálisan mint az emberek kölcsönhatásának terméke lép fel, az emberek pedig a különböző körülmények között eltérően teszik magukévá az élettevékenységhez szükséges meglevő feltételeket, annyiban a "kultúra" fogalmának a történelmi materializmus kategória rendszerébe való bevezetése lehetséges és szükségszerű.

A kultúra fogalmának ilyen általános meghatározásához még három kiegészítés szükséges. Az első a kultúra és a természet viszonyára vonatkozik. Az eddigiek során már bizonyítottuk, hogy az embert fizikai léte a természethez köti. Ez a szintér, amelyben élete lefolyik, s ebből a fejlődés egyetlen fokán sem vonhatja ki magát. Ennek következtében vannak életének olyan mozzanatait, melyek a legszorosabb kapcsolatban állnak a természettel. A fizikai lét szükségletei ezek, melyek nélkül a felsőbbrendű élet sem volna megszerezhető. Ennek megnyilvánulásai elsősorban a gazdaság és a technika, mint a természet adottságainak az emberi élet érdekében való átalakításai. A kultúra a természet legyőzése. Természet és kultúra mégsem foghatók fel úgy, mint egymás ellenségei. Nem olyan fogalmak ezek, amelyek egymást kizárják. Sőt inkább azt kell állítanunk, hogy összetartoznak: a természet a talaj, amelyből a kultúra kisarjad. A természet mintegy az adottság, amelynek ölében a kultúra lehetősége rejlik. De ez a lehetőség csak akkor válik valósággá, ha az ember tudatos munkával hat rá.

Természeti tárgyakat az élet szolgálatában az állat is felhasznál, fák odvában lakik, ami vadon nő azt megeszi stb. Az emberi és ezzel együtt a kultúra ott kezdődik, hogy mielőbb

az ember is ezt tenné, a természet valóságait átalakítja. A kultúra tehát több, mint a természet. Reá támaszkodik, belőle nő ki, de van benne valami elvileg új, ami a természetben nincs meg: a tudatosan cselekvő ember teremtő akarata, amely átalakítja a természet adottságait.

Ezért kell a kultúrát elvileg másnak mondani, mint a természetet. Éspedig nemcsak másnak, hanem többnek is, mert a természet megvan a kultúra nélkül is, de a kultúra meglétéhez a természet, mint alap, nélkülözhetetlen. A természet azonban csupán eszköze a kultúrának; a természeti adottságot a kultúra felhasználja, átalakítja, de sohasem válik vele azonossá. A kultúrának vele szemben állandó jellemvonása marad a szellemiség, mert az a cselekvés tartozik a körébe, aminek maga a cselekvő ember értelmét, jelentését látja.

Ezzel kapcsolatban azonban további pontosítás szükséges, mert ha csupán a kultúrának a biológia feletti természetére mutatunk rá ez önmagában még nem tárja fel a kultúrának, mint specifikus jelenségnek a lényegét, mivel az emberek egész társadalmi élete specifikus megnyilvánulásaikban egyébként is biológia felett álló. Ezért a kultúra szubsztanciális jellemzését ki kell egészíteni egy funkcionális jellemzéssel, és a kultúrát éppen ezért mint az embereknek a biológiai létformáján kívül álló tevékenység-módot kell vizsgálni, melynek köszönhetően az emberek aktivitása a megfelelő módon szabályozódik, valósul meg, fizikailag megalapozódik és újra termelődik.

A másik kiegészítés a kultúra és társadalom viszonyára vonatkozik. Ebben az összefüggésben kétféle problémára is fel kell hívni a figyelmet. Igen gyakran elfogadva azt a tényt, hogy a kultúra egyidős az emberi tevékenységgel és a társadalommal azt a következtetést vonják le, hogy a társadalom és kultúra nemcsak egyidős, de azonos értékű fogalmak is. Az ilyen elképzelésekben alapvetően egy olyan probléma húzódik meg, hogy miközben jelzi az egymáshoz tartozásukat, ugyanakkor

mivel egyforma nagyságú képződménynek tekinti őket, nem derül ki, hogy a kettő közül az egyik meghatározza-e a másikat. Az ilyen nézetek képviselői úgy képzelik el, hogy az emberi tevékenység eredményeként létrejövő egésznek a társadalom és kultúra két egyenlő értékű oldala. Ez a fajta elképzelés végül is szembeállítja egymással a kultúrát és társadalmat. Az ilyen szembeállításnak nincs semmi alapja. "A társadalom és a kultúra - nem két oldala egy egységes egésznek. A kultúra - egyik oldala, szférája a társadalomnak" /L.N. Kogan, J.R. Visnyevszkij. A szocialista kultúra elméletének vázlat, p. 22./

A másik hibás szemlélet abban jelentkezik, hogy a kultúrát a társadalom struktúrája részének tekintik. Az ilyen nézetek képviselői a társadalmat egyszerűen részekre osztják: gazdaság, társadalompolitika és kultúra metszetekre. Ebben az esetben a kultúra a társadalmi élet egyik metszeteként, az emberi élet egyik külön szférájaként, tevékenységként szerepel. Éppen a kultúra társadalmi haladással való összefüggésnek vizsgálata teszi lehetővé, hogy a kultúra struktúrájának kérdését is más módon közelítsük meg. Az igaz, hogy a kultúra struktúrája nem különbözik a társadalmi struktúrától, de a kultúrának szubsztanciális eleme és funkcionálási elemei mint különleges szférája a társadalmi tevékenységnek nem léteznek, hanem az anyagi és szellemi termelés, az igazgatás, a mindennapi élet stb. részeként funkcionál, vagyis a kultúra az emberek termelési megismerési, érintkezési stb. módjának meghatározott minőségi karakterisztikájaként létezik.

Ez azt is jelenti, hogy a kultúra - nem strukturális része /szférája, területe, metszete stb./ az egésznek, hanem minden adott fejlődési szakaszán a társadalom meghatározott minőségi állapota. A kultúrának az ilyen minőségi karakterisztikaként való felfogásában jut kifejezésre a haladás értelmezése is, mivel itt válik lehetségessé a társadalmi haladás előző szintjének mérése, az elért új szinthez.

A harmadik kiegészítés a kultúra általános fogalmához, a kultúra és ember viszonyával kapcsolatos. Az alapvető tevékenységi fajták felsorakozásakor a természetátalakítása, a társadalmi viszonyok átalakítása mellett arról is szoltunk, hogy ez a folyamat egyben az embernek, mint természetinek és társadalminak is az átalakítása.

A természetet átalakítván az ember saját természetét is megváltoztatja. Ezért a kultúra az ember e fejlődésének szintetikus jellemzője. Ennek során a kultúrát mint szintetikus fogalmat három különböző vonatkozásban lehet vizsgálni: először: olyan mértékben, hogy ez a fogalom mennyire fogja át az emberi személyiség valamennyi jellemzőjét, amelyek a történeti fejlődés során az állati színvonalról ekülönítették; másodszor: az emberi kultúrát, mint területileg sokszínű szintetikus jellemzőt; és harmadszor: mint az ember fejlődésének szintetikus jellemzőjét, aki a társadalmi élet különböző szféráiban; - munka, életforma, társadalmi-politikai viszonyok /ide tartoznak a gondolkodás, érzelmek, beszéd stb. kultúrája/ tevékenykedik.

Annak érdekében, hogy az ember egy történelmileg meghatározott társadalomban éljen és a munka vagy az irányítás, a tudomány vagy a művészet szférájában tevékenykedjék, ahhoz az embernek el kell sajátítania a társadalmi élettevékenység meglévő feltételeit. Ezek a feltételek viszont éppen az ember tevékenysége eredményeként állandóan változnak, új feltételek teremődnek, amelyek a tevékenység új formáit igénylik. Az új feltételek és az elsajátítás mértéke az emberi fejlődés színvonalát, kultúráját is jelenti.

Ezen az alapon állitható, hogy nincs általában vett kultúra, vagyis a kultúra fogalma nem absztrakt, hanem mindig konkrét. Minden kultúra egy adott földrajzi és társadalmi közege konkrét körülményei között élő, történelmileg meghatározott osztályokhoz, nemzetekhez, társadalmi csoportokhoz és egyesülésekhez tartozó emberek kultúrája, akik sajátos, de a társadalmi élet teljes mértékben meghatározott szférájában - a termelésben, politikában stb. dolgoznak.

A kultúra ott van jelen, ahol emberi tevékenység van jelen, a kultúra lényegét azok a konkrét emberi alkotóerők képezik, amelyek aktívan résztvesznek a társadalmi folyamatokban, természet- és a társadalom erői feletti uralom fokozásában, a társadalmi haladás kiváltásában, az ember életfeltételeinek humanizálásában stb. Ezért minden kultúra valamiféle emberi világot jelent, - nem nomád tábort, nem palotát, nem könyvtárat, nem múzeumot stb. - hanem világot, amelyet az ember teremtetett bele a természetbe, s ugyancsak világot, amelyet saját öntudatában épít fel. A kultúra műve szerint kettős: körülöttünk és bennünk van, egyiket a másiktól elválasztani nem lehet. A kultúra ott kezdődik, ahol valami tudatos és tervszerű emberi akarat van jelen, s ez az akarat a tevékenységen keresztül valamit alkot.

III.

ANYAGI TERMELÉS ÉS KULTURÁLIS HALADÁS

Az eddigiekből logikusan következik, hogy a természeti szükségletek kielégítését az anyagi javak biztosítják, aminek létrehozása az ember tevékenységének közreműködésével valósul meg. Az emberek miközben tevékenykednek - termelnek, társadalmi viszonyokat átalakító tevékenységet folytatnak stb. - bár külön-külön cselekednek, de tevékenységük eggyé ötvöződve, a társadalmi mozgás valamely mechanizmusába bekapcsolódva eredményezik a társadalmi haladást.

A tevékenység, hatását tekintve a társadalmi mozgás négy alapvető mechanizmusának valamelyikében realizálódik, illetve jellegét tekintve valamelyikhez közvetlenül tartozik. Ezek a mechanizmusok a következők:

a./ A gazdasági mechanizmus az anyagi javak megtermelésének, elosztásának, cseréjének és fogyasztásának specifikusan meghatározott módja, amelyben az objektív feltételek és szubjektív tényezők alkalmazása racionálisan történik. Ez a folyamat a műszaki és gazdasági törvények hatásának és alkalmazásának mechanizmusaira épül és a műszaki-gazdasági rendszer bővített újratermelésének permanens megvalósításában jelenik meg. A szocializmusban, mint komplex egység átfogja a népgazdaság egészét, annak minden ágát vertikálisan /ágazatilag/ és horizontálisan /területileg/. Célja mindenekelőtt a szocialista gazdasági rendszer objektív törvényei és előnyei kihasználásának gyakorlati megvalósítása, melynek alapját a termelőeszközök társadalmi tulajdona képezi. Ennek a mechanizmusnak a gazdaság tervszerű irányítása a legfőbb jellemzője.

A fejlődés minden adott szakaszában, a népgazdaság műszaki és gazdasági hatalmának növelésére, az anyagi javak termelésének emelésére, a nép mozgásba hozza az ország műszaki-technológiai és termelési-gazdasági potenciálját. Az adott potenciál lehetőségeinek figyelembevételével kerül kidolgozásra és megvalósításra az a tudományosan megalapozott gazdasági stratégia, amely az alapvető, hosszúlejáratú célok elérésére irányul, biztosítva a legfontosabbat, a nép anyagi és kulturális életszínvonalának emelését.

b./ A gazdasági mechanizmusnak megfelelően és a vele elválaszthatatlan kapcsolatban funkcionál a társadalom sajátos módon szervezett szociális mechanizmusa. A szociális mechanizmus a gazdasági-társadalompolitikai és szociológiai törvények hatékony alkalmazásának elvén alapszik. Ennek a mechanizmusnak érvényességi területe a társadalom szociális struktúrájának újratermelése és fejlesztése, a nép életszínvonalának emelése, az emberek élete és tevékenysége egész rendszerének racionalizálása stb.

Az adott mechanizmus jellemző sajátossága a szocializmus adott periódusában abban van, hogy a munkások, parasztok és az értelmiség megbonthatatlan szövetségének, a barátság és együtt-

működés megszilárdításának keretei között valósul meg. Ennek megfelelően, a szociális mechanizmus struktúrális elemeinek a realizálása is a fent említett tendenciák határain belül megy végbe.

A szociális mechanizmus hatékonyságának működtetése - összhangban a társadalmi haladás egészével - most olyan kérdések megoldásában jelenik meg mint a munkaszerinti elosztás érvényesítése, az életkörülmények - közlekedés, egészségügy stb. - minőségi javítása, az ésszerű fogyasztás kialakítása. Mindezek és más szociális folyamatok a szocialista életmód töretlen növekedésének állandóan tökéletesedő feltételei között mennek végbe.

c./ A fejlett szocializmus gazdasági és szociális mechanizmusaival szerves egységben funkcionál a társadalom-politikai mechanizmusa is. Az adott mechanizmus a politikai és a szociológiai törvények hatásának és alkalmazásának elvén alapul és a társadalom politikai rendszerének konkrétan meghatározott funkcionálási és fejlődési módszereiben jut közvetlen kifejezésre.

Ennek a mechanizmusnak az alapvető tartalma - a társadalom politikai irányítása.

A mechanizmusban kiemelkedő szerepe van a pártszerveknek, az állami irányítás különböző szintű és hatáskörű szerveinek, valamint a szakszervezeteknek és ifjúsági szervezetnek. A tevékenységek sorában viszont olyan tartalmak emelhetők ki, mint a demokratizmus, a döntést hozó és rendelkező funkciók, a végrehajtás megszervezése és ellenőrzése stb. A mechanizmus egészséges működése ugyanakkor feltételezi az összehangolt munkát, a mind szélesebb tömegek aktivizálásának igényét, a szocialista törvényesség következetes betartását stb. A fejlettebb szocialista társadalom politikai életének jellemvonása - a fejlettebb demokratizmus.

d./ Rendkívül fontos szerep jut a szocializmus társadalmának életében és fejlődésében az ideológiai mechanizmusnak. Az adott mechanizmus a szellemi-ideológiai és szociológiai törvények hatásának és alkalmazásának elvére épül és az új ember formálásának módjában jut kifejezésre. Ez a folyamat a dolgozók eszmei-politikai, általános tudományos és szakismeretekkel való felfegyverzését, ezen ismeretek meggyőződéssé való átalakítását, a gyakorlati tevékenységben való alkalmazását hivatott biztosítani.

Ennek a mechanizmusnak is számtalan alkotórésze, működési csatornája van. Ezek sorában egyaránt beletartozik az iskolai nevelés; a marxizmus propagandája; a művészeti és tudományos ismeretek terjesztésének széles skálája és eszközrendszere; olyan intézmények mint rádió, TV, könyvtár, színház stb., valamint olyan társadalmi és mozgalmi szervek, amelyek tevékenysége ehhez a folyamathoz kötődik.

X X X X

A négy mechanizmus közül - amelyek működése mindig egységes egészet képez - bennünket most a gazdasági mechanizmus érdekel, pontosabban a gazdasági mechanizmus működésével összefüggő kulturális kérdések. Ez egy igen bonyolult, sokrétű vizsgálódást igénylő probléma, még akkor is ha ez alapvetően egyetlen célra irányul, az ember természeti szükségleteinek mind teljesebb kielégítésére.

A folyamat lényege a következő:

A gazdasági mechanizmus keretei között az emberek tevékenységük folyamán létrehozzák a társadalom anyagi gazdagságát, amely magába foglalja a munkaeszközöket /szerszámokat, munkapadokat, gépeket, stb./. Ezért a kultúra legfontosabb, döntő elemei a munkaeszközök, a termelési eszközök, amelyeket az emberek termelő tevékenységük során használnak és mindaz a

tapasztalat, ami az emberhez, mint termelőerőhöz tartozik.

De ezzel még nem merítettük ki az anyagi termelés összetevőinek teljes sorát. A termelés folyamán az emberek a legkülönbözőbb anyagi értékeket hozzák létre. S ez nem csupán az ipart, a mezőgazdaságot, a közlekedést stb. szolgáló új technikát jelenti. Hisz az emberek nem csupán felszerelik a gyárakat és az üzemeket, a vasutat és az elektromos centrálékát. Az emberek a legkülönbözőbb tárgyakat készítik a nép használatára, továbbá lakóházat, középületeket, színházakat, üdülőket, iskolákat stb. építenek, vagyis mindazt létrehozzák, ami a legkülönbözőbb szükségletek kielégítéséhez kell és szükséges. Túl ezeken, az emberek csatornákkal kötik össze a folyókat és a tengert, új állatfajtákat tenyésztenek, új növényeket termelnek, egyszóval létrehozzák mindazt, amit "második természetnek nevezünk".

Itt tehát egyaránt szó van arról, amit a természeti szükségletek fejeznek ki, de arról is, ahogyan ezek a szükségletek kielégülnek. Alapvető kérdés mennyire fejlettek, gazdagok, emberiek a természeti szükségletek. A szükségletek gazdagsága, sokfélesége, kielégítésük módja ezen az alapon képezik lényegi oldalát az emberiség kulturális arculatának. Lenin Marx következtetéseit felhasználva úgy jellemzi az itt végbemenő haladást, hogy az egyenes arányban van a technika fejlődésével. A technika fejlődése viszont abban fejeződik ki, hogy "az emberi munka egyre inkább háttérbe szorul a gépek munkájával szemben". /ÖM 1. kötet 73. oldal/.

Ezen az alapon tehető fel a kérdés most már konkrétan, hogy figyelembe kell-e venni a kulturális tényező szempontjából mindenféle változást, ami az anyagi javak létrehozásában jelentkezik. Kérdés, hogy figyelembe kell-e venni a termelt javak mennyiségét, vagy csak a minőséget, amikor a kulturális összetevőt vizsgáljuk.

A probléma érzékeltetésére egy konkrét példát kell megvizsgálni. Vegyünk egy gépgyárat, amelyik eddig 800 gépet gyár-

tott, de most a konstrukció változatlanul hagyásával 1000 gépet gyárt. A gépek új értékkel nem gazdagodtak, de számszerűségük növekedett - több lett az anyagi javak száma. A gép tehát nem hordoz új kulturális értéket, s nem járul hozzá a kulturális haladáshoz sem. De valami mégis történt, tökéletesítették a gépek termelésének folyamatát. Új berendezéseket állítottak munkába, valamely tudomány új eredményeit kapcsolták be a termelés folyamatába, mint technológiát vagy munkaszervezést. Ennek eredményeként - hatására - a munkások emelték szaktudásukat, fejlesztették képességeiket. Mindezek a változások a termelés folyamatának korszerűsödését eredményezték - emelkedett a termelési folyamat kultúrája.

Ennek a példának az esetében egy olyan folyamattal van dolgunk, ahol a termelési kultúra emelkedése az adott esetben, érintve a technikát, technológiát, munkaszervezést és a dolgozók szakmai felkészülését, nem terjedt ki a termelés termékeire. Pontosan ugyanolyan esztergapadokat készítettek, mint amilyeneket a vállalat az elmúlt évben kibocsátott. Anyagi javak-e ezek a gépek? Igen, természetesen, a vállalat által kibocsátott ezer gép, ezer példány meghatározott fajtájú az anyagi javakból. De mivel ezek újraellátott anyagi javak, ezek a munkapadok változatlanok, a kulturális haladásnak nem alkotják új értékét. Ilyen értékke egy másik, modernebb konstrukciójú munkapad válik.

Végbe mehet olyan fejlődés is, amikor új gépet konstruálnak. Az új konstrukció kidolgozása már a kulturális folyamat aktusa is, de az újonnan létrehozott konstrukciójú munkapadok tömeges előállítás, azaz reprodukálásuk, sorozatgyártásuk, amely anyagi javak termelésének aktusa, már nem fog az előállított termékek viszonylatában új kulturális értékként megjelenni.

Más a helyzet, ha nem a kész terméket vizsgáljuk, mint kulturahordozót, hanem a munka, a termelés folyamatát, akkor ha benne növekedett a felhasznált tudomány, ha a benne részt-

vevőktől a tudás, a képességek és készségek fejlesztését igényelte, akkor a munkafolyamat kultúrájának emelkedéséről van szó, amit nem a termelés eredménye, hanem annak hogyanja hordoz.

Ezért az emberi történelem különböző korszakai anyagi javak termelési kultúrája, színvonala szerinti összehasonlításánál két eljárás lehetséges: elsősorban a korra jellemző cikkek minőségi oldalát kell vizsgálni; másodsorban az előállítás folyamatát. Az első esetben összehasonlítható például a munkaeszközök fejlettségi foka, ebben az esetben nem kell számításba venni valamely fajtajú cikk mennyiségét. A második esetben, amikor az anyagi javak előállításának hogyanja kerül vizsgálatra, amely a termelés szintjét, a termelőeszközök és az ember kölcsönös viszonyát, a természetre gyakorolt hatásfokát jelenti, akkor viszont nem az adott anyagi érték minősége válik fontossá, hanem egy adott minőség adott idő alatt megtermelt mennyisége. Természetesen mást jelent a szellemi értékek anyagi termelésben való felhasználása szempontjából egy új konstrukció kidolgozása és megint mást a munkamódszer, a munkaszervezés tökéletesítése.

Viszont mindkét vizsgálódás elvezet az emberhez vagyis a termelőhöz. Csak az ember tudása, képessége, esztétikai viszonyának tökéletesedése morálitása stb. az, ami a tevékenységben realizálódva vezet bármilyen eredményhez, haladáshoz. Kulturális haladás a gazdaság szférájában is emberi mű, az emberi alkotói tett eredménye.

Ha az anyagi termelésben megvalósuló kulturális haladást vizsgáljuk a kétféle megjelenés közül progresszívebbnek az új javak létrehozását kell tekinteni. Az anyagi javak nagy mennyisége ugyan hordoz haladást, de az alkotás oldaláról közelítve csak keveset. Az új konstrukció, az anyagi javak korszerűbb formája mint tartalom sokkal több alkotói jelleget hordoz. Mégis azt kell mondani, hogy a kultúra fejlődési feltételei kedvezőbbek olyankor, amikor a társadalom nemcsak arra képes, hogy a szükséges mennyiségű anyagi javakat létrehozza, hanem

arra is, hogy a legjobbat a legésszerűbben, a legjobb technikai eszközök és társadalmi módszerek alkalmazásával, mind a társadalomra, mind pedig az egyénre nézve legkisebb erőráfordításokkal termelje meg azokat.

Ennek alapján elmondható, hogy az emberek kulturális tevékenységének tartalma az anyagi termelés szférájában a termelés tökéletesítése, a termelési tapasztalat gazdagítása, és annak az újnak a megvalósítása, amely a tapasztalat tárházában megjelenik. Az emberi tevékenység ezen oldalát kifejezve a "termelési kultúra" fogalma nem más, mint a termelés folyamatában felhalmozott tapasztalat és a termelés eredményében megjelenő érték. Marx mutatott rá arra, hogy az ipar tárgyi léte és története "nyitott könyve az emberi immanens erőnek". /Marx-Engels Korai Műveiből, p. 594. oroszul./

Az így felfogott kulturális értékek azonban nem válnak automatikusan az anyagi termelés minden területének sajátjává. Az újat a társadalmi tapasztalatban, amely az egyik területen megjelent, át kell vinni más területekre. Ez megfelelő tevékenységet feltételez az új ismeretekben, jártasságban stb. kifejeződő termelési tapasztalat elterjesztése terén. Ez a tevékenység a termelési tapasztalat fejlesztése és gazdagítása terén kifejtett tevékenységgel együtt a kulturális folyamatnak is elengedhetetlen részét képezi.

Végül, mind ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy az anyagi termelésnek a kultúrára gyakorolt meghatározó hatása nemcsak abban fejeződik ki, hogy természet változása az anyagi javak létrehozásának folyamatában az embernek a környező világról alkotott ismeretei szélesítése és elmélyítése alapjául szolgál, amely világ az új termelési tapasztalat kiapadhatatlan forrása. Legalább így fontos, hogy magát a kulturális folyamatot, méreteit és jellegét, aktív résztvevőinek körét minden történelmi korban végeredményben az uralkodó termelési mód határozza meg, ezen belül azok a viszonyok, amelyek az anyagi javak termelési folyamatában az emberek között létrejönnek.

IV.

A GAZDASÁGPOLITIKA ÉS A KULTURÁLIS POLITIKA KAPCSOLATA

Ezen az alapon igaz az az alapvető marxista-leninista tanítás, hogy aki gazdaságot tervez az kultúrát is tervez, aki gazdasági jellegű feladatot hajt végre, az kulturális tevékenységet is végez. Ez a felfogás jelenik meg a társadalomirányítást szolgáló politikai gyakorlatban, annak minden szférát átfogó egységében.

A főbb meghatározottságok itt a következők:

a./ A gazdasági, társadalompolitikai és kulturális haladás egysége a szocialista társadalmak építésének törvényszerűsége. A szocialista forradalom miközben a néptömegeket a tudatos történelmi tevékenységre - termelőire, közéletire - készteti, ezzel együtt fordulópontot jelent a kultúra fejlődésében is.

A munka és kultúra, a gazdasági, politikai és kulturális haladás egységének alapját a szocialista termelési viszonyok képezik, de ez a törvényszerűség nem érvényesül automatikusan. A mind teljesebb egység gyakorlati megvalósulásához, a törvényszerűség működéséhez a törvényszerűséget ismerő, annak megfelelő emberi cselekvés szükséges. Ez egyik oldalról a társadalom irányítását jelentő politikai tényezőktől, másik oldalról a tömegek szükségszerűséget felismerő tudatos cselekvésétől függ. A politikai "beavatkozás" nélkülözhetetlen eszköze az egység mind teljesebb megteremtésének.

Ha a termelés bármely folyamatában új érték jön létre az egyben a kulturális haladás tényezője is. És mivel minden termelés a jobbra, szebbre és a többre irányul, így nemcsak a gazdaságpolitika szférája. Ugyanez áll fordítva is, mindenfé-

le kulturális haladás - mivel a kultúra eszköz is - egyben a gazdaságban jelentkező feladatok megoldását is célozza. A termelés és kultúra kapcsolatából adódik elsősorban, hogy a gazdaságpolitika és a kulturális politika között is kölcsönösség, objektív alapon nyugvó kapcsolat van, tervezni csak együttesen lehet.

b./ Mind a gazdaság, mind a kultúra fogalmának összekötése a politika fogalmával éppen arra utal, hogy mindkettő a termelési viszonyokat tükröző általános politika része. Közismert az a mondás, hogy a politika nem más, mint sürített gazdaság, ami többek között azt is jelenti, hogy minden politika a gazdasághoz való, adott termelési viszony által meghatározott viszonyt jelent. Ezen az alapon a szocialista termelési mód által meghatározott gazdaságban a döntő - meghatározó - tényező a termelési viszony - az ezt kifejező általános politika - ami egyaránt kiinduló alapja a gazdaságpolitikának és a kulturális politikának is.

Ez az oka annak, hogy a szocializmus körülményei között a politika különböző szférái szerves egységet képviselnek, közöttük összhang érvényesül, olyan dialektikus kölcsönviszony működik, amely egyaránt elősegíti mind a gazdasági, mind a társadalompolitikai és velük együtt a kulturális célok megvalósulását.

Vegyünk egy konkrét példát arra vonatkozólag, hogy a politika két konkrét szférája hogyan működik közre a szocializmus egy valamely konkrét célkitűzése megvalósításának érdekében. A szocializmus célja, hogy mindenki képessége szerint dolgozzék és hogy a megtermelt javakból mindenki munkája arányában részesedjék. Ennek megvalósítása érdekében munkálkodik a gazdaság-politika is és a kulturális-politika is. A megközelítés mégis különbözik egymástól.

A gazdaságpolitika alapvetően úgy működik közre a cél megvalósításában, hogy egyrészt tudatos, előrelátó és tervező

munkával úgy változtatja a feltételeket, hogy az mindinkább terepe legyen a képességek maximális kihasználásának, és olyan bérezési és juttatási rendszereket működtet, ami a munka szerinti elosztást biztosítja - elsősorban az anyagi javak összefüggésében. Több munka, kvalifikáltabb munka, alkotói tett, újítás stb. nagyobb anyagi megbecsülés, ami egyben nagyobb lehetőség a társadalmilag megtermelt javakból való részesedésre.

A kulturális politika ugyanennek az érdekében abból indul ki, hogy a kultúra a termelésben nemcsak eredmény, hanem eszköz is, arra törekszik, hogy a dolgozókat felkészítse a holnapra alkotói tetterre, ne függjön a mai helyzettől. A kulturális politika a termeléssel összefüggő feladatok megoldásában - de máshol is - éppen ellenkezőleg nem a munka szerinti elosztás elvét követi, hanem az osztálytársadalmi érdeket követve egyelőre feltételeket igyekszik teremteni minden dolgozó számára. Ezt dotációval, szervezési formákkal, munkakedvezményekkel stb. valósítja meg. A kulturális politika feladata nem a képességek maximális kihasználásának biztosítása, hanem a képességek maximális fejlesztése - mindenkié.

Néhány szemléleti probléma

A termelés és kulturális haladás osztálytársadalmakra jellemző ellentmondásos viszonyának megszüntetése a szocializmus építésének idején csak fokozatosan valósul meg. Ebben a folyamatban a régi és az új együtt van jelen. Ez az oka, hogy a kultúra és a termelés dialektikus kapcsolatára épülő gazdasági és kulturális-politikai gyakorlat között előfordulhatnak nem tökéletes egybeesések, sőt ellentmondások is. A kölcsönösségen felépülő kapcsolatot mindkét oldalról meg lehet sértetni.

a./ A termelési viszonyból fakadó egység realizálása közben jelentkező problémák egy része a munka- és kultúra közötti kapcsolat régi és új szemléletének keveredéséből adódik. A kapitalizmusnak is és a szocializmusnak is alapkérdése a termelés kapcsán, hogy hogyan lehet egy egységből kettőt csinálni. Ennek

a feladatnak a megközelítése a szocialista termelési kultúra kapcsán lényegében abban áll, hogy ez a kultúra a termelők tevékenységének tartalmát és munkafeltételeik összességének színvonalát jelenti. A szocialista termelésben megvalósuló kulturális folyamat olyan sajátosságokkal rendelkezik, amelyek minőségileg megkülönböztetik a termelés kapitalizmusbeli tökéletesítésétől. Ezeknek a sajátosságoknak félreértelmezése vagy figyelmen kívül hagyása okozza a legtöbb szemléleti problémát.

A szocialista országokban most például előtérbe került a munka minden formájában a hatékonyság és minőség emelése. Ez minden egyes egyén történelmi alkotóképessége megszervezésének új szakaszát jelenti. Ez egyrészt, minden ember alkotó képességeinek fejlődését igényli, másrészt, minden ember által a társadalmi és következésképpen, saját munkahelyén, saját termelési kollektívájában végzett tevékenysége társadalmi jelentőségének növekvő felismerését kívánja. Ez azt jelenti, el kell érni, hogy minden ember saját tulajdon dolgát sokoldalúan - az egész társadalom szemszögéből közelítse meg, vagyis saját tevékenysége bármely területén az egész társadalom teljhatalmi képviselőjeként jelenjék meg, készen arra, hogy magára vállalja a közös ügyért érzett felelősségből adódó terhet. A tömegek tudatos történelmi tevékenységének megszervezéséhez szükséges két alapfejlődés képezi a kulturális feladatok lényegét, a személyiség sokrétű fejlődése folyamatának lényegét, vagyis az ember formálását.

E feladatnak kell megjelenni a művelődés egész rendszerének irányításában az iskolától, a rádiótól a televízióig. A termelés és a kulturális tevékenység kapcsolata ebben az összefüggésben okoz legtöbb problémát. A szocializmus tudatos és tervszerű fejlődése pl. megköveteli, hogy az anyagi termelés dolgozói műveltségi szintjének átlagos növekedési üteme előzze meg a munka gépesítésének növekedési ütemét. A kapitalizmus feltételei között a képzési rendszer arra irányul, hogy a munkás tudását olyan keretek közé szorítsa, amely a munkahelyével közvetlenül kapcsolatos funkciók teljesítéséhez szükséges. A

vállalkozó nem érdekelt abban, hogy a munkás többet tudjon, mint amennyi részleges végrehajtó funkciójának teljesítéséhez szükséges, és a munkásnak is megszűnik a magasabb tudás megszerzéséhez fűződő érdekeltisége, mivel nincs lehetősége arra, hogy azt alkalmazva, más, több legyen, mint eddig.

A szocializmusban a társadalomnak érdeke, hogy az ismeretek lehetővé tegyék a munkásnak, hogy ne egyes műveletek végzésére korlátozza magát a munkahelyén, hanem részt vegyen a termelés tökéletesítésében és irányításában, alkalmazza képességeit a gazdasági tevékenység más szféráiban is. Ezért van az, hogy a szocializmus körülményei között a képzési rendszernek úgy kell felépülni, hogy azt ne korlátozza a munkamegosztásban elfoglalt helyhez kötődő ismereteknek a minimuma, az, ami a munkás konkrét foglalkozásával és szakképzettségével kapcsolatos. A szocializmus célja az ember, a termelés is érte van.

b./ Egy másik szemléleti probléma a termelés és a szabadidő értelmezésével függ össze. A kultúrának az anyagi termeléssel való kapcsolata a szocializmusban nemcsak a termelési folyamatban valósul meg, hanem a termelőkre munkaidőn kívül való hatás útján is. A kultúra fenti vívmányokhoz csatolása, az alkotó tevékenység, a tudomány és a művészet területén mindinkább a dolgozók szabadidejének tartalmává válik. Ilyenformán a szabadidő magas kultúrája az anyagi termelés fejlődésének tényezőjeként jelenik meg. Ezt a funkciót a munkás személyiségére való hatáson keresztül valósítja meg, fejlesztve annak alkotó képességeit.

c./ A szemléleti problémák harmadik csoportja az, amikor a gazdaságpolitika és kulturális politika kapcsolatának félreértelmezése, a közöttük levő kapcsolatok eltúlzásában vagy abszolút tagadásában jut kifejezésre. Sokszor kiindulva abból a marxi álláspontból, hogy "az egész úgynevezett világtörténelem nem más, mint az ember szüleménye, emberi munka által" /M.E. korai művei, Moszkva, 1956. 398. oldal/ a kultúrát kizárólagos-

san termelésközpontúvá kívánják tenni. Ezzel kapcsolatban azt kell hangsúlyozni, hogy a termelés az emberi tevékenységek egyike - tevékenység még a közéletiség, a megismerés és a fogyasztás is - és ahogyan a kultúra benne van a termelésben, ugyanúgy része minden más tevékenységnek is.

A másik végletes nézet - követve a kultúra polgári felfogását - abból indul ki, hogy a kultúra csak az, ami nincs kapcsolatba az anyagi termeléssel. /Ez a felfogás a termelést csak az anyagi szféra fogalmaként használja, a szellemi életet egyértelműen az alkotás fogalmával jelöli./ Ezen az alapon a kultúrát csak ott kívánja fejleszteni, ami nem érintkezik közvetlenül az anyagi termeléssel.

Ezek a végletekbe forduló szemléletek akár az egyik, akár a másik oldal eltúlzásával végül is ugyanazt eredményezik, az egységet kifejező törvényszerűség érvényesülését gátolják.

d./ Végül szólni kell egy olyan problémáról is, ami a termelést csak mennyiségként felfogva a kulturális feladatot is ennek megfelelően értelmezi. A szocializmus lényege mint közismert, nem a mennyiséggel, hanem a minőséggel kapcsolatos. A szocializmus lényege a társadalmi viszonyokban rejlik, a megváltozott gazdasági, - termelési, elosztási - politikai és kulturális viszonyokban.

A szocializmusra jellemző, hogy komplex módon közelíti meg a megérett társadalmi feladatok megoldását. Ez többek között a termelés és kultúra szféráiban végzett tevékenységre is vonatkozik. Ez esetben arról van szó, hogy optimálisan kell bekapcsolni a kulturális tényezőket a társadalmi-gazdasági és a morális problémák megoldásába, javítani kell a kulturális munka valamennyi konkrét formájának szocialista jellegét, a tudományosságát és tárgyyszerűségét, maximálisan figyelembe kell venni az emberek valóságos szellemi szükségleteit, műveltségi, kulturális szintjüknek jelenlegi fokát stb. Másoldalról a termelés fejlesztésében a kultúrát a folyamat minden mozzanatával kell szorosabb kapcsolatba hozni.

A szocializmus építése során - a gazdaságtól a politikáig, családtól a nagy társadalmi közösségekig - a kulturális tényezők mind aktívabb, építőbb szerepet játszanak. A szocializmus társadalma megteremti a kultúra magas fokán álló tevékenységhez szükséges kedvező feltételeket. Ezekhez a feltételekhez nem csupán az anyagi-műszaki bázis magas foka, a szocialista társadalmi viszonyok érettsége, a társadalom szociális homogenitása, hanem a dolgozók társadalmi-politikai tapasztalatának a növekedése is hozzátartozik, amely az elmúlt években jelentékenyen gazdagodott, amelynek eredményeképpen széles körben bontakozott ki a szocialista demokrácia, a tömegek mind aktívabban és sokoldalúbban vesznek részt a társadalom, az állam és a dolgozó kollektívák irányításában.

A kultúra és az egész társadalmi haladás problémájának ilyenfajta megközelítése teszi lehetővé a jelentkező feladatoknak - az általános politika, gazdasági és kulturális politika terén jelentkezőknek - az egységes egészként való felfogását és megoldásuk keresését.

AZ EMBERI TÉNYEZŐ A GAZDASÁGI FEJLŐDÉSSEN

1./ A jelen és a jövő dialektikája a gazdaságpolitikában

Aligha túlzás azt állítani, hogy Magyarországon ma többszörös korszakváltás idejét éljük. Egyfelől gyökeresen megváltozik körülöttünk a világ: a világháború után fokozatosan kibontakozott nemzetközi konjunkturának vége lett, helyét egy számtalan összetevőjű, nehéznek és hosszán tartónak ígérkező világgazdasági és társadalmi válság foglalta el, amelynek közvetett hatásai a szocialista országok gazdasági együttműködésének fejlődésében is tapasztalhatók. Másfelől, gyökeresen megváltoztak a magyar gazdaság újratemelési viszonyai. Az 1950-es évek elejéhez képest az ipari termelés volumene megnyolcszorozódott, az építőiparé csaknem megkétszereződött, és a mezőgazdaság is megduplázta termelését.

A gazdaságban mindenütt uralkodóvá vált a szocialista köztulajdonon alapuló tervgazdálkodás. Az ország külkereskedelme, amely 1950-ben a bruttó hazai termék 15 %-át cserélte ki külfölddel, ma mintegy 40 %-át cseréli ki: a népgazdaság nagymértékben nyitottá vált. Végül, hatalmas, többszörös változás ment végbe a magyar társadalom arculatában is. Ma, az 1980-as évtized elején lényegében túljutottunk a szocialista átalakulás első szakaszán. Az élő lakosság döntő többségének nincs személyes élménye a kapitalizmusról; vagy a felszabadulás után született, vagy kicsiny gyermek volt még akkor, amikor a magántulajdonosi rendről egy életre szóló, tudatmeghatározó benyomást szerezhetett volna akár pro, akár kontra értelem-

ben. Továbbá, az elmúlt három és fél évtized alatt óriási méretű, tömeges helycserék zajlottak le a társadalomban. A felszabadulást megelőző évek szakmunkásainak jelentős hányada értelmiséggé vált, gyermekeik már értelmiségi környezetben nőttek fel. A parasztság fele nem mezőgazdasági jellegű munkahe-lyet választott magának, a mezőgazdaságban maradtak, jelentős hányada szakmát szerzett, és ma olyan színvonalú tevékenységet folytat, amely egészen más felkészültséget és életformát követel - de enged is meg -, mint amilyen az ezt megelőző paraszti generációé volt. A régi rend uralkodó osztályai és vezető rétegei, már tudniillik akik itthon maradtak, a legkülönbözőbb szinten illeszkedtek be az új társadalomba; java részük fizikai munkássá vagy szerény fizetésű alkalmazottá degradálódott és jobbra elérte a nyugdíjkorhatárt. Gyermekeik, foglalkozásukat és tudati mivoltukat tekintve, szétterültek a társadalom különböző rétegeiben.

A szocializmust megelőző világ tehát már a múltba tova-tűnő árny a mai Magyarországon: roskadozó tanyák mindennapjaiban, nyugdíjasok öreges lakásainak csendjében, egy-egy ittma-radt, elavult műhely kormos falaiban, értékek és előítéletek nemzedékről nemzedékre mind halványabban átörökitett, nyugati rokonok látogatásakor vagy meglátogatásakor felerősödő tudati formáiban. Magyarországon nemcsak a termelési eszközök tulajdon-viszonyai változtak meg gyökeresen: az emberek is másokká vál-tak. Nemcsak a népességarányok tolódtak el a város javára: a falú is megváltozott. Az iparnak nemcsak a népgazdasági súlya nőtt, hanem maga az ipar is egészen más, mint harmincöt évvel ezelőtt volt. De más az a munkásság és értelmiség is, amely ebben az iparban dolgozik, mint ahogyan megváltozott a paraszt-ság maga is, nemcsak a mezőgazdaság üzemszervezete és techno-lógiája.

Ami született, azt úgy hívjuk: szocializmus. Az a sajátos az egészben, hogy a statisztikailag mérhető változások, egyen-ként, elemenként vizsgálva, zömükben voltaképpen végbemehettek volna a társadalmi viszonyok gyökeres megváltozása nélkül is.

Nemcsak szocializmus produkál ipari átalakulást: a szemünk előtt iparosodik egy sor, elmaradott termelőerőkkel rendelkező ország, Görögországtól kezdve Dél-Koreáig. Nemcsak a szocializmus képes magas hozamú mezőgazdaságot létrehozni fejlett szövetkezeti mozgalom segítségével: Hollandia, Dánia példája bizonyítja. Tőkésországokban is kialakul fejlett közoktatás, egészségvédelem, munkavédelem, a fogyasztás szintje is emelkedik. A társadalmi mobilitás ugyan kevésbé töri át az osztály- és rétegekorlátokat, de nem ismeretlen ez sem. Más oldalról megközelítve, pusztán a társadalom tulajdoni és osztályátrendeződései nem szüntették meg egy csapásra a társadalom "régi típusú" feszültségeit. Az évszázadok alatt beidegződött magatartásformák, az alapvető változások ellenére, azokkal sokszor összefonódottan, mintegy fönix-madárként újjászületve fel-felbukkanak, meglepő makacssággal bizonyítják fennmaradóképességüket. Szocializmusunk kispolgári, tőkés és feudális jellegű felépítményei "zárványokat", "szennyeződéseket" hurcol magával. Ezek nemegyszer primitívebb emberi viszonyokra engednek következtetni, mint amilyeneket fejlett, nagy demokratikus tradícióval rendelkező tőkés társadalmakban tapasztalunk.

A múltból már formálódó jövő és a jelenben még kisértő múlt metszéspontján van ez a mi társadalmunk technikai, gazdasági és szélesebb értelemben vett társadalmi-emberi értelemben egyaránt. Ez a "már-még" állapot életünk egyik alapvető ellentmondása. Hozzáteszem: az ellentmondás térerőssége rendkívül változékony. A "már" és a "még" elegye sehol sem kiegyensúlyozott, s az elegy kiegyensúlyozatlansága a gazdaság és társadalom minden egyes pontján, minden belső és külső impulzusra reagálva elég erősen ingadozik. A mai Magyarország tehát térben és időben állandóan változó töltésű és erejű gazdasági, társadalmi feszültségek inhomogén rendszere. A kettő közötti egyensúly országos méretekben immár negyedszázada billent véglegesen a "már" javára: a kritikus erő az ellenforradalom leverése után újjászülető párt realitásérzéke és az ezen alapuló politikája volt. Ez tette az akkori tevékeny nemzedék zöme számára kívánatossá, kisebb hányadának elfogadhatóvá a terme-

lési eszközök megántulajdona nélküli társadalmat. Azóta, az elmúlt több mint két évtized alatt gyökeresedett meg végleg a mai társadalom a mai középkorúak életformájában és vált természetes közegévé a mai huszas-harmincas korosztály életének.

Itt azonban meg kell állnunk. Az e nemzedék ugyanis, amely ma már a dolgozó lakosság abszolút többségét alkotja, nagyon sok tekintetben különbözik attól, amely akár 10-15 éve még a társadalom arculatát meghatározta, mégpedig kettős vonatkozásban:

- egyfelől, a szocializmus számára egészen más értelemmel bír, mint a mai idős vagy akár középkorú népesség számára. Ez utóbbiak a szocializmusra tudatosan-tudattalanul úgy tekintenek, mint valami célra, amit el kell érni, mint valami eredményre, amit meg kell védeni, vagy pedig mint valami új, kevésbé érthető dologra, amit meg kell szokni, esetleg bele kell törődni, illeszkedni. Az idősök és a középkorúak számára a szocializmus a régi rend antitézise, akár pozitív, akár negatív értelmezésben. A fiatalság számára a szocializmusnak ez a képe egyszerűen nem létezik érzékelhető formában. Tudnak a Tanácsköztársaság harcairól, akárcsak az 1848-as forradalomról vagy a mohácsi vésről, hallottak szüleiktől, nagyszüleiktől a Horthy-korszak nyomorúságáról - vagy fényűzéséről -, a háború borzalmairól, de ez számukra nem jelent sokkal előbb információt, mint a jobbágyvilág nyomorúsága, vagy a harmincéves háború borzalmai. Számára a mai társadalmi berendezkedés egyszerűen van: adott keret, amelyben belül mozognia, érvényesülnie, boldogulnia kell, amelynek játékszabályait tiszteletben kell tartania - esetleg kerülnie - ahhoz, hogy céljait elérje. Ezekben a célokban az esetek többségében ötvöződnek a tudatosított társadalmi közjó és az egyéni boldogulás elemei, de még ez az ötvözet sem egészen azonos azzal, amely a mai idős, vagy középkorú nemzedék életének irányítója. A szocializmus oldalán elkötelezett nagy többség tudatából is hiányzik az a típusú, szinte megszállottsáig menő elszántság, amely sajátja mindazoknak, akik személyes élményként élték végig a tőkés kizsákmá-

nyolást és a fasiszta elnyomást. A másik oldalról befolyásol-
taknál is hiába keresnénk annak az embernek vagy embercsoport-
nak a veszett gyűlölködését, amely az uralomból és a féktelen
jólétből a deklaszálódás állapotába kerül. A mai fiatalság
gyűlöli Pinochet rendszerét, de nem azért, mert az a fehér-
terrorra vagy a nyilas rémuralomra emlékezteti, hanem valami
olyan aberrációt lát benne, amelytől természeténél és nevelt-
ségénél fogva undorodik. Viszont nagy többségük csaknem értet-
lenül hallgatja a fejlett tőkésországokban végbemenő tőkés ki-
zsákmányolás és osztályharc magyarázatát, mert az ott folyó
életből a műszaki vívmányok, a fogyasztási szint és a kultúra
eredményeinek érzékelésére és értékelésére van a tudata inkább
beállítva. Nem cserélné el a mai, meglevő magyar társadalmi
szerkezetet a nyugatival, ha valaki ránk törne, meg is védené
azt, de nem is egészen érzékeli a kettő közötti különbséget:
részben azért, mert nem ismeri a kapitalizmust, részben pedig
azért, mert tulajdonképpen a szocializmusról is keveset tud;

- másfelől, a mai fiatal nemzedék a mindennapos életét is
más dimenzióban látja, mint az idősek és a középkorúak. Lénye-
gesen műveltebb, és műveltsége minőségileg különbözik az előző
nemzedékekétől. Azonos problémafelvetésben más súlypontokat
fedez fel, és ennél fogva más eszközökkel más dinamizmussal kö-
zelít azok megoldásához. Nincsenek olyan jellegű gátlásai, mint
az idősebb korosztálynak, de születtek más gátlások. Elméleti-
leg képzetesebb, de más irányú a képzettsége, és ezért másképpen
fordítja le a gyakorlat nyelvére az elméleti problémákat csak-
úgy, ahogyan a gyakorlat által feltett kérdésekre is más elmé-
leti általánosítással válaszol, mint egy meglevő korú társa.
Természetes hát, hogy törekvései különböznek az idősebb kor-
osztályéitól. Maga körül rohanó élettempót lát, természetes,
hogy gyorsan akar célhoz érni. Az élet materiális értékei bi-
zonyos szintig - élelem, ruházat, tartós fogyasztási cikkek,
utazás stb. - könnyebben elérhetők számára, mint az előző nem-
zedéknek, ezért magától értetődőbbnek veszi azok meglétét, meg-
szerzését, a kívánsági kör gyors tágulását. Életének mások a
szűk keresztmetszetei, mint amelyeket az élteesebbek megszoktak.

Munkanélküliség, egzisztenciális bizonytalanság nem fenyegeti, társadalmi előmenetele viszont lassabb /a nagy órségváltások az 1950-es években nagyjából egy, ma még munkában álló korosztályt helyeztek a munkamegosztási-döntési hierarchia felelősebb, érdekes munkát és nagyobb jövedelmet kínáló posztjaira!/, lakáshelyzete rossz és bizonytalan, társadalmi igényei a jólét anyagi bizonyítékai iránt szélesebbek.

Talán úgy lehetne összefoglalni e korszakváltás nemzedékének arculatát, hogy más technikai és műveltségi fokról indulva, más eszközökkel és módszerekkel viszik tovább a szocializmus fejlesztését, mint apáik, nagyapáik. Kevesebb a klasszikus értelemben vett forradalmi tűz bennük, viszont több a hozzáértés és a praktikus józanság. Kevesebb a tudatos közösségi áldozatvállalás készsége, de nagyobb a hajlékonyság az iránt, hogy egyéni boldogulásuk céljait összeegyeztessék a társadalom továbbhaladásának ügyével. Nem rosszabbak, nem is jobbak az előző nemzedékekénél: egyszerűen mások.

Az a fúrca helyzet áll így elő, hogy amikor ez az új nemzedék tevőlegesen belép a "még" és a "már" dialektikájába, mindkét pólust megváltoztatva találja. Számára a kapitalizmus nem múlt, hanem szomszédság. A szocializmus arculata pedig, amelynek tökéletesítéséért küzd, továbbformálandó, élő realitás, amelynek olyan, menet közben születő új vonásai vannak, amilyenek a szocializmusért mint jövőért vérző nagyapáknak és a munkáshatalmat megvalósító és megvédő apáknak eszükbe sem jutottak.

Ez nagyon fontos igazság: akármilyen hihetetlen is, a gazdaságpolitikát erre kell építeni. A mai kulcspozícióban levő középkorú nemzedék nagyon sokat használhat a szocializmus ügyének, ha ki tud lépni az élete folyamán szerzett gazdaságpolitikai reflexeinek büvöréből, és a jövőt eleve a jövő nemzedék képére tudja formálni; nagyon sok bajt zúdíthat a szocializmus nyakába, ha mai tetteivel olyan jövőt próbál determinálni, amely nem elégíti ki a következő generáció igényeit.

Hangsúlyozom, hogy nemcsak, s talán nem is elsősorban a fogyasztható javak mennyiségének és sokféleségének szaporításáról van szó. A társadalom egészét kell úgy berendezni, hogy abban az egymást követő nemzedékek mindegyike otthon érezze magát: olyan munkát találjon, amelyet örömmel végez, és olyan életformát leljen megalapozva, továbbépítésre előkészítve, amelyért érdemes munkálkodnia. Nem hiszem, hogy a társadalom arculatát éppen megszabó bármely generáció mentesíthetné követőt a gondok alól: a haladás sohasem az élet ellentmondásos voltának felszámolását célozza, hanem mindig csak az élet által napirendre tűzött konkrét ellentmondások megoldását.

2./ Az "emberi tényező" döntő szerepe

A társadalmi munka termelékenységét a három tényező kombinációja határozza meg: hiába rendelkezik egy ország kiváló mezőgazdasági vagy bányászati kitermelési feltételekkel, ha nincs megfelelő mennyiségű, szakképzettségű és szervezetszerű munkaerő annak kitermeléséhez és feldolgozásához, és/vagy ha hiányoznak azok az ugyancsak megfelelő mennyiségű és minőségű munkaeszközök, amelyek segítségével a munkaerő a természeti javakat mozgásba tudja hozni. Hiába rendelkezik az ország megfelelő nagyságú és korszerűségű tőkével, ha hiányzik a szakképzett munkaerő - a sort lehetne folytatni. Az ideális állapot az, ha egy népgazdaságnak jók a kitermelési feltételei, művelt, szervezett a munkaereje, és ez magas fokon fel van szerelve termelési eszközökkel. Ilyen ideális állapot azonban ritkán adódik. Valami mindig hiányzik. A nemzetközi munkamegosztás részben e hiányokat igazítja ki. A természeti kincsekben szegény országok nyersanyagokat, energiát importálnak, és cserében tőke- vagy munkaintenzív cikkekkel fizetnek. A tőkeszegény ország természet- és munkaintenzív exportszerkezetű, és cserében vagy tőkeintenzív termékeket hoz be, vagy beruházási javakat, abból a célból, hogy enyhítsen tőkeszegénységén és így tovább. A testreszabott fejlesztési és külgazdaságpolitika kialakításának első számú feltétele annak felismerése, hogy az ország termelési tényezőinek szerkezete mennyiben tér

el az ideálistól: hol vannak mennyiségi és minőségi deficitjei. Meg kell tehát mennyiségileg is határoznunk, egymáshoz viszonyítva mennyi természeti erőforrással, felhalmozott termelési eszközvel és felhalmozott emberi munkavégző-képességgel rendelkezünk.

Az előbbi kettőt a magyar statisztika a lehetőségekhez képest igen nagy pontossággal tartja nyilván. A természeti erőforrások értékelésekor számításba veszi a megkutatott bányakincsek, a termőföld, az élővizek mint potenciális élelmiszer- és nyersanyagforrás értékét, valamint az erdővagyon értékét. A beruházott vagyon értékelésekor a számbavétel ket- tős keresztmetszetben történik: egyfelől, a közvetlenül ter- melő vagyon /gép, szállítóeszköz, műszer, épület/ értékét el- különítik a termelést közvetve elősegítő beruházott javakétól /infrastruktúra/, másfelől, megadják az arányokat az ingó és ingatlan jellegű beruházott vagyon keresztmetszetében is. Amit egyelőre a nemzeti vagyon-statisztika nem tart számon, az a társadalmi munkavégző-képesség értéke. Ezt egy saját, becslés- szerű számítással próbálom pótolni. A társadalmi munkavégző- képességben megtestesülő társadalmi beruházási költség megbe- csülésére egy egyszerű számítási gondolatmenetet alkalmaztam, és azt kaptam, hogy az emberi fejekbe "beruházott vagyon" nép- gazdasági szintű összege 1978-ban mintegy 3600 milliárd forint volt. Ha elfogadható a lakosság munkaképességébe "beruházott" nemzeti vagyon fenti, becslésszerű összege, a termelési ténye- zők 1978-as összes értéke 8100 milliárd forint, amelyből 1300 milliárd forintot érnek a természeti kincsek, 3200 milliárdot a beruházott vagyon, és 3600 milliárdot a munkavégző-képesség. A "természet: tőke: munka" megoszlási arány ezek szerint, ke- rekitve 15:40:45. /Lásd 1. táblázat/

A termelési tényezők hozzávetőleges megoszlása

"Természet"	15		
ebből: föld, erdő	10		
bányakincs	5		
 "Tőke"	40	más bontásban:	
ebből: ingatlanok	31	közvetlen termelési	
gépek, berendezések,		eszközök	18
járművek	9	infrastruktúra	8
		lakó- és középületek	14
 "Munka"	45		
ebből: szakképzetlen munkaerő	14		
szakmunkások	20		
középfokú végzettségűek	3		
felsőfokú végzettségűek	8		
 Ö s s z e s e n :	100		

3./ A tehetség és szorgalom - legnagyobb gazdasági tartalékunk

Az 1973-ban bekövetkezett világpiaci árváltozások által a magyar népgazdaságnak okozott veszteségnek két forrása van. Első lépcsőben megemelkedett a nyersanyagok, energiahordozók, valamint az anyag- és energiaigényes féltermékek világpiaci ára az összes feldolgozott termékhez képest. A második lépcsőben - 1975 körül - a modern technikát hordozó gépek, berendezések és alkatrészek áremelkedése utolérte a nyersanyagokét. Ami tehát véglegesen lemaradt, leértékelődött - az azoknak a feldolgozott termékeknek az ára, amelyek nem tartalmazznak sem nagymértékű hazai kitermelő munkát, sem pedig nagy értékű kvalifikált munkát. A magyar import jelentős hányada vagy energiahordozó, nyersanyag, illetve elsődlegesen feldolgozott féltermék, vagy pedig korszerű gép, berendezés és alkatrész: több mint felerészben olyan termékek, amelyek viszonylagos ára megemelkedett. Exportunk túlnyomó többsége olyan feldolgozott termék, amelynek ára lemaradt az importárak viharos növekedése mögött.

Ez a többoldalú árváltozás néhány év leforgása alatt megsemmisítette az exportra kerülő társadalmi munka 1/5-ét, ami a teljes hazai munkamennyiség 1/20-ával egyenlő. Egy ideig úgy háritottuk el a gazdasági vérkeringés fennakadásait, hogy külföldön hiteleket vettünk fel, és a szükséges árukat akkor is importáltuk, ha pillanatnyilag az exportunk nem tudott elegendő árbevételt produkálni a megnövekedett behozatali árak fedezésére. Könnyű belátni, hogy ezt nem lehetett a végtelenségig húzni: a külföldi hiteleket - súlyos kamatterheikkel együtt - vissza kell fizetnünk. Ha ma nem teszünk hatékony intézkedéseket avégett, hogy gazdaságunk alkalmazkodjék az új világ gazdasági helyzetéhez, a gazdasági vérkeringés "embóliája" később még súlyosabb módon fog jelentkezni. Ez a meggondolás indokolta azt, hogy - igen alapos előkészítő munkát követően - az MSZMP Központi Bizottsága 1977 október 20-án határozatot hozott az ország hosszú távú külgazdaságpolitikai és gazdasági szerkezetfejlesztési irányelveiről. 1980. január elsejétől kezdődően pedig olyan módosításokat fogantatosítottunk a gazdaságirányítás szabályozó rendszerében, amelyek célja a külgazdasági egyensúlyromlás viszonylag rövid időn belüli megállítása volt. Mindkét fontos gazdaságpolitikai lépés annak a felismerésnek a jegyében született, hogy a fejlődés jelen szakaszában a gazdasági fejlődés emberi tényezője kiemelkedően fontos szerephez jut.

1.1. A termelés gazdaságosságának növelési lehetőségei

Azt, hogy a termelés gazdaságos-e vagy sem, minden adott pillanatban két tényező határozza meg. Az egyik a rendelkezésre álló termelési tényezők - vagyis a munkaerő, a termelő állóeszközök és a természeti körülmények - célirányosan kombinált felhasználása a termelőfolyamatban, a másik pedig az az arány, ahogyan a felhasznált termelési tényezőket és a megtermelt termékeket a piac egymáshoz viszonyítva értékeli.

Amint említettem, a világpiaci árrendszerben az elmúlt években végbement gyökeres változások a termelési tényezők kö-

zül felértékelték a természeti erőforrásokat, valamint a korszerű állóeszközöket, a magasan kvalifikált munkabefektetést követelő féltermékgyártást. A késztermékek körében pedig ugyancsak felértékeltődött minden olyan áru, amelyben sok magasan kvalifikált munka foglaltatik. Az a népgazdaság tehát, amely drága nyersanyagot, energiát, alkatrészt, beruházási javakat kénytelen vásárolni, és ezekből nem képes korszerű végtermékeket előállítani, mindenképpen ráfizet az üzletre. A ráfizetés ellen a gazdaság a következőképpen védekezhet:

- nem visz ugyan végbe lényegbevágó változtatásokat sem a termelés szerkezetében, sem a munkaszervezésben és az elevenmunka-felhasználásban, sem pedig a technológiák területén, hanem, levonva az áruváltozásokból adódó következtetéseket, úgy állítja helyre a bevételek és kiadások egyensúlyát, hogy korlátozza a lakosság fogyasztását és a beruházásokat;

- megszünteti a felesleges energia- és anyagfelhasználást: a technológiákat energia- és anyagtakarékos irányban fejleszti, a termékválasztékból igyekszik kiküszöbölni a leginkább nyersanyagigényes és energiafogyasztó termékeket;

- felkutatja a gazdaságosan kitermelhető hazai nyersanyagkincseket, helyettesíti velük, amennyire lehet, az importot;

- növeli a munkaidőalap kihasználását, a technológiai és munkafegyelmet, fokozza a munka intenzitását, javítja a munkafolyamatok szervezettségét, ezáltal javítja a minőséget és növeli az exportálható termékmennyiséget;

- növeli a termelékenységét, és ezzel együtt csökkenti a termékegységre jutó bérköltségeket a termelés tömegszerűségének növelésével;

- feldolgozó iparának továbbfejlődését olyan irányban tereli, hogy annak termékeiben növekedjék az értékesebb termékek részaránya.

Ezek az összes, elméletileg követhető megoldások. Magyarország konkrét esetében azonban nem mindegyik út járható.

Nézzük sorra:

a/ Magyarország számára sem az életszínvonal csökkentése, sem a beruházások radikális korlátozása nem járható út. Ezen állítás mellett igen könnyű volna úgy érvelni, hogy mindkettő ellentétes a szocialista társadalom alapvető politikai elveivel - az ilyen érvelést azonban nem érezhetjük elégségesnek. A fogyasztás radikális és hosszú távon is ható csökkentése azon felül, hogy természetyszerűen elkedvetlenedést eredményez, egyben kedvezőtlenebb feltételeket teremt a munkavégző-képesség továbbfejlesztésére is. Az emberek kevesebbet pihenhetnek, kevesebb energiát fordíthatnak általános és szakmai képzésükre, valamint továbbképzésükre, több társadalmi energia fecseklődik el olyan pótlólagos pénzszerzési források felkutatására, amelyek nem elsődrendű társadalmi célok érdekében végzett tevékenységből erednek stb. A beruházások csökkentése, különösképpen a lineáris csökkentés - azon kívül, hogy aláássa a termelőerők fejlődésének folytonosságát a következő évekre, évtizedekre - egyben megzavarja a népgazdaság egyensúlyát is: eladási és foglalkoztatási gondokat okoz az építőiparban, gépiparban és az összes hozzájuk kapcsolódó iparágakban, mesterségesen felduzzasztja a befejezetlen beruházásokba "befulladásztott" társadalmi munkát, és távolabbi időkre tolja ki azokat a termelési volumeneket, amelyeket a beruházásoktól várunk. A drasztikus átállási kísérlet az új világpiaci értékrend követelményeire tehát minden szempontból megzavarná a gazdaság fejlődését is, a lakosság biztonságérzését, munkakedvét, társadalmi közérzetét is. Végső soron alapvető célja ellen hatna: nem gyorsítaná az új viszonyokhoz való alkalmazkodást, hanem olyan zavarokat okozna a gazdaságban, amelyek akadályoznák az alkalmazkodási folyamatokat. Vagyis a logika fordított: nem azért követhetetlen ez az út mert ellenkezik politikai alapelveinkkel, hanem azért ellenkezik politikánkkal, mert követhetetlen.

Ugyanakkor tudnunk kell, hogy a nemzeti munkánk világpiaci leértékelésének ténye az elkövetkező években korlátozni fogja a lakossági fogyasztás növelési lehetőségeit. Ez elke-

rülhetetlennek látszik, legalábbis addig, amíg a népgazdaság az új körülményekhez alkalmazkodni tud. Annál fontosabb, hogy a jövedelmek növekedése szigorú függvénye legyen a társadalmilag hasznos teljesítmények növekedésének egyéni és vállalati szinten egyaránt. Ugyancsak számolnunk kell azzal is, hogy a beruházásokkal rendkívüli gondossággal kell takarékoskodnunk, gyorsítanunk kell az átfutási időt, növelni a hatékonyságot és csökkenteni a költségeket. Csak ilyen módon érhetjük el azt, hogy a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló népgazdasági fogyasztási és felhalmozási alap elegendő legyen a megnövekedett követelmények kielégítéséhez.

b/ Technológiánk fejlesztése az elmúlt évtizedekben csak másodrendű szempontként vette figyelembe az energia- és anyagtakarékosságot. Ezért az anyag- és energiatakarékosságban igen jelentős tartalékaink vannak. Sok a technológiailag nem indokolt hulladék, nincs még megszervezve a termelés és a háztartások melléktermékeinek, hulladékainak sokoldalú hasznosítása. Az 1972-es árakhoz képest sokszorosára megdrágult anyag és energia pazarlásának megszüntetése, a szigorú technológiai felhasználási normák létrehozása és betartása ezért létérdekünk, csakúgy, mint a melléktermék- és hulladékhasznosítás. Mindezek, azon felül, hogy csökkentik importköltségeinket, valamint mérséklék a kitermelő ipar hazai fejlesztésére fordított költségeket, egyben elejét veszik a környezetszennyezésnek is. Nem kell különösebben bizonyítani, hogy a környezetvédelem milyen horderejű társadalmi ügy, és a környezetszennyeződés elhárítása mekkora jövőbeni beruházásoktól mentesíti az országot. A komplex energia- és anyagtakarékos fejlesztés tehát az egyik járható útja annak, hogy a megváltozott világhelyzet követelményeire alkalmazkodjunk.

c/ A megemelkedett világpiaci árak hatása következtében egy sor, 1972-ben még mélyen a gazdaságosság alsó határa alatt mozgó ásványi kincsünk kibányászása - legalább minimális mértékben - gazdaságossá vált. Amíg például az olajat a világpiac on tonnánként /azaz 10 millió kalória fűtőértékenként/ kerekén

20 dollárért, illetve 17 rubelért lehetett beszerezni, a Magyarországon kibányászott szén önköltsége /azonos fűtőértékre átszámítva/ három és félszeres, négyszeres volt. A mai árviszonyok mellett a hazai, átlagos kalóriatartalmú szén kibányászási költségei - fűtőértékre vetítve - elérik a világpiaci áron mért rentabilitás alsó határát. Termőföldjeink mezőgazdasági hasznosítása viszont olyan jelentős - és mind jelentősebbé váló - természeti kincs, amelyben rejlő lehetőségek racionális kiaknázása érezhető módon növelheti az ország gazdasági, nem utolsósorban külpiaci teljesítőképességét. Az ország területének tüzetesebb geológiai feltárása még pótlólagos lehetőségeket kínál mind az érc, mind a szénhidrogén-vagyron növelése, mind a kerámia- és építőanyag-ipar, valamint a gyógyhatású /és részben hőenergia-hordozó/ vízkészletek növelése területén. Valószínű, hogy - mindent összevetve - Magyarország gazdagabb természeti kincsekben, mint hinnénk. Azt azonban nem lehet remélni, hogy az ország export-import nyerstermék-mérlege valaha is egyensúlyba jöjjön, még akkor sem, ha a nyersanyagokhoz a növénytermelés termékeit is hozzászámítjuk, és akkor sem, ha a hazai felhasználás területén maximális takarékos-ságot valósítunk meg. Az ország mindig több nyersterméket fog importálni, mint amennyit exportál, következésképpen, a nyersanyag és energiaimport jelentős hányadát feldolgozó iparunk munkatermékeivel kell kifizetnünk.

d/ A feldolgozó ipar költségeit ma nagyban terheli, teljesítőképességét pedig csökkenti a termelés rossz szerveztségéből, a munkafegyelem fogyatékoságából adódó munkaidő-kiesések, alacsony intenzitás, valamint a termékminőség kifogásolható volta. Becslésem szerint, ha semmi egyéb körülmény nem változna, csak a fenti tényezőket a Német Demokratikus Köztársaság vagy Ausztria mai színvonalára emelnénk, a rendelkezésünkre álló nemzeti jövedelem mintegy 10-15 %-kal egycsapásra megnőne, vagyis az ebből eredő többletjáratékonyság másfélszeresen kompenzálná a világpiaci árváltozásokból eredő veszteségeinket. A termelés szervezési kultúrájának növelése és a technológiai, valamint a munkafegyelem megsértései elleni következe-

tes - ne féljünk kimondani: kemény és minden fokon szervezett fellépés elengedhetetlen ahhoz, hogy jelenlegi nehézségeinken túljussunk és továbbfejlődésünket megalapozzuk.

e/ A gyártás tömegszerűségének növelése a termelékenység növekedésével, valamint, és ez ugyanazon érem másik oldala, az általános költségek és a fajlagos bérköltségek csökkentésével jár együtt. Ma Magyarországon a feldolgozó ipar az ország méreteihez képest túl széles gyártmányszerkezettel rendelkezik. Különösen vonatkozik ez a végső felhasználásra alkalmas gyártmányokra, vagyis a gépekre, berendezésekre és fogyasztási cikkekre. E tekintetben olyan sokféle gyártmányt állítunk elő, hogy ez önmagában lehetetlenné teszi a versenyképes tömegszerűséget. Ugyanakkor a végterméktermelő ipar féltermék-, alkatrész- és részegységtermelő háttere nem elég fejlett. A hazai kooperációs hálózat még gyenge. Ezért a legtöbb - végszereldei szinten - nagy tömegben gyártott termékünk tömegszerűségének foka népgazdasági vertikumban mégis kicsi.

A nagy tömegű gyártásnak - elvitathatatlan előnyei mellett - vannak olyan hátrányai is, amelyek, különösen kis és beruházási-eszközhíánnyal küzdő ország számára meggondolandóvá teszik széles körű alkalmazását. Ezek: a/ gazdaságos tömeggyártás az esetek többségében óriási méretű technológiák alkalmazását teszi elkerülhetetlenné. Ha egy kis ország a tömeggyártás előnyeire rendezkedik be, túlságosan specializálnia kell /"monokultúra"/, ami erősen kiteszi a népgazdaságot a világpiac konjunkturális ingadozásainak; b/ a tömeggyártás technológiai erősen egyirányúak, egyhasznúak, és ha a gyártmány elavul, az egész drága berendezést ki kell cserélni. Kis országnak erre kevés a felhalmozható eszköze; c/ az erősen specializált tömeggyártás a viszonylag kevés, igen magas fokon képzett gyártmányfejlesztő, technológus és karbantartó személyzeten kívül általában alacsony szakképzettségű /betanított/ munkaerőt követel, és ezek alacsony bérszínvonala a piaci versenyképesség elsőrendű feltétele. Nem véletlen, hogy például

az elektrotechnikai és híradástechnikai ipar fogyasztási célú termékeket nagy tömegben gyártó ágazatai tömegesen települnek ki Nyugat-Európából olyan fejlődő országokba, ahol igénytelen, de fegyelmezett és tanulékony munkaerőt találnak /Tajvan, Hongkong, Dél-Korea stb./. Egy olyan iparosodott, mély technikai hagyományokkal rendelkező európai kis ország számára, mint amilyen hazánk is, a tömegtermelésre építeni csak a nemzeti termékek kála viszonylag szűk sávjában tanácsos. Ez leginkább az alkatrész- és részegységtermelés, ahol a belső piac szűk méreteit fel lehet oldani igen széles nemzetközi együttműködés segítségével. Mindaz természetesen, amit fentebb elmondtam, nem zárja ki a nagy tömegű gyártás fenntartását vagy létesítését a végtermékszférában sem: minden egyes esetben meg kell azonban alaposan fontolni, hogy érdemes-e és szabad-e arra a pontra helyezni a versenyképesség súlypontját, ahol a népgazdaság földrajzi adottságainál fogva viszonylag gyenge.

f/ A munkaképes lakosság egy főre jutó összes jövedelme nemcsak a szó szoros értelmében vett termelékenységgel, illetve munkaintenzitás növelésével sokszorozható meg. A termelékenységgel emelése feltételezi - közgazdaság-elméletileg - azt, hogy a kifejtett munka mennyisége nem növekszik, a megtermelt használati értékek mennyisége viszont nő. A munka intenzitása pedig úgy hat a létrehozott érték tömegére, hogy a teljes mértékig kihasznált, végigdolgozott munkaidőalap egésze produktív módon hasznosul, nincsenek improduktív napok, órák, de még percek sem. A harmadik mód, ahogyan az egy főre jutó termelés növelhető, a végzett munka bonyolultsági fokának növelése. Ez annyit jelent, hogy a munkafolyamat elvégzéséhez mind több és mind magasabb szakképzettséget igénylő ember közreműködése szükséges: kevés szakma nélküli és betanított munkás, több, magasan kvalifikált szakmunkás, kiváló üzemszervező és technológus mérnök, és mindezek mögött jelentős kutató-fejlesztő gárda.

A magasabb szakértelem, kombinációs és döntési készség, nagyobb egyéni, valamint kollektív felelősségvállalás, precíz kivitelezés és merész konstrukciós munka együttesen olyan használati értékeket hoz létre, amelyek önmagukban persze drágák, de a magas árat a vásárlónak érdemes megfizetnie, mivel semmivel sem pótolható szolgáltatásokat kap cserébe. Azok a termelőtevékenységek, amelyek nagy tömegben alkalmaznak bonyolult munkát, általában nem tömegtermelésre alapozódnak.

A fentebb említett két iparág - az elektrotechnika és az elektronika - területén például a bonyolult munkát nagy "sűrűséggel" alkalmazó műszaki kultúrák: a hő-, víz- és atomenergetikai berendezések gyártása, vagy a távközlési átviteltechnikai, automatikai és műszerrendszerek, orvostechikail berendezések, rendszerek termelése. A gépgyártó ipar területén ilyen a komplett technológiai berendezések, különleges járművek, nagy pontosságú szerszámgépsorok gyártása. Ide tartozik a finomvegyipar legtöbb ága, beleértve a gyógyszeripart, az állategészségügyi szérum- és tápadalék-gyártást és - bizonyos mértékig - a kozmetikai ipart is. A bonyolult munkaigényes termelőtevékenység magas foka a rendszertermelés, ahol a konstrukció egységes egészként kiterjed teljes technológiák és társadalmi szolgáltatás-hálózatok tervezésére, valamint elemeik egymással szinkronban levő fejlesztésére és termelésére is. A rendszertermelés végterméke már nem egyszerűen gép, hanem teljes technológia, nem orvosi műszer, hanem használatba vehető lépcsőzetes betegellátási hálózat, nem szivattyú, hanem egy adott folyó vízgyűjtő területének komplex hasznosítási rendszere és a vízkészletek hasznosítása. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a rendszerbe foglalt terméktömeget a világpiac mintegy 1/4-ével többre értékeli, mint az anyagi és szolgáltatás jellegű elemeik összességét egyenként. Ha tehát összeadjuk, mondjuk, egy szakorvosi rendelőintézet épületének, felszerelésének, anyagainak, a személyzet kiképzésének stb. árutömegét, a "kulcsátadásra kész", működőképes rendelőintézet külkereskedelmi ára kb. 1/4-ével magasabb, mint a részeit képező összes áru és szolgáltatás árainak pusztá összege. Ez a rendszeralkotás mint a legmagasabb ren-

dü bonyolult munka extrateljesítményének honorálása a piac részéről.

A járható út ezek szerint két pontban foglalható össze:

1./ A gazdálkodásunk racionálisabbá tétele, mindenekelőtt a takarékoság növelése mind a termelési tényezők felhasználása, mind a megtermelt, végső fogyasztásra alkalmas javakkal való bánásmód területén.

2./ A gazdálkodás emberközpontúságának növelése, amin a következők értendők:

- a fejlesztési politika következetesebb "ráfüggesztése" legértékesebb termelési tényezőkre: a szak tudásra és a szorgalomra; a jóléti és fejlesztési politika dialektikájának szabályozottabbá, tudatosabbá tétele;
- a gazdálkodás értékrendjének olyan módosítása, amely maximálisan hat a minőségi munka és az innováció ki fejlesztésére;
- a döntési rend olyan alakítása, amely a mainál sok szorta jobban kedvez az egyének és vállalatok egymással, valamint az országos gazdaságirányító szervekkel való kooperativitásának.

4./ Az emberi tényező szerepe

Sem a takarékoság, sem a gondos munkavégzés, sem a vállalaton belüli és vállalatok közötti munkaszervezés minősége, sem pedig az importgazdálkodást és az exportképesség növelését egyaránt szolgáló innováció nem fejleszthető ki a dolgozó emberek erre irányuló tömeges akarata nélkül. Refrénszerűen ismétlődik a magyar gazdasági realitásból fakadó alapigazság: legnagyobb kincsünk a több mint ötmillió aktív lakos tehetsége

és szorgalma. Az emberi termelőerő fokozott felhasználása gazdaságpolitikánk számára csak egyet jelenthet: a nemzeti munka bonyolultsági fokának növelését. Számolni kell ugyanis azzal, hogy a közvetlen termelésre fordítható nemzeti munkaidőalap nem növekszik, inkább csökken. Ugyanis:

- a képzési idő meghosszabbodik, ezért a munkába állás időpontja kitolódik;
- a nyugdíjasok részaránya a lakosságon belül még növekedni fog;
- a heti munkaidő csökken;
- a nők mind nagyobb számban veszik igénybe a gyermekgondozási segítyt;
- a lakosság mind nagyobb hányada a szolgáltató szektorban lesz foglalkoztatva.

Arra is számítani kell, hogy a munka szó szoros értelmében vett termelékenységét leginkább, legrohamosabban növelő tömeggyártás elterjedésének Magyarországon erős korlátai vannak. Elsőnek említendő korlát a tőkehiány: az ország nincs rá felkészülve, hogy a tömeggyártáshoz elengedhetetlen, erősen tőkeintenzív technológiákat széles körben alkalmazzon. Ez vagy erős túltőkésítésre vezetne, vagy pedig a gazdasági szerkezet túlspecializálására, és ezen keresztül a világkonjunktúrától való függés indokolatlan növekedésére. Ha viszont azokat a termékfajtákat, amelyeket más országok nagy tőkeintenzitással és/vagy igen alacsony bérszínvonalú munkaerővel gyártanak, Magyarország kevéssé tőkeintenzív technológiával, drága munkaerőfelhasználással és kis tömegben gyártja, egy életre eljegyzi magát a versenyképtelenséggel. Az egy főre jutó termelési érték növelésének az az útja tehát, amely a fajlagos normaóra-tartalom minimalizálásán és a munka technikai felszereltségének minden határon túli növelésén alapozódik, a belátható időn belül járhatatlan népgazdaságunk számára: legalábbis széles spektrumban.

Mivel a nemzeti jövedelem megsokszorozásának fő útja nem a munkaidőalap növelése, sem a szorosabb értelemben vett termelékenység növelése, marad a hozzáadott munka szakértelmének, gondosságának, vagyis a munka bonyolultsági fokának növelése. Ez az egyetlen termelési tényező, amelynek folyamatos, és viszonylag gyors fejlődését hazánkban nem korlátozzák szűkre áthághatatlan, objektív akadályok. A munka bonyolultsági foka növelésének mindenkor határa ugyanis a dolgozó lakosság szakértelme: ez pedig - egy igen jól átgondolt és következetesen végrehajtott képzési- továbbképzési politikával állandóan tárgitható. Piaci határt nem lehet meghúzni, mivel a szakértelm- igényes munkák termékeinek piaca folyamatosan tágul mind a szocialista, mind a fejlődő világban, de a fejlett tőkés országokkal való gazdasági kapcsolataink hatékonysága sem növelhető a termelés műszaki kultúrájának gyors növelése nélkül. A beruházási korlát minden adott korszakban reálisan fennáll: a növekvő munkaképességű aktív lakosságot szakértelmével arányos mértékben kell ellátni termelési eszközökkel, ezt tárgítani viszont másképpen ugyancsak elég nehéz, mint a termelés értékének növelése. A magasan kvalifikált munka felszerelésének tőkeigénye azonban elmarad amögött az azonos hatékonyságú termelésé mögött, amelyet jobbra betanított munkaerő szolgál ki.

A kvalifikált munka népgazdasági részarányának gyors, következetes növelése az egyetlen, számunkra járható út, amely- lyel keresztül tudjuk törni a nyersanyag- és az energiaszegénységünk szabta korlátot: egyrészt, a bonyolult munka önmagában is leszorítja a termelési érték anyaghányadát /nő a termelés munkaigényessége anélkül, hogy létszámgényessége növekedne/, másrészt, az anyag- és energiatakarékos technológia elterjesztése önmagában is igen magas fokú műszaki és szervezési tudást igényel. Természeti kincseink racionális, komplex hasznosítása tehát nem mehet végbe magas fokon szervezett és alapos műszaki tudással felvértezett tevékenység nélkül. A szűkösen rendelkezésre álló és drága energetikai forrásaink hatékonyságát például lehetetlen növelni egyirányú hasznosítással. Ha

szénbányáink mellett erőműveket építünk, és az erőművek hatalmas hulladékenergiáit nem hasznosítjuk lakások, középületek fűtésére, melegviz-szolgáltatásra, zöldségfajtatásra stb., akkor az energia drágább lesz, egy sor szükséglet kielégítetlen marad vagy csak újabb beruházások árán válik kielégíthetővé, és ráadásul környezetszennyezési problémáink is támadnak. Hasonló a helyzet termálvizeinkkel, de a bányászat melléktermékeivel is /meddőhányók anyagának komplex hasznosítása!/ A mezőgazdasági termelésben kétségtelenül meglevő kedvező természeti adottságaink kihasználása sem "hitbizomány" jellegű. Elmaradott, kézi munkára alapozott növénytermeléssel és állattenyésztéssel mégoly kedvező természeti viszonyok között sem lehet magas hatékonyságú termelést - azaz bőséges hazai élelmiszer-ellátást és gazdaságos exportlehetőségeket - teremteni, hanem csak a legmodernebb technika megtermelésével és használatával. Mezőgazdaságunk és élelmiszeriparunk melléktermék- és hulladékanyagainak komplex hasznosítása, a nyerstermények feldolgozása ugyancsak olyan szerteágazó problémákat vet fel, amelyek tömördek szakértelmet kívánnak emberek százezreitől, de egyben közelebb visznek bennünket például a takarmányfehérje importjának megszüntetéséhez, vegyiparunk alapanyagellátásának javításához stb. Természeti adottságainkat megsokszorozni nem vagyunk képesek: nem a mai nemzedék hibája, hogy eleinket Árpád nem Kuwaitban telepítette le. De meglevő adottságainkat felismerni, feltárni, gazdaságosan és sokoldalúan hasznosítani - ez rajtunk: tehetségünkön és szorgalmunkon múlik.

A munkafegyelem, munkaintenzitás, minőség és szervezetség kérdése sem választható el kinai fallal a dolgozó lakosság műveltségétől és a végzett munka jellegétől. Mindenki saját magán figyelheti meg, hogy lényegesen nagyobb odaadással tud olyan feladatot ellátni, amelyhez jól ért, amelynek látja értelmét, hasznosságát - az általa megszerezhető pénzjövedelemen túl is, amely megmozgatja fantáziáját, felkelti alkotó kedvét. Összeferrott termelőkollektívák is jobbra ott jönnek létre, ahol a feladat önmagában megköveteli a tehetség és a szorgalom összegezését. Nem lehet ezzel a gondolatsorral odáig men-

ni, hogy a munka bonyolultsági fokának növelése a népgazdaság egészében automatikusan megoldja a munkaidő-kihasználási és a minőségi problémákat: azt azonban nehezen lehetne tagadni, hogy kedvezőbb feltételeket teremt e problémák megoldásához. Egyébként - mint általában - az összefüggés fordítva is áll: a magasabb szakképzettséget igénylő, bonyolult, egyedi vagy kis-szériás termékek, valamint termék- és szolgáltatásrendszerek előállítása nem képzelhető el a munka átlagos mai hazai szervezettségi fokán, a mai termékminőségek mellett.

A munkafegyelem és a szervezettség javítása tehát ugyanúgy kedvező feltételeket teremt a szakképzettség- és tudásigényes tevékenységhez, mint ahogyan a szakképzettséget követelő munka elterjedése is kedvező körülményeket teremt az öntudatos, alkotó munkahelyi légkör elterjedéséhez.

A népgazdasági munka bonyolultsági fokának növelése és a termelés optimális tömegszerűségének megtalálása sem merev ellenpólusai egymásnak, hanem inkább feltételezik egymást. A gyakorlat ugyanis itt sem végletesen veti fel a választás problémáját, hanem árnyalatokban. A gazdasági szerkezet fejlesztésekor nem az "egyedi" és a "nagy tömegű" gyártásprofilok között kell választanunk, hanem olyan ötvözeteket kell keresnünk, ahol - az áruba beinvestált magasrendű emberi munka maximalizálása mellett - ennek lehetőleg minél kevésbé a rovására - hasznot húzhassunk a munkafolyamatok rutinszerűségének növeléséből is, amit viszont a tömeggyártás biztosít. Minél nagyobb számban rendelkezik a népgazdaság nagy műszaki tudású és kombinációs készségű szakmunkásokkal, technikusokkal és mérnökökkel, relative annál kevesebb hasznot tud húzni a munkafolyamatok rutinszerűségéből, ahhoz képest, amekkora haszon húzható az egyedi, alkotó megoldásokból. Belátható időn belül azonban elképzelhetetlen, hogy öt-hat millió alkotóképes szinten lévő dolgozóval számolhassunk. Ugyanakkor, az alkotóképes dolgozók energiájának erre a célra való felszabadtatása és számuk fokozatos növelése egyben hatással van a csak reprodukcióra és rutinszerű munkára alkalmas emberek tevékenységére is:

a rutinmunkák bonyolultsági foka is nő, a sorozattermelés szervezetsége magasabb fokra lép és - különösképpen - zökkenőmentesebbé, jobban előkészítetté válnak /mind emberi, mind anyagi-műszaki vonatkozásaiban/ a sorozatváltások. Vagyis nő a gazdaság egészének alkalmazkodóképessége a szükséglethez anélkül, hogy a termelési szerkezet egyoldalúan "eladná" a munka rutin-szerűségéből eredő előnyöket. A kölcsönhatás független változója ez esetben is a szaktudás és szervezési képesség növekedése.

A megoldási variánsok ilyen módon minden adott időszakban és minden konkrét helyzetben optimális arányban állnak objektíve egymással: ez az optimum állandó változásban van, ezért általános receptet nem lehet adni szerkezetére. Az a gazdaság-szerkezeti fejlesztési igény, amelyet a Központi Bizottság említett határozata körvonalaz, az 1980-as évekre előrevetíthető optimális helyzetből, lehetőségekből indul ki. A külgazdasági feltételek változásai, a népgazdaság reagálása a tervekben és az irányítási rendszerben foganatosított intézkedésekre menetközben valószínűleg számos részletében módosítani fogja a szerkezet tényleges alakulását az előrebecsültekhez képest: azt az alapvetően azonban, amely a továbbfejlődés középpontjába a dolgozó lakosság tehetségét és szorgalmát állítja, még olyan gyökeres feltételmódosulások sem változtatnák meg, mint - mondjuk - évi 15-20 millió tonna olaj hazai megtermelésének váratlanul megnyíló lehetősége /amire persze nincs reális remény/, vagy az energiahordozók árának visszazuhanása az 1972-es színvonalra /amire legalább olyan kevés esély van, mint gazdag, hazai olajmezők feltárására/. Azt, hogy a tehetséget és szorgalmat egyértelműen egész fejlesztéspolitikánk középpontjába állítottuk, nem a világpiaci árváltozások okozták, hanem szocialista társadalmunk azon természetes törekvése, hogy emberhez méltó életkörülményeket biztosítsunk magunk számára: beleértve ebbe a kultúrált munkavégzési feltételeket is mint emberi létünk egy legfontosabb - ha nem a legfontosabb - összetevőjét.

Az árváltozások sürgetőleg hatnak e törekvéseinkre. Kiderült ugyanis, szocialista társadalmunknak nincs is választatása a között, hogy a tehetségre és szorgalomra alapozott társadalmi termelés felé vezető úton kényelmesen, kitérőkkel halad-e, vagy az utat igen összefogott erővel, gyorsított tempóban járja-e végig. Ha nem a másodiknak említett megoldást választjuk, egy-másfél évtized leforgása alatt olyannyira lemaradunk a bennünket körülvevő világ fejlődése mögött, hogy csaknem reménytelen helyzetbe kerülünk.

A munka bonyolultsági fokának növelése nem jön létre magától. Jelentős társadalmi erőfeszítéseket követel, mégpedig több nemzedéken át. Az erőfeszítések részben a családban történnek: a következő nemzedék felnvelésén keresztül, részben tényleges népgazdasági költségekben mutatkoznak meg. Ezek a költségek háromfélék:

- közvetlen általános és szakképzési költségek;
- a termelési kultúra fejlesztésének költségei;
- az életmód kulturáltságának fejlesztési költségei.

A háromfajta társadalmi erőfeszítés közül bármelyik elhanyagolása rendkívüli mértékben képes lerontani a többiek hatásfokát, ami a munkaerő értékalkotó képességének növekedését illeti. Ugyanakkor a három tényező arányos fejlesztése erősítőleg hat mindegyikre egyenként is. Az igényes oktatási rendszer hatékonyságát például növeli a műszaki és szervezési kultúra szempontjából ugyancsak igényes munkahelyi környezet, mindkettő hatékonyságát jelentősen leronthatja a fogyasztási cikkekben mutatkozó áruhiány vagy a közlekedési, egészségügyi stb. infrastruktúra elhanyagoltsága. A gazdaságpolitikának arra kell törekednie, hogy ne keletkezzék mély szakadék e három tényező között. A képzés, a munkahelyek szervezettsége műszaki "légkör", a mindennapos élet kulturáltsága olyan érintkezési pontja a termelőerők fejlesztésének és a jóléti politikának, amely bizonyos szempontból beruházásnak fogható fel éppúgy, mint a termelékenységét növelő új állóalapok létrehozása. Persze sem a

képzéssel, sem a munkahely műszaki színvonalának növelésével, sem az élet kulturáltságának emelésével kapcsolatos költségek nem írhatók egyértelműen az értéktermelő képesség növekedésének számlájára. Ezen a területen nem mutathatók ki olyan közvetlen összefüggések, mint a termelő beruházások és a termelési képesség növekedése között. Az összefüggés áttételes jellegű, de létezése tömegméréteit tekintve vitathatatlan. A nemzeti munka bonyolultsági fokának növekedése nem hozható egyértelmű, közvetlen kapcsolatba még a szakmai képzésre fordított kiadások növekedésével sem - ahol pedig a leginkább kinálkozna az ok-okozati összefüggés. Ugyanakkor a szakmai képzés elhanyagolása előbb-utóbb fékező erővé válik a népgazdaság egészének teljesítőképességét tekintve.

Hasonlóképpen, a lakásviszonyok kulturálatlanságának foka nem mutatkozik azonnal a dolgozó lakosság alacsony fajlagos értékteljesítményében. Kétségtelen azonban az okozati összefüggés a teljesítmények minőségi elégtelensége és a között, hogy a rossz lakásviszonyok miatt a dolgozó lakosság pihenési, regenerálódási viszonyai kedvezőtlenek, nincs kellő környezet az önképzésre, és az emberek jelentős része szakmai kibontakozása szempontjából közömbös - olykor egyenesen káros - pluszmunkákat vállal annak érdekében, hogy a lakásviszonyai javításához a szükséges összeget előteremtse.

A szakképzésre fordított költség maga is összetett: az alapképzés és az időnkénti továbbképzés, illetve kiegészítő képzés összegéből tevődik össze. Az általános képzés költségei is két összetevőből állnak: az iskolai képzés és a népművelés költségeiből. A munkakörülmények kulturáltságára fordított költségek három fő alkotórészből tevődnek össze: a technikai felszereltségből, a munkafolyamat megszervezésének költségeiből és a biztonságos, higiénikus munkakörülmények, valamint a munkásellátás költségeiből /munkavédelem, munkahely tisztasága, higiéniaja, üzemi étkeztetés, szocialista létesítmények stb./. Az életkörülmények költségei igen sokrétűek és sokféleképpen csoportosíthatók: a hagyományos statisztikai cso-

portositás szerint is /élelem, ruházat, lakás, közművek, iparcikkek, tartós fogyasztási cikkek, szolgáltatások stb./, és funkcionálisan is /a munkát végző egyén fizikai létfenntartása fordított költségek - áruk és szolgáltatások egyaránt: a család fenntartására fordított költségek, illetve költségtöbbletek/. Ez utóbbi - bármilyen hasznos is az elemzés szempontjából, statisztikailag ma legfeljebb csak becsülhető, de nem számítható.

A hármas tagozódású költségek részben folyó, részben beruházás jellegű kiadások, és egészében véve a munkaerő aktív időszakára számítandók - a nyugdíj reálértékét is beleértve -, és ilyen módon kapjuk meg azt az összeget, amibe a társadalom egy tagjának a léte a társadalom egészének "kerül". Ezt szembe kell állítani azzal az értékkel, amit egy ember élete folyamán a társadalom számára létrehoz, akár a termelés, akár a szolgáltatások területén.

A társadalom annál jobban jár, minél inkább meghaladja az aktív lakosság értéktermelő teljesítménye a munkaerő bővített újratermelésére fordított költségeit. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy a gyermekkori neveltetése, a szakképzés és továbbképzés, valamint a nyugdíj és a szociális infrastruktúra költségei mennyiben társadalmasítottak, és mennyiben terhelik az előző vagy egy adott generáció egyéni költségvetését: ez csak azt határozza meg, hogy ezek a költségek részei-e a kézzel kapott bérnek, vagy sem. Ha az oktatás, egészségügy, nyugdíj és még sok egyéb munkaerő-újratermelési tényező társadalmasítva van, a tényleges bér arányosan kisebb lehet. Ha ezek áruvá válnak, úgy a reálbér részét képezik. Az a lényeges, hogy az egyén a képességeinek megfelelő szolgáltatásokhoz minden körülmények között hozzájuthasson.

A különböző fokon képzett, különböző munkahelyi körülmények között dolgozó és különböző fogyasztási színvonalon levő lakossági csoportok egymáshoz vagy az aktív lakosság egészéhez viszonyított optimális aránya történelmileg minden társadalom-

ban adott. A rendkívül sokrétű lépcsőzeti fokokat leegyszerűsítjük három fokozatra /alapfok, középfok és felsőfok/. A három társadalmilag szükséges átlaga a lakosság értéktermelő képességének átlagos színvonala. Az "alapfok" az egyszerű munkát jelenti, a "középfok" az intelligens-és kifogástalan adaptálásra képes munkát, a "felsőfok" pedig a termelőerők és a társadalmi szervezethez való beillesztésére is képes munkát. A három alapfokozat között persze végtelen sok átmenet található - ezekből azonban e helyütt eltekintek. Azt, hogy az adott időpont aktív lakosságának létszáma hogyan oszlik meg a három fokozat között, a termelőerők fejlettsége, valamint a társadalom fejlődési lendülete együttesen határozza meg. Minél fejlettebb termelőerőkkel rendelkezik egy társadalom, annál nagyobb a szüksége a felső fokon értéktermelő egyénekre.

Ha a szakképzettségi, munka- és életkörülmények társadalmi szintű biztosítása az optimális lakossági megoszlásnak hosszabb időn - gyakorlatilag egy emberöltőn - keresztül nem felel meg, úgy maradandó károsodás megy végbe a lakosság értéktermelő képességében. A "felső fokú" réteg például, ha a munkakörülményei vagy életkörülményei nem felelnek meg a képességeinek, vagy alacsonyabb fokú tevékenységre van kényszerítve, nem képezheti magát kellőképpen, nem regenerálhatja munkaerejét, és előbb-utóbb invenciós képessége visszafejlődik. A "középfokú" vagy "alapfokú" réteg, ha egy fokozattal magasabb munkakörülmények közé kerül, gazdaságtalanul használja a rendelkezésére bocsátott termelési eszközöket, ami végső soron a népgazdasági egyensúly megbomlásához és így életszínvonal-csökkenéshez vezethet. Ugyanakkor az értékképzési fokozatok szerkezetében bizonyos feszítettségnek is kell lennie: a mai generációnak a munkaerő folyamatos újratermelését a holnap generáció szükségleteihez és feladataihoz kell méreteznie. Ennek megfelelően az adott generáció "hozamának" egy meghatározott hányada a következő generáció többletképességét előkészítő többletfordításra megy. Ezt a differenciát lehet analóg módon kezelni a népgazdasági termelő felhalmozással. Minél ambiciózusabb egy társadalom fejlődési igénye - és minél inkább rá van szorulva

arra, hogy a társadalmi teljesítményt a javakba foglalt bonyolult munka többlete árán gyarapítsa -, felhalmozásának annál nagyobb hányadát kell a munka bonyolultsági foka növekedésének feltételei javítására fordítani.

Továbbá, minél kisebb a gazdaság, annál kevesebb reménye van arra, hogy anyagi és szellemi erőforrásai széles szakmai területen tendálhatnak a "felső fokú" réteg felé. Az aktív lakosság fajlagos értéktermelő képességének - vagyis az ország általános technikai kultúrájának - növelése ezért csak szelektíven mehet végbe, a feltételjavítás lépcsőzetességének elve alapján. A fő cél a/ a lakosság minél nagyobb hányadának képessé tétele arra, hogy középfokú bonyolultságú munkát végezzen; b/ azokon a szakmai pontokon, ahol az ország szellemi tőkéje a leggazdagabb és legmagasabbrendű, koncentrálni kell és gyorsan fejleszteni a felső fokú bonyolultságú, intenzív jellegű munkát. A nemzeti munka értéktermelő képességének növelésére irányuló erőfeszítéseket nem szabad összekeverni a munka termelékenységének növelésére irányuló erőfeszítésekkel. A termelékenységet a népgazdaság összes fejlesztendő és fejlesztendő területén, valamint mindhárom bonyolultsági fokozatban növelni kell - és közben szükséges a lakosság értékalkotó képességét szelektíve fejleszteni. Ez utóbbi komplexebb és nagyobb távlatokban megtervezendő feladat: az egész gazdaság és az életmód együttes fejlesztési stratégiáját átfogja mint egyik alapcél.

Fejlesztési politikánkat más biztos alapra nem építhetjük, mint a nemzeti munka bonyolultsági fokának szisztematikus növelésére. Mivel ezt másképpen, mint szelektíve nem lehet megvalósítani, ezért a stratégia alapján véve csak exportorientált lehet. Más szóval:

a/ az exportgazdaságosság növelését elsősorban az exportra termelt áruk árának világgpiacilag elismert, az importárakénál gyorsabb növekedésével kell elérnünk;

b/ amennyire lehet, természetesen a hazai termelési költségek csökkentésében rejlő tartalékokat is ki kell használni, de ezek legnagyobbika - távlatban - a gyártás tömegszerűségének növelése, amelyre lehetőségeink eléggé korlátozottak;

c/ semmi esetre sem szabad azonban stratégiánkat arra építenünk, hogy a hazai létkörülmények színvonala a nemzeti munka termelékenységéhez képest alacsonyabb, mint exporttermékeink vásárlóinál. Ez egyrészt, valószínűleg ma sem igaz, másrészt, ha megvalósítanánk, az a munkaerő értéktermelő képességének veszélyeztetését jelentené, ami ellentétben áll társadalompolitikánkkal is és alapvető külgazdasági céljainkkal is.

5./ Néhány összefoglaló gondolat: gazdaság és politika

Az egész gondolatmenet folyamán igyekeztem érzékeltetni, hogy népgazdaságunknak e nehéz helyzetben való helytállása, ami egyenlő az intenzifikálódás felé való fordulat végrehajtásával és egyidejűleg a külső egyensúly visszaszervezésével, a lakosságban rejlő alkotóenergia felszabadítását követeli meg, tehát jelentősége messze túlmutat a szűkebb értelemben vett gazdaságpolitika határain. Társadalmi fejlődésünk egészének szakaszváltását követeli meg. Ha általában is igaz a gazdasági viszonyok és a társadalmi tudat alkotó, aktív kölcsönhatásának törvénye, úgy e helyzetben sokszorosan kell vele számolnunk. Sőt, továbbmegyek, ha igaz az, hogy az egyén gondolkodási és viselkedési formái szoros összefüggésben vannak a társadalom objektíve létező értékrendjével, akkor ma igen tudatosan számolni kell azzal, hogy a társadalmi értékrend feladataink teljesítésének irányában befolyásolja az egyéni viselkedésformákat, és fordítva, társadalmunk legcélratörőbb erői a szocialista demokrácia minden rendelkezésre álló eszközével hassanak pozitív irányban az egyéni tudatra is.

A tárgyalás során sehol sem tértem ki a tudatformálásnak és társadalomszervezésnek a felvázolt modell működtetésében játszó szerepére: az egyszerűsítés volt, amelyet fel kell oldanom.

a/ Folyamatosan elemeznünk kell az országban végbemenő társadalmi folyamatokat: nemcsak a gazdaságiakat, hanem ezekkel összefüggésben a tudatiakat is. A fő feladat a kettő összhangban tartása.

Ez bonyolultabb feladat, mintsem gondolnánk. Ismerni kell a lakosság gondolkodásmódját, törekvéseit, értéktételeit - gazdasági, politikai és erkölcsi értelemben egyaránt -, valamint a mindezekre ható különböző erőket. Fel kell mérni a lakosság teljesítőképességét, annak kihasználtsági fokát és a kettő közötti eltérés okait. Tudni kell, hogy az értékrend és döntési rend egyes elemei, együtttható csoportjai és egésze milyen irányban, milyen erővel hatnak a tudatra és a cselekedetekre: végül is hol van szükség politikai-erkölcsi téren való beavatkozásokra és melyek lesznek ezeknek a várható hatásai. Vissza kell hatni a szabályozókra, ha ez szükségessé válik, a társadalmi tudat pozitív irányba fordításához: ki kell tudni "számolni" a szabályozók olyan irányú módosítását, amely jótékony hatással van a társadalom tudati állapotára, de rövidebb-hosszabb ideig fékezi valamely gazdasági vagy gazdaságossági célunk elérését, végül is "megéri"-e? A sort lehetne folytatni.

Közismert, hogy a munkásmozgalom, hagyományainál fogva, a tömegekre állította be a nevelőmunkájának mélységelességét. Egy olyan korszakban, amikor az emberi tényező szerepe egész gazdaságunk és egyben egész társadalmunk továbblépése szempontjából döntő jelentőségűvé válik, nem elég tömegekhez szólni, még akkor sem, ha ezeket a tömegeket bizonyos szempontból rétegek összességének is tekintjük és mondanivalónkat eszerint differenciáljuk. Annak az értékrendnek, amely az elkövetkező időben ilyen vagy olyan cselekvésre indítja a gazdálkodó embert, végső kicsengése az életmód, a jólét, a családi és egyéni jövedelem - pontosabban reáljövedelem. Ennek a realitásához képest a leggondosabban kidolgozott rétegpolitika is absztrakció, de semmiképpen nem helyettesítheti az egyénnel való számolást, az egyén tudatának helyes irányba való befolyásolását. A politika differenciálásakor ezért mélyebbre kell ásni a lakossági és rétegtárlagoknál. Egy gép mellett dolgozó munkás,

egy beosztott mérnök vagy egy részfeladatok megoldásával megbízott tisztviselő ma igen nagy érdeklődéssel és sokszor igen nagy hozzáértéssel hallgatja fejtegetéseinket a hatékonyságról, a gazdasági szerkezetről, a cserearányokról, a reáljövedelmekről és az ezekhez hasonló dolgokról, és rendszerint le is tudja fordítani ezeket a maga látókörén belüli terület viszonyaira. Érdeemes odafigyelni arra, amit gondol, kérdez, mond. Azonban arra is érdemes odafigyelni, melyek azok az általa megválaszolást igénylő kérdések, amelyeket jószerével fel sem teszünk akkor, amikor a párbeszédben vagyunk vele egyéni vagy kollektív párbeszédre gondolok, a propagandáig és a tömegkommunikációs rendszerig bezárólag -, de ő sem teszi fel, mert nem szokott hozzá, hogy a munkásmozgalmon belül e kérdések felvetődjenek. Ismét csak a teljesség igénye nélkül említek néhány, ilyen elhanyagolt témát: az egyén és a család mindennapi életének célszerű, tartalmas berendezése, a pálya- és hivatásválasztás a családi keretekben végzett különféle tevékenységek hasznos volta, becsülete, a barátság, az egyéni életideálok, az erkölcs követendő normái stb. Ezt az úrt ma részben a különféle demonstrációs hatások, reklám, halványuló erkölcsi-magatartási tradíciók töltik be, részben vákuum marad, ahova a legkülönbözőbb idegen és káros hatások szivároghatnak be ellenőrizetlenül: e káros hatások címszaván nemcsak az imperialista propaganda értendő - megkockáztatható, hogy talán az effajta káros hatásoknak a legkisebb az akut veszélye. Káros hatás az is, ha az anyagi ösztönzők egyoldalúan, tudatilag felkészületlenül érik az egyént, ráadásul olyan környezetben, amikor a hivatásszerű munkájának betöltése révén nem is tud méltóképpen válaszolni az anyagi ösztönzés "kihívására" hacsak nem folya-modik "félvilági" módszerekhez. A ellenkezője is félrenevelhet, ha tudniillik öntudatos, kötelességtudó magatartásra készítjük a szocialista szektorban dolgozó egyént egészen az anyagi előbbrejutására mutató érdekeinek háttérbe szorításáig, míg az "árutermelő, illetve szolgáltató második gazdaságban" és/ vagy a magánszektorban a gátlástalan jövedelemszerzés elve érvényesül: vajmi kevés vigaszt nyújt ezeknek az embereknek az, hogy galambfehér marad a lelkiismeretük, ha látják degeszre

teli mások pénztárcáját. Mindezt persze rendkívül nehéz a gyakorlatban elérni olyan helyzetben, amikor a legkülönbözőbb irányú nyomásoknak vagyunk kitéve, és nem mondva csinált, hanem reális dilemmánk az, hogy miért áldozunk fel. Persze ezt is meg lehet az emberekkel beszélni, sőt, megoldási ötleteket is lehet kapni tőlük.

Az egyénekhez való tömeges kapcsolat, minél közelebb kerülünk ahhoz a szinthez, ahol politika, a gazdaság és a kultúra irányítói testközelben vannak a lakosság egészéhez, annál inkább válik magatartási és viselkedési stílussá /majdnem úgy irtam: reflexszé/, az amelynek alapmotívuma a felelősségérzet azoknak az embereknek az egyéni boldogulásáért, előremenetelért, sikerélményeiért, akikhez a sors közelhozott mint munkatársakhoz, szomszédokhoz, barátokhoz vagy családtagokhoz. Mindennapi emberi érintkezésünk során mind kevésbé kell hogy betöltsük az országos és világesemények hírnökének szerepét, de még a kommentátorét is csak módjával. Ezt a tv, rádió, újságok jószerével ellátják, a szűkebb körben lefolytatott politikai és közgazdasági viták inkább figyelemfelkeltési, értelmezési és mélyítési célokat szolgálnak. Amiben sokat tudunk segíteni, az a bölcs emberi tanácsadás és segítőkészség mások egyéni és családi méretű problémáinak megoldásában, életének tartalmasabbá tételében.

Ez látszólag "aprómunka" és vajmi kevés köze van a magyar gazdaság aktuális, sorsformáló kérdéseire. Valójában végső soron az egyes emberek harmonikus életvitele, saját magával, környezetével, életével és munkájával szembeni igényességnek növekedése az a végső tényező, amely az intenzív fordulatot meggyorsíthatja - s ebben a kommunisták egyéni sorsokig lemenő, tapintatos és humánus magatartásának, nevelőmunkájának és gondoskodásának akkora szerepe lehet, amelynek jelentősége bármely szabályozóval vagy szervezeti megoldással felérhet.

GAZDASÁG ÉS ERKÖLCSI KULTÚRA

A gazdaság meghatározó szerepe a társadalom strukturájában közismert, hisz a politika, az ideológia, a művészet, a kultúra, de más társadalmi jelenségek is függnék a gazdasági tényezőktől. Ez a függés érvényesül az erkölcs esetében is és szükségképpen kiterjed az erkölcsi kultúrára is. Az erkölcsi kultúra részét képezi a tágabban értelmezett kultúrának és - más szavakkal fogalmazva - a kulturált magatartást jelenti, azaz nem az erkölcs egészét, amely magában foglal pozitív, negatív, humanizált, dehumanizált stb. vonásokat, hanem az erkölcsnek azt a részét, amely hozzájárul a normális /kultúralt/ magatartáshoz, az egészséges emberi viszony és kapcsolatrendszer kialakulásához. Ugyanakkor az erkölcsi kultúra és az erkölcs egésze is visszahat a társadalom gazdasági viszonyaira, befolyásolja a gazdasági életet, továbbá hatást gyakorol a kultúrára is, impulzusokat közvetít a gazdaságtól a kultúra és a kultúrától a gazdaság felé. Végsősoron nagyon bonyolult sokirányú kölcsönhatásos rendszer valósul meg a társadalmi élet összefolyamatán belül: gazdaság, erkölcs és kultúra között. Ide sorolhatók az olyan jelenségek, mint pl. az erkölcsi érdekeltség és ösztönzés a munkában, az erkölcs és a kultúra kölcsönhatása, a kultúra, a munka, a személyiség, az anyagi, szellemi kultúra és erkölcsi kultúra, a munkaerkölcs, a kultúra-erkölcs stb. A nagyon gazdag probléma-komplexumból az alábbiakban négy főbb témakört érintünk: a munka és az erkölcs viszonyát, a munkaerkölcs néhány kérdését, továbbá a szocializmus-munkakultúra-erkölcskultúra kérdéskörét, s végül a gazdaság és munkaerkölcs napjainkban című problémakört.

1./ A munka és az erkölcs viszonya

Későbbi mondanivalónk néhány fontosabb kategória értelmezését teszi szükségessé. A munka és a gazdaság egymáshoz közelálló, de nem azonos fogalmak. A gazdaság tágabb kategória, mint a munka, ugyanis a munkatevékenységen túl - /a létfenntartáshoz szükséges javak előállításá/ -, magában foglalja az elosztás, a fogyasztás stb. társadalmi tevékenységeköröket is. Végsősoron a gazdaság egésze a munka köré csoportosul, de többet jelent a munkatevékenységnél. Ugyancsak rokon fogalom a munkával és a gazdasággal a termelés fogalma, ez is a munkára orientált, de tartalmaz olyan összefüggéseket is, amelyek túlmutatnak a munkatevékenységen pl. a termelési viszonyokat stb. Az erkölcsi kultúrára vonatkoztatva az említett három kategóriát /gazdaság, termelés, munka/ gyakran szinonim értelemben használjuk, bár mint utaltunk rá, annak ellenére, hogy a munkatevékenység adja a lényegüket, nem teljesen azonosak. Mi a következőkben a munka és az erkölcs viszonyát érintjük első sorban és csak néhány vonatkozásban a gazdaság, termelés kategóriáját.

Az emberi magatartás szabályozásában - /az erkölcs is egyike a legáltalánosabb szabályozóknak/ - a munkának elsődlegesen meghatározó szerepe van. A munkát ugyanis mint céltudatos tevékenységet csak meghatározott módon szabályosan - pontosabban fogalmazva - szabályozottan lehet elvégezni. Bár az állatvilágban is vannak bizonyos biológiai, az ösztönökhöz kapcsolódó szabályozók, mégis az állati magatartás - az esetek nagy részében - nem szabályozott, hanem ösztönös, esetleges. Az etológia sok olyan jelenséget leír, amelyek arra utalnak, hogy főleg a magasabbrendű állatok viselkedésében szabályozottság érvényesül, mégis mivel nem végeznek munkát /céltudatos tevékenységet/ az állati tevékenység nem esik a tudatos szabályozás hatókörébe.

A munka, mint az emberi magatartás legelső és leglényegesebb szabályozója, egyik lényeges forrása az erkölcsnek. Az

erkölcs a munkával együtt alakult, mintegy a munkatevékenység egyik oldalát jelentette, a hosszú időn keresztül össze is fonódott a munkával. A munka és az erkölcs összekapcsolódása az emberiség történetében mindvégig fennmaradt, de az osztálytársadalmak megjelenésével végbement a munka és az erkölcs egyes oldalainak az elkülönülése is. A munkában kiszélesedtek a technikai, technológiai jellegű vonatkozások, az erkölcs pedig hatókörét kiterjesztette a nem munkajellegű tevékenységformákra is; mint pl. a család, a politika, a kultúra, a művészet stb. területére.

Az osztálytársadalmakban a magántulajdon megjelenésével, amikor végbemegy a szellemi és a fizikai munka kettéválása a munkamegosztás, bekövetkezik a munka elidegenedés Marx által leírt folyamata és ezzel együtt az erkölcs elidegenedése is. Az elidegenedés a kapitalizmusban éri el csúcspontját, de teljes elidegenedéssé, abszolúttá, - egyes eseteket kivéve - sohasem válik. Ugyanis a munka mint az ember lényegi, nembeli tevékenysége nélkülözhetetlen velejárója az emberi létnek, az ember differencia specificája és a lényegét tekintve abszolút módon nem idegenedhet el az embertől, hanem csak az egyes egyéntől, egyes korok társadalmi csoportjaitól és csak meghatározott területeken, meghatározott mértékben. A munka és az ember abszolút elidegenedése az ember megszűnését jelentené, egyben a munka megszűnését is, de mivel a munka csak meghatározott vonatkozásokban idegenedik el, megmarad még elidegenedett formájában is az emberi értékek legfőbb forrásának is.

A munkatevékenységhez és tágabb értelemben a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó erkölcs főbb vonatkozásaiban visszatükrözi ezek hatását. A gazdaság jelenti a társadalmi rendszer meghatározott típusát az erkölcsben, ezzel együtt a történetiséget is. A munka pedig az egyes konkrét erkölcsi tulajdonságok kialakulásához járul hozzá. A munka erkölcsöt alakító szerepe több dimenzióban megmutatkozik: a munka teszi elsősorban lehetővé, hogy az emberek kapcsolódjanak és viszonyuljanak egymáshoz. Az önmagában, - mintegy elefántcsonttoronyban - élő em-

bernek nincsenek erkölcsi tulajdonságai, hiszen az erkölcs gyakorlatilag csak a másokhoz való viszonyban létezik, a másokkal folytatott gyakorlati tevékenységben realizálódik. Igaz, hogy napjainkban az ember nemcsak a munkája révén kapcsolódik másokhoz, hanem nagyon sok egyéb tevékenységformában is, mégis a leglényegesebb viszonyulási szféra az emberekhez a munkatevékenység. A munkatevékenység alakít és realizál - természetesen nem mechanikusan, hanem az egyes ember meglévő és alakuló karakterének, személyiségjegyeinek a közreműködésével is - számos erkölcsi tulajdonságot erkölcsi jellemzőt. Különösen jelentős a munka szerepe az erkölcsi kultúra, végsősoron a pozitív erkölcsi tulajdonságok kialakításában. Milyen pozitív erkölcsi tulajdonságokról beszélhetünk itt elsősorban? A következő főbb tulajdonságok mindenekelőtt a munkatevékenység hatására alakulhatnak ki: szorgalom, kitartás, pontosság, megbízhatóság, együttműködési készség, segítőkészség stb. Az említetteken kívül még számos pozitív tulajdonság, erkölcsi érték kialakulása is a munkához kötődik, de a fentiek vitathatatlanul a leglényegesebbekhez tartoznak. Ugyanakkor nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy az elidegenedett munka deformálhatja is az egyént, rombolólag hathat erkölcsi kulturájára. A fentebb említett tulajdonságok munkához kapcsolódása egyértelműnek mondható, ugyanis pl. ahhoz, hogy valakinél kialakuljon a rendszeresség, rendszeresen kell munkát végeznie. Lehet, hogy ennek kezdetben, vagy az életkor egy meghatározott szakaszában, kényszer-jellege van az emberrel szemben, de a későbbiek során ennek következtében alakul ki maga a pontosság. Továbbá a szorgalom, amely igen fontos erkölcsi érték, elsősorban szintén a munkatevékenység következtében "válhat az ember vérévé", mert maga a szorgalom is úgy alakul ki, ha az ember rendszeresen végez munkát, rendszeresen teljesít feladatokat. Ismert az a sajátosság is, hogy a különböző típusú munkák más-más erkölcsi tulajdonságok kialakulását segítik elő. Ebben a vonatkozásban élesen szembetűnő a szellemi és a fizikai munka eltérő hatása. Lenin emelte ki a fizikai munka pozitív személyiségformáló szerepét. Ugyanis a fizikai munkában a munka eredménye és a milyensége is lemérhető; éppen ezért a fizikai

munka értékelésénél kevesebb zavaró mellékmomentum játszhat szerepet. Továbbá, mivel a fizikai munkának az eredménye kézzelfogható, az ember számára magabiztosságot, önbizalmat ad, mert a tevékenysége, sikere kézzelfogható és így végsősoron sikerélmény-forrást is jelent, ami ugyancsak feltétele az ember biztonságérzetének és ezáltal bizonyos mértékig a pszichikai egyensúlyának is. A szellemi munkánál a munka eredményének értékelésének az eldöntése már kissé problematikusabb. Különösen vonatkozik ez bizonyos típusú szellemi munkákra, mint pl. a hivatali tevékenységre, ahol nehéz a mércét egyértelműen felállítani. Nem véletlenül utalt Lenin arra, hogy éppen a hivatalnoki munka idézhet elő bizonyos negatív torzulásokat a személyiségnél kiválthatja a bizonytalanságot, határozatlanságot és a hivatali hierarchia következtében nagyon gyakran a szolgálattelküiséget. Az elmondottak nem azt jelentik, mintha a fizikai munka egyértelműen pozitív, a szellemi munka viszont egyértelműen negatív hatásokat idézne elő, de az említetteknek megfelelően ez a hatásirány megfigyelhető. Más oldalról megközelítve az egyes típusú munkák más-más jellegű tulajdonságok kialakulását, felerősítését eredményezik, illetve visszafejleszthetnek az emberben ilyen vagy olyan tulajdonságokat, módosíthatnak karakter-jegyeket. A közgondolkodásban is gyakran használt fogalom - az ún. munkahelyi vagy foglalkozási ártalom - ugyancsak azt summázza, hogy a munka az egyéniség erkölcsét jelentős mértékben befolyásolja.

2./ A munka erkölcsének néhány kérdése

Az előzőekben arra utaltunk, hogy a munka megszabja az ember erkölcsét, és hogy szoros kölcsönhatás valósul meg gazdaság, munka és erkölcs között. Ennek a kölcsönhatásos rendszernek egy sajátos területét jelenti a munkán belüli erkölcs, vagy a munka erkölcsé problémakör. Ugyanis az erkölcs nemcsak következménye a munkatevékenységnek, hanem a munkatevékenységre vonatkozóan is felállítja a saját maga szabályait. Mintegy a munkaerkölcs alapelvének tekinthető, hogy mindenki tudása legjavát adva lelkiismeretesen teljesítse munkafeladatait. A

munkaerkölcse azonban ezen az alapelven túl számos további problémát és vonatkozást is magában foglal. A szocialista munkaerkölcssel kapcsolatban közismert az az elv is, hogy a munkának az ember számára létszükségletté kell válnia, és életöröm-forrásaként kell funkcionálnia. A szocialista munkaerkölcseben ez az elv célként szerepel és magától értetődően a realizálása történetileg csak hosszabb időn keresztül különböző fokozatokban és szinteken mehet végbe. A munkához való erkölcsi viszonyulás elvi alapját tehát a fentiek jelentik; végsősoron annak a célnak a megvalósítása, amikor bekövetkezik, hogy a munka már létszükséglet és örömforrás. Ahhoz azonban, hogy a munkaerkölcseben ez a változás végbemenjen, nemcsak történetileg hosszabb idő szükséges, hanem további feltételek megteremtése is elengedhetetlen. A következőkben tekintsük át azokat a lényegesebb feltételeket, amelyek az imént említett célhoz elvezethetnek.

- Elengedhetetlen feltételnek kell tekintenünk a technikai fejlettség egy meghatározott szintjét, amely nélkül humanizált munkaerkölcse nagyon nehezen képzelhető el.

- Az említett technikai fejlettséghez is kapcsolódik egy nagyon fontosnak ítéltető feltétel: a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbség felszámolása. Ez végsősoron azt jelenti, hogy a fizikai munkát fel kell emelnünk a szellemi munka szintjére. Magától értetődően a munka jellegének olyan megváltozása, amikor a szellemi és a fizikai munka közötti különbség teljesen eltűnik, elképzelhetetlen, mert bizonyos fizikai tevékenységet a munkánál állandóan folytatni kell, ha más nem, az irányító mechanizmusok, az ellenőrző rendszerek, vagy a műszerek működtetését. A fizikai munka felemelése a szellemi munka szintjére úgy értendő, hogy a munkatevékenységen belül megszűnik a nehéz fizikai megterhelés, nem lesz szükség az ember fizikai erejének rendszeres és megerőltető igénybevételére, mert a nehéz és ismétlődő fizikai munkát gépesítéssel és automatizálással helyettesíteni lehet.

- A munka erkölcsének gyökeres megváltozása szükségessé teszi a munkaidő csökkentését egyrészt a munkahét rövidítésével, másrészt a napi szükséges munkaórák számának csökkentésével. A munkaidő csökkentése következtében rendelkezésre álló szabadidő egyrészt lehetővé teszi, hogy az ember felkészüljön a munka elvégzésének egy további magasabb követelményszintjére, másrészt pedig, hogy a személyiség fejlődésénél a sokoldalú személyiségjegyeket, köztük az erkölcsi jellemzőket is kifejleszthesse. A munkaidőcsökkentés történetileg hosszabb időszakot igényel és napjainkban a két világrendszer szembenállásából adódó tényezők bizonyos mértékig fékezhetik ennek a folyamatnak a megvalósítását.

- A feltételek között fontosságát tekintve jelentősnek kell tekinteni, hogy megszűnjön a munka kényszerjellege. A kényszerjelleg történetileg jelenthetett fizikai, gazdasági stb. kényszert, és nagyon gyakran összefüggött a munka megnyomorító, egyéniséget deformáló hatásával is. A kényszerjellegből napjainkban elsősorban a gazdasági kényszer maradt meg, de közismert, hogy a mi viszonyaink közepette fennáll a jogi kényszer is; ugyanis jogszabály tiltja az un. közveszélyes munkakerülést és ez végsősoron a kényszernek egyik formája.

- További feltételnek kell tekinteni az un. szabad pályaválasztást és ennek egy olyan értelmezését is, hogy az ember egész életén keresztül ne legyen csak egy foglalkozáshoz, egy hivatáshoz kötve, hanem élete későbbi szakaszában akár többször is változtathasson hivatást, foglalkozást. A jelenlegi technikai fejlettségi szinten és a még meglévő kényszermechanizmusok miatt ennek a feltételnek a realizálása ma még kissé nehezen képzelhető el. Bizonyos értelemben megkérdőjelezi ezt a feltételt a technika jelenlegi fejlettségi szintje következtében előállt specializálódási szükségletek. A specializálódás jelenlegi menete azt mutatja, hogy eredményes munkát elsősorban alapos speciális képzettséggel lehet elérni és hogy ez a specializálódás, különösen a tudományokban, még tovább folytatódik. A specializálódással együtt vetődik fel a

társadalmi munkamegosztás kérdése is. A specializálódás elmélyülésével a társadalmi munkamegosztás is egyre többreütübbé válik. Ez a két tényező első megközelítésben valóban alapot ad egy olyan következtetés levonására, hogy az embereknek egy életre szólóan kell foglalkozást, ill. szakmát választaniok. Azonban a technika további fejlődésével különösen, ha sikerül általánossá tenni az un. távirányításos termelési rendszereket és egyrészt az általános műveltség fokozásával, másrészt új jellegű képzés bevezetésével kialakulhat a dolgozónak olyan új típusa, amely nem lesz kényszerítve csak egy szakterületen tevékenykedni, mert éppen a komplex képzettsége lehetővé teszi azt, hogy több területen is eredményesen tevékenykedhessen. Ugyanakkor a társadalmi munkamegosztás mai jellege is lényegesen át kell, hogy alakuljon és ezáltal biztosít lehetőséget a foglalkozások megváltoztatására.

- A munka akkor hat pozitív értelemben az erkölcsi viszonyokra, ha a munka társadalmilag hasznos, értelmes tevékenység. A társadalmilag haszontalan, értelmetlen tevékenységek általában negatívan hatnak a személyiség erkölcsiségére, mert mintegy azt érzékeltetik az emberrel, hogy felesleges, társadalmilag haszontalan tevékenységet folytat. A feleslegesség tudata bizonyos mértékig a megtüritség érzését kelti és erkölcsilag romboló hatással jár. A munkának akkor van igazán optimális hatása az erkölcsi viszonyokra, továbbá olyan munkához viszonyul erkölcsileg igazán kíváncsian az egyén, amely alkotó munka. Az alkotó munka értelmezéséről nagyon sokféle elképzelés született; ezek egy része ellentmondásos. Jelenleg nem is kíváncsunk ezzel bővebben foglalkozni, hanem a fogalom értelmezésének egy meghatározott szintű tisztázása érdekében kissé leegyszerűsítve úgy fogalmazhatnánk, hogy alkotó munka az, amely anyagi vagy szellemi értékeket hoz létre. Az anyagi vagy szellemi értékek létrehozatala történhet közvetlenül vagy áttételesen, a szerencsés eset az, amikor közvetlenül végbemegy az értékek létrehozatala és ennek megfelelően maga az ember is közvetlenül érzékelheti munkájának alkotó jellegét.

- A fentebb felsoroltakat ki kell egészítenünk egy további lényeges tényezővel: a társadalomnak el kell ismernie és kellően méltányolnia az egyén munkateljesítményét. Ugyanis, ha a társadalom nem méltányolja kellően a munkateljesítményt, akkor ennek egy olyan következménye lehet, hogy az ember feleslegesen, haszontalanul tevékenykedik, vagy hogy a társadalmi igazságosság nem érvényesül. A társadalmi méltányolásnak nagyon sok formája, módozata lehet: anyagi elismerés, erkölcsi méltányolás stb., de hogy a munka erkölcsé a kívánatosnak megfelelően érvényesüljön, ahhoz az is szükséges, hogy a társadalmi méltányolás rendszeres legyen. /Itt nem kívánunk arról szólni, hogy a rosszul végzett munkával szemben milyen legyen a társadalmi reagálás, ugyanis mi az ún. pozitív feltételeket, tehát a kedvező hatású feltételeket soroltuk fel, de magától értetődik, hogy a társadalomnak megfelelően kell állást foglalnia a munka nem megfelelő elvégzése esetében is./

Az eddig említett tényezőkön túl más feltételek is szerepet játszanak abban, hogy a munka szükségletté és örömforrássá váljék. Azt az állapotot, amikor a munka valóban létszükséglet és örömforrás a munkaerkölcs optimális szintjének tekintjük, és ebből az is következik, hogy eddig a célíg /vagy szintig/ nem rövid, hanem hosszú és nem könnyű út vezet, ugyanis az osztálytársadalmakban és a szocializmus építésének bizonyos szakaszaiban is még a munka kényszerjellege dominál és a kényszerjellegtől az előbb említett szintig eljutni, az előbb felsorolt feltételek is érzékeltetik ezt, egyik napról a másikra nem lehet. Hogy Magyarországon hol tartunk ebben a folyamatban, olyan kérdés, amelyet szükséges, de nem könnyű megválaszolni. Ma még nem rendelkezünk olyan ismeretekkel és adatokkal, amelyek lehetőséget adnának adekvát válaszra, aminek következtében a válaszokban szükségszerűen szerepet kapnak hipotetikus elemek is. A következőkben kísérletet teszünk arra /szükségképpen hipotetikus jelleggel/, hogy a létező szocializmus és a munkaerkölcs viszonyának néhány fontosabb kérdését - egyben a mai problémákat is - felvázoljuk.

3./ Szocializmus, munkakultúra, erkölskultúra

A szocializmusról és a szocializmushoz kapcsolódó sajátosságokról - köztük a munkakultúráról és az erkölskultúráról - csak a szocializmus történetiségének a figyelembevételével beszélhetünk. Ma már egyértelmű, hogy a szocializmus hosszabb történeti időszakot jelent, egyik napról a másikra nem valósítható meg és több fejlődési szakaszt foglal magában. Az első időszak a hatalom megragadásával, a proletárdiktatúra politikai rendszerének a kiépítésével kezdődik és a szocializmus alapjainak a lerakásáig tart. A második szakasz a kommunizmusba való átmenetet jelenti és erre vonatkozólag az ismereteink még meglehetősen hiányosak. A szocializmus egészének azonban van egy átmeneti jellege: az osztálytársadalomból az osztály nélküli társadalomba való átmenet. Ennek az átmeneti jellegnek az egyik következménye, hogy a munkaerkölsben is nagyon sok átmeneti jeggyel, jellegzetességgel találkozhatunk. Módszertanilag nagyon elhibázott álláspontnak tekinthetjük azt a viszonysulást, amely a szocializmus egy alacsonyabb fejlettségi szintjén kívánja számonkérni a megvalósult fejlett szocializmus ismérveit. A történetiség elvének figyelembevételével Magyarországon a munkaerköls változásánál az alábbi főbb jellegzetességek figyelhetők meg. Az egyik, hogy a munkaerköls hirdett elvei és gyakorlata nem minden esetben harmonizáltak egymással. Általánosnak tekinthető, hogy a hirdett elvek inkább a magasan fejlett szocializmusnak feleltek meg, mintsem a sok átmeneti problémával küszködő termelési és munkarendszernek. Szerencsés egybeesést figyelhetünk meg a felszabadulást közvetlenül követő időkben, amikor az ország újjáépítésében a hirdett erkölsi normák és a gyakorlati munkaerköls szinte majdnem teljesen egybeesett. Ez az időszak - az újjáépítés időszaka - alapot adott bizonyos túlzott és illúzórikus álláspontok kialakulására is, amelyek feltételezték, hogy néhány éven belül megvalósulhat a szocializmus és az új típusú szocialista munkaerköls. A fordulat éve utáni időszakban a szocializmus építése minden hibája ellenére, hatalmas lendülettel indult meg és kétségtelenül előrelépések történtek a munkaerkölsben is.

Az élmunkásmozgalom, a sztahanovizmus jelentős eredményeket is hozott, azonban a későbbiek során ez erőltetetté, túlhajtottá vált; nem vette figyelembe a reális lehetőségeket és feltételeket. Ennek következtében szakadás történt a hirdetett munkaerkölcs és a munkaerkölcs gyakorlata között, amit még tovább mélyített a mezőgazdaságban alkalmazott helytelen gazdaságpolitika és mindaz a fogyatékoság, amely a szocializmus építésének egészében bekövetkezett. Az ellenforradalmat követő konszolidációs időszakban a munkaerkölcs mind a gyakorlatban, mind elméletileg egészségesebbé vált. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével további lehetőség nyílt arra, hogy a gazdaság és az erkölcsi kultúra harmonikusan fejlődjék és lehetővé vált egyrészt bizonyos illúzióktól való megszabadulás, másrészt pedig annak a ténynek a figyelembevétele, hogy a szocializmus gyakorlati megvalósítása történetileg hosszabb időszak fáradozásait követeli meg. Ebben az időben jelentős, de elsősorban extenzív fejlődés következett be a társadalom gazdasági viszonyaiban és megérték annak a feltételei, hogy előtérbe kerüljön az intenzív fejlesztés.

Az 1968-ban indított új gazdasági mechanizmus új követelményeket állított fel a munkaerkölcsben is. Ma már több, mint 10 éves távlatból lehetővé válik, hogy ha nem teljes mértékben is, de néhány főbb vonatkozásában ezt a korszakot etikailag értékelhesstük. Az új gazdasági mechanizmus alapvető elvei ma is érvényben vannak és a közben végbement változásoknak megfelelően, gazdasági tevékenységünk főbb irányvonalát jelentik. Az új gazdasági irányítási rendszer több fontos cél megvalósítását tűzte ki. Többek között a decentralizációt és ezzel együtt az önállóság növekedését, az anyagi érdekeltséget, a rentabilitást, az értéktörvény figyelembevételét stb. Mindezek a célok megvalósulásukkal hatottak az erkölcsi viszonyok megváltozására is, számos pozitív és bizonyos számú negatív jelenséget is magukkal hozva. Kissé részletezve, az erkölcsben az alábbi változások észlelhetők.

A vállalatok nagyobb önállósága növelte, sőt bizonyos mértékig meg is követelte az önálló gondolkodást. Az önállósággal nőtt a kezdeményező készség, de a felelősség is. Mind a kezdeményező-készség, mind a felelősség rendkívül lényeges erkölcsi értékek, amelyeket a régebbi túl centralizált irányítási rendszer visszafogott, korlátozott. Kedvező feltételek adódtak a versengés és a versenyszellem kibontakozására is. A versenyszellem bizonyos téves asszociációk következtében egy időben diszkvalifikálódott. Ugyanis abból kiindulva, hogy a kapitalizmusban kiélezett verseny folyik a tőkészek között, és ez mint konkurencia-harc azt eredményezi, hogy a tőkészek nem válogatnak az eszközökben, sőt kényszerülnek erkölcstelen eszközöket igénybe venni, kialakított egy olyan mentalitást, hogy a versengés, különösen a "harmonikus" együttműködő szocialista vállalatok között, káros jelenség és erkölcsi zűléshez vezet. Ezt az asszociációt nem hatálytalanította az a tény sem, hogy ugyanakkor nagyon sok szó esett a munkaverseny-ről, amely bizonyos eredményei mellett gyakran formális volt. A versengés, és a versenyszellem meghatározott keretek között kedvező eredményeket szül, ugyanis a megszokottól eltérő új módok, utak keresésére, egyre nagyobb eredmények elérésére serkent és meggátolja a megmerevedést, az újtól való viszolygást. A versenyszellem szükséges a vállalatok között is, de a társadalomnak ügyelnie kell arra, hogy ez ne váljék gyilkos konkurencia-harccá, ne vezessen antimorális eszközök igénybevételéhez. A szocializmus politikai és gazdasági rendszere rendelkezik azokkal a garanciákkal, amelyek ezt meggátolják. A verseny szükségessége más vonatkozásban, a két világrendszer létéből is következik és ennek a versenynek /amely ma már sajnos időnként éles politikai kihívás és nemcsak békés gazdasági versengés/ a hatása akarattunk ellenére is jelen van életünkben, és ez elől a verseny elől nem lehet kitérni. Az új gazdasági mechanizmus egyik nagy eredményének tekinthetjük, hogy kaput tárt a versenyszellem számára és több területen eredményeket is hozott.

Erkölcsei hatását tekintve sokat vitatott jelenségnek tekinthetjük az anyagi érdekeltség elvének érvényesítését. Az anyagi érdekeltség elve a munkában több szempontból is helyes intézkedés volt. Számolt azzal a realitással, hogy a dolgozók nem kis része a munkavégzésnél elsősorban az anyagiakat nézi, hogy az anyagi érdekeltség olyan alkotó energiákat szabadít fel és állít be a munkába, amelyek enélkül nem működnének közre a termelésben, nem realizálódnának, továbbá az anyagi érdekeltség több és jobb munkára serkent. Az anyagi érdekeltséggel lehetővé vált annak a folyamatnak az elindítása, amelynek során kialakul az a bér munkás tudatot jelentő beállítódás, hogy a jól megfizetett munkát jól kell elvégezni. Ez a beállítódás alapja lehet annak az erkölcsileg magasabb szint létrejöttének, mely szerint a munkát mindig jól és rendesen kell elvégezni. Az anyagi érdekeltség elvével kapcsolatban azonban több probléma, és különösen sok negatív előfeltevés is megszületett. Egyesek attól féltek, hogy kialakul az embereknél az anyagiasság, az önzés, és több kispolgári erkölcsre jellemző tulajdonság. A valóság azt mutatja, hogy egyes egyéneknek és bizonyos szűkebb csoportoknak valóban fokozódott az anyagiasság és az önzés, de össztársadalmilag nem ez lett a következmény. A következmények között inkább pozitív jegyeket találhatunk. Nőtt a munkafegyelem és tisztultak az értékek. Különösen az utóbbinak van óriási jelentősége, mert az erkölcs tisztaságának, humánus jellegének az az egyik lényeges feltétele, hogy az értékek egyértelműek, világosak legyenek. Az anyagi érdekeltség elve, kiegészülve a gazdaságosság szemléletével, azt eredményezte, hogy különösen a termelésben lelepleződtek az álértékek; az egyoldalú mennyiségi szemléletmód, a különböző mutatókkal, statisztikai kimutatásokkal űzött öncélú játékok, a felesleges, a szükségletekhez nem igazodó termékek előállítás, a korszerűtlen és eladhatatlan cikkek gyártása stb. Az álértékek kiküszöbölése egyrészt segítette a racionális szemléletmód kialakulását, másrészt hozzájárult ahhoz is, hogy az erkölcs területén is végbemenjen az értékek tisztulása, ne kaphasson életteret az e nagyon káros értékelési metódus, amely gyakran előtérbe

a szavakat a tettek helyett és lehetőséget biztosított a "fogjuk meg és vigyétek!" mentalitású erkölcsi jelenségekszáma, nem leplezve le azok káros lényegét.

Az új gazdasági irányítási rendszerben benne vannak fogyasztékoságok is - amelyek az előnytelenül megváltozott nemzetközi piac /energia és nyersanyag árrobbanás/ hatása következtében is kiütköztek. Ez, és természetesen más tények is közrejátszottak a nekik megfelelően szükségessé vált bizonyos korrekciókban. A korrekciókon túl azonban a gazdaságpolitikának továbbra is azokra az elvekre kell épülnie, amelyeknek pozitív erkölcsi hatásáról az előzőekben szóltunk. A teljes mérleg-megvonás ma még korainak tűnik, és azok a keretek, amelyek adott esetben rendelkezésünkre állnak, csak egy hipotetikus helyzetfelvázolást tesznek lehetségessé.

A hetvenes évekre jellemző világgazdasági változások jelentős mértékben érintették a magyar gazdaságot is, amely tudvalevőleg a nemzeti jövedelemnek mintegy felét a külkereskedelemben realizálja. A sok előnytelen változás mellett a magyar gazdaságban végbement egy olyan szerencsés változás is, mint a mezőgazdaság termelésének, hatékonyságának, színvonalának emelkedése. A mezőgazdaság mint korszerű, ipari jellegű nagyüzemi gazdaság hozta az eredményeit, de integrálódott ehhez a háztáji is, mint kiegészítő tevékenységforma. Éppen a háztáji, de a mezőgazdasági szövetkezetek mellékági /nem mezőgazdasági jellegű/ tevékenysége tárta fel azt a tényt, hogy a nagyüzemi formán kívül még nagyon sok tartalékot rejt magában az egyéb tevékenységforma is, amelyekről /és erkölcsi hatásaikról is/ a későbbiekben még szólni fogunk.

A gazdaság hatása az erkölcsre több oldalról is megnyilvánul. Megnyilvánul a munkatevékenység jellegén keresztül, és megnyilvánul az osztályhelyezeten, az osztályviszonyokon keresztül is. Az osztályviszonyok maguk is függvényei a gazdasági viszonyoknak, de az esetek egy részében közvetítenek a gazdaság és az erkölcs között. Ahhoz, hogy a gazdaság és az erkölcs

mai összefüggései érthetővé váljanak, néhány vonatkozásban szükséges az osztályviszonyok főbb jellemzőinek felvázolása is. Társadalmunk osztály- /és egyben csoport/ struktúrája jelentős változásokon ment keresztül. Bár a nagy, látványos mobilitás időszaka végetért, az osztályok és társadalmi csoportok között még ma is tart a mobilitás. Napjaink társadalmának szociális struktúráját az alábbiak jellemzik: a foglalkoztatottak 52-54 %-át a munkásosztály adja, a parasztság mintegy 13-16 %-ot tesz ki, 25-27 %-ra becsülhetjük az alkalmazottak és az értelmiségiek részarányát, és mintegy 3-5 %-ra a kisáru-termelők, kiskereskedők rétegét. Teljesen pontos statisztikai adatok nem adhatók, ugyanis az említett osztályok, csoportok száma állandó alakulásban van, továbbá több értelemben vitatott az a tény is, hogy kit, hová tartozónak kell tekintenünk. A felsorolt osztályok, csoportok a felszabadulás előttihez képest jelentős mértékben megváltoztak. A munkásság több, mint kétharmada elsőgenerációs új munkás, akik más osztályokból, rétegekből kerültek át a munkásosztályhoz, ennek megfelelően sok mindent megőriztek és magukkal hoztak megelőző társadalmi viszonyaikból. A munkásosztály többsége 35 éven aluli fiatalokból áll. A nagymértékben lecsökkent parasztság, munkatevékenységét illetően /mivel jelentős mértékben ipari jellegű tevékenységet folytat/, közel került a munkásosztályhoz. Az értelmiség döntő többsége ugyancsak első generációs és származását tekintve zömmel a dolgozó osztályokból származik. Nagymértékben megnőtt az un. alkalmazotti rétegek száma, és csekély a kistulajdonos, kiskereskedő réteg. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy Magyarországon mintegy 2 milliót tesz ki a nyugdíjasok száma. Az ismertetett osztálystruktúra érezteti hatását a munkaerőpiacban, de az életmód egészében is. Figyelembe véve, hogy az osztályhelyzet eltérő munkaerőpiaci gyakorlatot is eredményezhet, a munkához való erkölcsi viszonyban az alábbi főbb típusokat különböztethetjük meg:

- Az első típushoz az öntudatos szocialista él munkást soroljuk, aki a munka megszállottja, él-hal a munkájáért, és aki lelkiismeretesen, az átlagot messze felülmúlva végzi a munká-

ját. Ennél a tipusnál /vagy szintnél/ az emberi erkölcsi arculat is pozitív, továbbá politikai elkötelezettségükben, a szocializmus hívei. Magától értetődően ma Magyarországon nem ez a típus alkotja a dolgozók döntő többségét, de ez a típus létezik, tevékenykedik és nem elhanyagolható a számuk és ide nemcsak a munkásság közül tartoznak, hanem más társadalmi rétegekből is, tehát a parasztságból, értelmiségiekből stb. ide sorolhatunk bizonyos csoportokat. A munkaerkölcs szempontjából az a kíváncsi, hogy ez a csoport növekedjék, ez határozza meg a munkához való viszonyt.

- Egy másik típust, a bérmunkás tudatot és életmódot hordozók csoportja képezi. A bérmunkástudat a kapitalista országok munkásainál alakult ki történetileg, és ma is ott található meg tömegméretekben. Lényege abban jut kifejezésre, hogy szakmailag jól felkészült és ha megfizetik, pénzért jól is dolgozik. A bérmunkás-tudathoz az is hozzátartozik, hogy megtalálható nála a szakmaszeretet, szakmai büszkeség is, ami párosul a jó értelemben vett munkásöntudattal. A bérmunkás-tudat a munkássá válás egy meghatározott szintje, többet jelent, mint a kispolgári tudat, és magában hordoz ehhez kapcsolódó pozitív erkölcsi tulajdonságokat, politikailag pedig ösztönösen a szocializmushoz húz, bár ez alól lehetnek kivételek. Nálunk ma a munkásság egy része a munkás-tudatnak ezen a szintjén áll és az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a munkásságon belül van egy olyan csoport is, amely nem jutott el ehhez a szinthez sem.

A bérmunkás-tudatnak megfelelő viszonyulás megtalálható az értelmiség, az alkalmazottak és a parasztság egy részénél is és ezt a jellegzetességet nem kell valami elmaradásnak tekinteni, hanem olyan lépcsőfoknak, amely már fejlődést jelent és elvezethet egy magasabb szinthez.

- A munkaerkölcs tudati szintjei között sajátos helyet foglal el a kispolgári tudat, a kispolgári viszonyulás. A kispolgári tudat nemcsak azokra jellemző, akik maguk is kispolgárok, kisárutermelők, kiskereskedők, maszekok stb., hanem olyan

dolgozókra is, akiknek a léte nem a kispolgári lét - tehát munkásokra, értelmiségiekre vagy termelőszövetkezeti tagokra is. Ugyanis a ma élő dolgozók közül nagyon sokan születtek bele kispolgári viszonyokba és ennek a következményei még ma is érződnek. A kispolgár egyik sajátossága a kétarcúság. Egyik oldalról dolgozó, és ha érdekei úgy kívánják, jól is dolgozik, de a másik oldalról tulajdonos, és tulajdonosi szemlélete azt eredményezi, hogy mindent csak a pénz és saját érdekszemszö-
gön keresztül néz. A kispolgár ha muszáj dolgozik, de saját magától nem tesz keresztbe egy szalmaszálat sem és tevékenységé-
nek társadalmi következményei sem nagyon érdeklik. Tovább men-
ve a kispolgár nézeteit és a munkához való viszonyát is gyakran változtathatja; esetenként lehet pontos, megbízható, jó munkás, de nagyon gyakran "kihagyhat", nemtörődöm lesz. Nem feladatunk a kispolgár és a kispolgári tudat jellemzése, mert ezt már más-
sok máshol többször és részletesen elvégezték. A megelőzőeket is csak azért mondtuk el, mert ma nálunk a munkához való vi-
szony a kispolgári tudat szintjén áll igen jelentős csoportok-
nál. Megtalálható ez a viszonyulási szint a munkások egy ré-
szénél, de a parasztságnál, értelmiségieknél és alkalmazottak-
nál is. Ezt a tudatot a rosszul alkalmazott anyagi érdekelttség
esetenként fokozhatja, és ma még társadalmunkban vannak olyan
tényezők, amelyek újratermelhetik. Létezésének alapját azonban
az adja, hogy a mai dolgozók többsége származását tekintve va-
lamilyen módon kapcsolatban volt a kispolgársággal. /Tágabban
értelmezve a parasztság nagy része is mint kistulajdonos, a
kapitalizmusban a kispolgársághoz tartozott és ma nálunk a la-
kosság nem kis része paraszti származású./

Helytelen lenne, ha a kispolgári tudatot úgy tekintenénk,
mint valami szerencsétlen állapotot /ilyen nézetek voltak és
még ma is vannak/. Arra kell viszont törekednünk, hogy a kis-
polgári jellemzőkből azokat fejlesszük, amelyek a dolgozói
arculattal kapcsolatosak. Mint már utaltunk rá, a kispolgár
mint dolgozó, számos értéknek is a birtokában van és hasznos
pozitív vonásai beleintegrálhatók egy, a kispolgári tudat
szintjénél magasabb tudati szintbe. A kispolgári tudat nagyon

gyakran párosulhat mozgalommal, családszeretettel, néha a "látástól-vakulásig" dolgozással, valamint korábbi fel nem sorolt pozitív vonásokkal, amelyek hasznos összetevői lehetnek a szocialista tudatnak is. Más oldalról nyesegetni kell azokat a hajtásokat, amelyek a kispolgár tulajdonosi arculatának az elfajulásai: az önzést, a másokkal való nemtörődést, az ingadozásra való hajlamot stb.

A munkához való viszonyulás negatív típusának kell tekintenünk az ún. lumpen viszonyulást, vagy lumpen szintet. A lumpen szint jellemzője, hogy csak kényszerrel lát a munkában, elsősorban kényszer hatására dolgozik. Ennek megfelelően munkáját rosszul végzi, főleg a munka minősége a rossz. Jellemzője továbbá a nagyfokú nemtörődömség, a felelőtlenség. A lumpen viszonyulás esetében gyakori a rongálás, néha az értelmetlen kártevés. Sajnos a lumpen viszony, ha nem jelentős mértékben és nem a legszélsőségesebb formájában, még bizonyos csoportoknál ma is megtalálható és meglétével még a jövőben is számolnunk kell. Maga a lumpen mint többféle formát, fokozatot foglal magában: a bűnözőktől, kártevőktől kezdve ide tartoznak a lógósok, vándormadarak és mindazok, akik nem a munka után, hanem a munka elől futnak. A lumpenek elsősorban a fizikai dolgozók között találhatók - egy részük a cigányok közül kerül ki -, de megtalálhatók más rétegeknél, még az értelmiségiek között is.

Mint minden tipizálás, így a fenti is, terhes egy olyan fogyatékoságtól, hogy túl általánosított, túl leegyszerűsített. Az előzőekben felsorolt típusokon kívül más típusok létezése is elképzelhető, továbbá ezek között a típusok között nincs merev válaszfal; igen sok átmeneti forma is közébeekelőzhet, végül elképzelhető egy más jellegű tipizálás is. Az elmondottaknak megfelelően, mégis az a véleményünk, hogy a fő típusokat - függetlenül attól, hogy milyen mérvű a térhódításuk - a bemutatottak jelentik és meglétükkel a jövőben is számolnunk kell.

4./ Gazdaság és munkaerkölcs napjainkban

A gazdaság, a munka és az erkölcs viszonyának egyik mai izgalmas problémáját a második gazdaság, másodlagos jövedelem, háztáji, gebin, az új szerződéses vendéglátói és kiskereskedelmi egységek probléma-komplexuma veti fel. Meglehetősen sok vitatott kérdés kapcsolódik az említettekhez, amelyek nem kis érzelmi vihart is felkavartak. Ezekkel a jelenségekkel egyesek a szocializmust látják veszélyeztetve, különösen a közgondolkodás, a tudat területén, míg mások összeegyeztethetőnek tartják a szocialista gazdasági renddel, sőt a szocialista gazdaság integráns részeként is elfogadják. Ma még nem rendelkezünk azokkal a tapasztalatokkal, amelyek egyértelmű következtetések levonásához alapul szolgálnának, éppen ezért elsősorban eshetőségek felvázolására és néhány logikai alapon álló következtetés levonására szorítkozunk.

Gondolatmenetünk felvázolásánál a reális valóságból kell kiindulnunk. A munkához való viszony - bár szocialista jelleget nem vonhatjuk kétségbe - a szocialista viszonyulásnak az alsóbb régiókban helyezkedik el, tehát a kezdeti studiumoknál tart. Ez abban is megmutatkozik, hogy az átlag dolgozó a munkafeladata elvégzése után még jelentős mérvű fel nem használt, szabad energiával rendelkezik. Hogy a munka nem emésztí fel a dolgozó összes energiáját, az nem baj, mert ez a szabad energia biztosítja a művelődéshez, továbbképzéshez, szórakozáshoz szükséges feltételek egy részét, sőt, hogy a munka ne facsargja ki a dolgozó munkaerejének egészét - szocialista vívmánynak tekinthető. A problémát nem az veti fel, hogy a dolgozók munkájuk során nem használják fel alkotó energiájuk egészét, hanem az, hogy nem olyan mértékben, ahogy ez optimális lenne, sőt helyenként félkapacitással vagy még annál is rosszabb hatásfokkal dolgoznak /üzemen belüli munkanélküliség stb./. A helyzeten kesergéssel nem lehet segíteni, hisz nagyon sok szólam elhangzott már ez ellen és bizonyos intézkedések is születtek, de a helyzet az utóbbi időkig csak keveset változott, ugyanis nem sikerült megtalálni azokat a szocialista formákat,

amelyek a maradék - ha úgy tetszik tartalék - munkaenergiákat felszabadítanak. Az átlag dolgozónál, és ez talán még fokozottabban vonatkozik a nem fizikai dolgozókra, jelentős mérvű alkotó munkaenergia marad fenn és gyakran elpazarolódik. A fejlett tőkés országokban, ahol közismerten a munkaintenzitás magasabb, mint pl. Magyarországon, ha ez számokban kimutatható lenne, azt látnánk, hogy több munkaenergiát használ el az átlag dolgozó és magától értetődően több a jövedelme is, nagyobb a fizetése is. Végsősoron az anyagi érdekeltség elve érvényesül fokozottabb mértékben. A tőkés társadalmak dolgozója is ott és akkor dolgozik többet és jobbat, ha ez megéri neki, kifizetődő számára. Nem húzhatunk teljes analógiát a tőkés, ill. szocialista társadalom dolgozói között, de véleményünk szerint egy vonatkozásban megegyezés mutatkozik, mégpedig abban, hogy a dolgozók nem kis részének a tudata - legalábbis a munkában - bér munkás-tudat, ahol elsődlegesen az anyagi érdekeltség elve dominál, és az anyagiak serkentik elsősorban több és jobb munkára. Ha azt akarjuk, hogy nálunk is több és jobb munkát végezzenek a dolgozók, lehetővé kell tenni, hogy ennek megfelelően nagyobb anyagiakhoz jussanak vagy általánosabban megfogalmazva a szocializmusnak meg kell találnia azokat a formákat, amelyek az eddigieknél fokozottabban lehetővé teszik az ember alkotó energiájának a társadalom érdekeivel is összhangban álló felszabadítását. Ha a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek az energiák elsősorban az anyagiak érdekében szabadulnak fel és realizálódnak, akkor először itt kell kezdeni. /Hogy a fejlett nyugati tőkés országokban az átlag dolgozó jobban él, az azzal is összefügg, hogy többet is dolgozik/ és ha már ezek az energiák a társadalom egésze számára is működnek, akkor lehet ezeket a kívánt más irányba terelni és megtalálni azokat a formákat is, amelyek nemcsak az anyagiakért szabadítják fel az alkotói energiákat. Először azonban - mégha régebben eltúlzott, vagy túl korai elvek, jogszabályok gátolták is ezt - az anyagiaknál kell kezdeni. Jól példázza ezt a háztáji, a kiskert és hobby-kert mozgalom is. Magyarországon, amely már fejlett mezőgazdasággal rendelkezik; a zöldség, gyümölcs, hús nem kis

hányada, mintegy harmada származik a háztájiból és a kis gazdaságokból. Az itt dolgozók jövedelme magasabb az átlagjövedelemnél, sőt esetenként kiugró is lehet, de ezért a jövedelemért nem napi 8 órát dolgoznak és munkaenergiájukat nemcsak félkapacitással használják fel, ezentúl nagyon gyakran feláldozzák a szabadidőjük egy részét is. Ha számukra megéri, akkor a társadalomnak is megéri, mert gazdagítják a társadalom fogyasztási bázisát és egyben gazdaságát is. Ugyancsak ez vonatkozik a második gazdaság címszóval összegezhető tevékenységre is. Bizonyos kisiparosok, maszekolók munkaidő után munkát vállalók, meglévő munkaenergiájukat - alkotó erejüket - kamatoztatják akkor, amikor reális és szükséges anyagi értékeket hoznak létre, mert egyrészt eleget tesznek az un. szolgáltatási igénynek, másrészt szélesebb fogyasztási bázist, több áru és fogyasztási cikket hoznak létre, hozzájárulhatnak a "hiánycikkek állapota" megszüntetéséhez.

Különösen vegyes érzelmi fogadtatást kapott a vendéglátói és kereskedelmi kisebb egységek szerződéses rendszerű működtetése. Ezzel kapcsolatban egyesek gebin szocializmusról, a szocializmus visszakozásáról beszélnek. A valóságban mi a helyzet? Az adott egységek megmaradnak társadalmi /állami/ tulajdonban, de a nyereséges működtetés felelősségét a bérbevevők vállalják. Ha közben a jövedelmük jelentősen növekszik, emögött reális eredménynek és munkának kell állnia. Ha a nagyobb jövedelemért több és jobb munkát vállalnak /szervezés, felelőség, túlmunka/, akkor társadalmilag is hasznos tevékenységet folytatnak, mert társadalmi szükségletet is kielégítenek. A fentiekkel kapcsolatban a kérdést gyakran úgy is felteszik, hogy mit hozhatnak és mit vihetnek az említett jelenségek? Amit eddig hoztak: szélesebb árualap, változatosabb fogyasztási cikkek, átlagon felüli - az összes szocialista országnál jobb - élelmiszerellátás, és nagyon sok un. magánéros lakás felépítése. Amit még hozhat, az a munkaintenzitás növekedése, a munkaerőkölcs racionalizálódása, a kezdeményezőkézség - ha úgy tetszik, a szocialista keretek megszabta vállalkozói kedv - fokozódása, ami az önállóság, a leleményesség és a versengés fokozódását is

jelentheti. Az, amit vihet, vagy amit a veszélyeztetet rovatba elsőként besorolnak, hogy a szocialista tulajdont és ezzel együtt a gazdaság szocialista jellegét veszélyeztetheti. A valóságban az a helyzet, hogy az említett tevékenység-körök beleintegrálhatók a szocializmus gazdasági rendszerébe, illetve ma is integráns részét képezik a szocialista gazdaságnak. Ugyanis, a volumenét tekintve is legjelentősebb mezőgazdasági háztáji gazdaságok csak azon az alapon működhetnek eredményesen, hogy az állattenyésztés számára a takarmányt, az állatok értékesítését, a vetőmagot és nagyon gyakran a gépi munkák jórészt is, a vegyszereket, a műtrágyát esetenként a technológiát is a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság, a szocialista ipar és kereskedelem biztosítja. A háztáji gazdaságok ma Magyarországon a szocialista gazdaság keretein kívül kevésbé lennének életképesek. Ugyanez vonatkozik a nem mezőgazdasági jellegű kisáru-termelői, kereskedelmi, vendéglátóipari, szolgáltatási tevékenységek-körökre. Nem konkurrenciái az iparnak, kereskedelemnek, szolgáltatásnak, hanem kiegészítő területei, ha úgy tetszik azokat a réseket töltik be, ahol még a jelenlegi viszonyok következtében a szocialista nagyipar, kereskedelem, szolgáltatás nem tud eredményesen működni. Hogy lehetségesek lennének-e más módozatok, más formák? Nemcsak Magyarország, hanem a többi szocialista ország tapasztalatai is azt igazolják, hogy napjainkban, az adott hatékonysági fokon: nem. Más viszonyok, főleg más gazdasági és tudati viszonyok között talán elképzelhetők más módozatok, formák is, de napjainkban más lehetőség nem adott. Hogy ezek a formák, módok ideiglenesek és átmenetiek-e? - Nehezen megválaszolható kérdés; a biztos választ az jelenti, hogy ma szükségesek, mert olyan alkotói energiákat, munkavégzést hoznak be a szocializmus gazdaságába, amelyek eddig nem működtek, elkallódtak.

Az elmondottak érzékeltették, hogy az esetek nagy részében túlmunkáról van szó - ezért jogosult a többletjuttatás is -, ez pedig a szabadidő csökkenését vonja maga után, aminek következtében kevesebb idő marad a művelődésre, tanulásra. Ennek a veszélye valóban fennáll és itt bekövetkezhet káros visszahatás

is, azonban ha figyelembe vesszük a szociológiai felmérések alapján ismert szabadidő eltöltési szokásokat, akkor legfeljebb a tanulás és a művelődés ún. passzív formájának, a televíziónézésnek a csökkenéséről beszélhetünk. Ugyanis a szabadidő során a művelődés és tanulás nem passzív formáinál - önképzés, színház, mozi, olvasás stb. - nincs visszaesés.

A negatív hatású feltételezéseknel gyakran szerepelnek olyan eshetőségek is, hogy fokozódhat a társadalmi egyenlőtlenség, előtérbe kerülhet az önzés, az anyagiasság és még más nagyon sok kispolgári jellemvonás is. A felsorolt tulajdonságok egy része bizonyos társadalmi csoportoknál fokozódhat és bizonyos mértékig a szocialista tudattal szembenálló tendenciákat is felerősíthet. Többek között felerősítheti az ügyeskedést, a nem munkával szerzett pénz utáni hajsztát, az egoizmust, a társadalmi ügyek iránti közömbösséget és kitermelhet arisztokrata allűröket, pazarló életvitelt stb. Ezek az eshetőségek azonban csak nagyon szűk keretek között hathatnak és ha felismerjük létrejöttük és működésük mechanizmusát, kiküszöbölhetők. Természetesen az olyan egyenlőtlenség, ahol az egyik ember több munkát vállal, mint a másik, vagy úgy önző és anyagi, hogy többet is dolgozik, a több pénzért, összeegyeztethető a szocializmussal, hiszen a szocializmus egyik működés-elve, hogy "mindenkinnek munkája szerint", és itt nem a rosszul értelmezett egyenlőség, nem az egyenlőségi dominancia, hanem a lehetőség, hogy mindenkinek egyenlően joga van többet is dolgozni.

A fejtegetésünk során érintett kérdéseket és az adott válaszokat nem tekinthetjük sem kiforrottnak, sem lezártaknak. A szóbanforgó dolgok természetéből következik, hogy az érintett problémák megnyugtató tisztázásához, történetileg is hosszabb idő, több társadalomkutatósi, gyakorlati adat, tény szükséges. A hibázhatóság jogát fenntartva, azt a törekvést próbáltuk reálizálni hogy a munkaerkölcs néhány mai problémáját érintjük, amelyek az erkölcsi kultúra egyik leglényegesebb elvei. A szocialista munkaerkölcs fő kérdése napjainkban és a jövőben is,

hogy mennyire tudja biztosítani az ember alkotóerejének a társadalmi felhasználását, ez jelenti ugyanis a legjelentősebb tartalékunkat és a kapitalista kihívással szemben hosszabb távon is ez lehet az egyik fő erőnk.

"Az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyet meg is tud oldani, mert ha alaposabban megvizsgáljuk, mindig azt látjuk, hogy a feladat maga is csak ott merül fel, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak, vagy legalább is keletkezésben vannak."

/Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához./

CÉLOK ÉS FELADATOK A KÖZMŰVELŐDÉSBEN

/1981-1985/

A hatodik ötéves terv a minőség és a realitások terve, amelynek közművelődési céljait és feladatait - kulturális forradalmunk eddigi eredményeire építve - a Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusának dokumentumai tartalmazzák. A kongresszus a folyamatosság és a megújulás igényével megerősítette az 1974. évi közművelődési párthatározatban és az 1976. évi közművelődési törvényben foglaltakat. Az 1985-ig terjedő időszakban is arra kell törekednünk, hogy a közművelődés hatékonyan segítse társadalmunk szocialista vonásainak erősítését, a gazdasági, a termelési feladatok teljesítését, a kulturális értékek elsajátítását és alkalmazását, a közművelődési szemlélet megszilárdítását.

A következő években megkülönböztetett gondot kell fordítani a társadalmi, a gazdasági és a művelődési feladatok egységének és kölcsönhatásának a fejlesztésére. "Előrehaladásunk elsőrangú feltétele - olvasható a kongresszus határozatában -, hogy tovább gyarapodjék népünk műveltsége, a közművelődés egyre inkább váljék társadalmi üggyé. Széles körben tudatosítsuk a társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés kölcsönhatását és egységét." Ennek megfelelően azoknak az emberi tényezőknek

a fejlesztésére kell ügyelnünk, amelyek motiválják, erősítik a munka-, a közéleti- és a kulturális aktivitást.

Politikai műveltség fejlesztése

A szocialista társadalom erejét - mint azt Lenin több alkalommal is hangsúlyozta és az új társadalom építésének gyakorlata bizonyítja - a tömegek tudatossága adja. Fejlett szocialista társadalmat építő országunk számára a lakosság politikai felkészültsége és aktivitása minden további fejlődés feltétele. Alapvetően érdekeltek vagyunk abban, hogy a valószínűleg megfelelő politikai tudat és az ezen alapuló közéleti tevékenység kibontakozzék, hogy a lakosság részt vegyen a politikai döntések előkészítésében és megvalósításában. A társadalmi, a gazdasági, a politikai és a kulturális ellentmondások okainak feltárása, megszüntetésük feltételeinek megtalálása mélyreható elemzés, megértésük magasfokú világnézeti, ideológiai műveltséget kíván. Mindez a marxista-leninista művelődéspolitikát következő megvalósítását, a közművelődés világnézeti, politikai feladatainak határozottabb érvényesítését igényli.

A politikai műveltség kialakításában a világnézeti nevelés központi kérdés. A közművelődés feladata, hogy nevelje az embereket az aktív közéletre, segítse a szocialista eszméknek a gyakorlatban való érvényesítését, a szocialista demokrácia kiszélesítését. A közművelődési törvény kimondja, hogy "A közművelődés hozzájárul a szocialista demokrácia további fejlesztése kulturális feltételeinek kialakulásához." E feladat megvalósítását a közművelődés intézményei és szervezetei egyrészt sokoldalúan segítik, másrészt a maguk eszközeivel, lehetőségeivel biztosítják azokat az alkalmakat, amelyeken a nézetek ütközhetnek és formálódhatnak. Közreműködnek a szocialista demokrácia tudati feltételeinek megteremtéséhez olyan fontos anyanyelvi műveltség ápolásában. Az egyes művelődési közösségek a szocialista demokrácia "gyakorló iskolái", ahol a közösségek tagjai megszokják a döntések

meghozatalában és végrehajtásában való részvételt. A formák sokszínűek, de azok tartalma a tapasztalatok szerint nem mindig felel meg a követelményeknek, esetenként színvonala sem megnyugtató.

A közművelődés keretében szervezett vita-alkalmak, beszélgetések, tanfolyamok, klubok, a szocialista brigádok öszejövetelei stb. jó lehetőséget nyújtanak ahhoz, hogy a párt politikájával, a marxizmus-leninizmus ideológiájával a munkások, a parasztok és az értelmiségiek egyre nagyobb számban és egyre mélyebben megismerkedjenek. Ezeken a fórumokon mód nyílik a marxizmus tanításának és az attól idegen nézeteknek nyílt szembesítésével, a marxizmus igazságának konkrét bizonyítására. Természetesen az ilyen viták, amelyeknek a módszere az érvelés, a meggyőzés, sohasem az emberek ellen, hanem az emberekért folynak, ahogy József Attila írta: "érted harcolok, nem elled." Harcolunk azokért, akik hivei szocialista rendszerünknek, de világnézetük még a polgári és kispolgári eszmék hatása alatt áll. Ezeken az ideológiai vitákon, alapvető követelmény, hogy egyetlen marxizmustól idegen, azzal szemben álló kérdésfelvetés, vélemény se maradjon válasz nélkül. Ma is időszerű Lenin figyelmeztetése, hogy a kérdés csak úgy tehető fel: burzsoá, vagy szocialista ideológia? Itt nincs középút. Ebben a munkában döntő feladat és felelősség hárul a vitavezetőkre, a pedagógusokra, a közművelődési szakemberekre, ugyanis az ő politikai műveltségüktől, általános és szakmai képzettségüktől, pedagógiai felkészültségüktől jelentős mértékben függ ezeknek a fórumoknak a hatékonysága. Az ő közreműködésükkel válnak ezek a fórumok a párt szövetségi politikája megvalósulásának, a marxizmus-leninizmus mind szélesebb körű elterjedésének és mélyebb megértésének gyakorlati színtereivé.

A magyar társadalom történelmi útja, politikai és gazdasági fejlődése, az osztályharc tapasztalatai egyre sokrétűbben és árnyaltabban tükröződnek vissza a társadalom tudatában. A közgondolkodásban megerősödött a történelem - benne a jelen - marxista világnézetű, tudományos alapokon nyugvó a múltat és

a jelent reálisan értékelő, de alapvetően a jövőre tekintő szemlélete. Ez főként azokra a korosztályokra érvényes, amelyek szemtanúi, cselekvő részesei voltak átalakulásunknak. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a társadalom egy jelentős részének már nincsenek közvetlen tapasztalatai a felszabadulás előtti és utáni évekről: 1980-ban a lakosság 44 százaléka 30 éven aluli volt. Ez a generáció az elmúlt huszonöt év konszolidált, egyenletesen fejlődő viszonyai között nőtt fel, nagy érdeklődést tanúsít az elmúlt két-három évtized eseményei iránt. S ha őszinték akarunk magunkhoz és hozzájuk lenni, akkor be kell vallani, hogy történelemtanításunk, világnézeti nevelésünk, marxizmus-leninizmus oktatásunk, a tömegkommunikációs eszközök és egész közművelődésünk ezt az érdeklődést csak részben tudta kielégíteni. A közművelődési intézmények és szervezetek - természetesen az oktatási, művészeti intézményeknek is - feladata, hogy segítse az érdeklődést kielégíteni, helyes irányba befolyásolni, fejleszteni. Hozzá kell járulniuk a történelmi önismeret igényének és képességének formálásához, a marxista társadalomelmélet, a szocialista építés tapasztalatainak megismertetéséhez.

A közművelődés fontos célja a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus erősítése. A közművelődési törvény kimondja: "A Magyar Népköztársaság ösztönzi és támogatja a szocialista hazafiság erősítését segítő kulturális értékek, népi-nemzeti hagyományok ápolását és terjesztését. A Magyar Népköztársaság - a szocialista hazafiság és az internacionalizmus elveinek megfelelően - a közművelődési tevékenység révén is támogatja a népek közötti kulturális kapcsolatok szélesítését, saját történelmünk, kultúránk és más népek, nemzetek kulturális értékeinek kölcsönös megismerését." A közművelődés valamennyi területének segíteni kell annak tudatosítását, széles körű elterjedését, hogy a szocialista hazafiság elsősorban a felelősség felismerése, elfogadása és vállalása, a magyar nemzet múltja, jelene és szocialista jövője iránt. A közművelődés gazdag lehetőségei, formái közül külön is említést érdemel a honismereti mozgalom.

A honismereti mozgalom a szocialista haza megszerettetésének alkotó műhelye, amely az egyetemest, a nemzetit és a helyit elválaszthatatlan egységben mutatja be. A honismeret hozzásegít ahhoz, hogy feltárjuk és közkinccsá tegyük népünk és az emberiség múltjának és jelenének haladó szellemi értékeit. Jól szolgálja a közéleti tevékenység fokozását, a népi hagyományok ápolását, a szocialista hazafiságra és internacionalizmusra nevelést. A honismereti mozgalom hatékony eszköz a műveltség gyarapításában, a hazaszeretet és a nemzetköziség, a közéletiség általános erősítésében. Cselekvő mozgalom: a résztvevők nem egyszerűen befogadók, hanem kezdeményezők és alkotók is. A honismereti mozgalom során szerzett ismeretek gazdagítják az évfordulós megemlékezéseket, politikai vitélkedőket és pályázatokat. Az üzemtörténetírás, az üzemi évkönyvek, a szocialista brigádnaplók, a munkásmozgalom legújabb emlékei a szocialista fejlődés tényének dokumentálásához járulnak hozzá.

A politikai műveltség egyik fontos összetevője a napi politikai kérdésekben való tájékozottság. A televízió, a rádió, a sajtó valósággal zúditja ránk a politikai információkat, mégis az embereknek egy jelentős része tájékozatlan. Ennek az az oka, hogy hiányzik alapvető politikai műveltségük, mindenekelőtt a kiforrott világnézetük, amely mint szervező-rendező erő képessé tenné őket a hallatlanul nagy mennyiségű információ befogadására és feldolgozására. Ez a tény is utal a világnézeti megalapozás fontosságára és benne arra a szerepre, amit a közművelődésnek vállalnia kell. A közművelődési párttáborozat ezért hangsúlyozza, hogy a közművelődés "ugyan nem egyetlen és kizárólagos eszköze a szocialista nevelésnek...", de a "szocialista tudat formálásának egyik fontos eszköze, tehát a közművelődési tevékenységet ideológiai, politikai munkának kell tekinteni."

A közművelődési tevékenység politikai jellegéből közvetlenül adódik az élettel való szoros és aktív kapcsolat szükségessége. Krupszkaja saját kora követelményeit figyelembevéve fogalmazta meg - mai közművelődésünk számára is aktuális feladatként -, hogy a közművelődésnek "csak akkor van jelentősége, ha az minden szálával kapcsolatos az élettel, sokoldalú és állandóan az élet előtt jár." Az elmúlt időszak - sokszor ellentmondásos - tapasztalatai is azt mutatják, hogy a közművelődés keretében folyó politikai nevelés, politikai műveltség fejlesztése, akkor ért el jelentős hatást, akkor tudta formálni a politikai szemléletet és aktivitást, amikor közvetlenül kapcsolódott az időszerű feladatokhoz, amikor a lakosságot legjobban foglalkoztató kérdések összefüggéseit tárta fel. Ez a vonás a politikai nevelés egyik jelentős eredménye, de egyben újabb követelményeket is jelent.

Ugy véljük, hogy a közművelődésben a politikai nevelés közvetlen és közvetett formáit egyaránt erősíteni kell. A tapasztalatok azt mutatják, hogy indokoltabbá vált a direkt politikai - megfelelő összhangban a kötelező közvetettséggel - nevelés mozzanatának a hangsúlyozása. Külön kérdéscsoportot képez, hogy ez hogyan történjék didaktikailag, metodikailag és szervezetileg. Ehhez fel kell használni egyrészt a korábbi időszak jó tapasztalatait, másrészt figyelemmel kell kísérnünk a többi szocialista ország ilyen irányú tevékenységét annak érdekében, hogy ne kezdjünk kísérletezni azokon a területeken, ahol már kiérlelt, felhasználható ismeretek állnak rendelkezésünkre.

Szocialista életmód és közművelődés

"Ugy kell itt élned, hogy leckét, ostromzó példát mutass..." írta Váci Mihály "Szimfónia" című alkotásában. A "hogyan élni?", "milyen életmódot folytatni?", "milyen példát mutatni?", "miként élni?" a filozófia és a művészet ősi kérdései. Abban a

pillanatban jelentek meg, amikor az ember elkezdett gondolkodni önmagáról, saját életéről. Ezeknek az elmélkedéseknek a sajátossága volt az életnek a megvalósítandó eszmény szempontjából való elemzése, gondolkodás azon, milyennek kell lennie a legtökéletesebb életvitelnek.

Mint ismeretes Marx és Engels különösen "A német ideológiában", "A munkásosztály helyzete Angliában", "A lakáskérdésről", az "Anti-Dühring" című műveikben érintették az életmód kategóriáját, kifejtve, hogy az életmód cselekvési rendszerének alapvető indítéka az ember létfenntartási törekvése. "Az a mód, ahogy az emberek létfenntartási eszközeiket termelik, mindenekelőtt maguknak a készentalált és újratermelendő létfenntartási eszközöknek a mibenlététől függ. A termelésnek ezt a módját nem szabad pusztán abból a szempontból néznünk, hogy ez az egyének fizikai létének újratermelése. Hanem ez már ezen egyének tevékenységének egy meghatározott mikéntje, egy meghatározott életmódjuk" - írta Marx és Engels "A német ideológiá"-ban, s ez a megközelítés egyszerre állítja középpontba a tevékenységet s a tevékenység és termelés által újratermelt emberi életet, s az e módok által meghatározott cselekvés és újratерemtés módját is.

Az életmód fogalmi meghatározásának elemzése nem képezi feladatunkat, de szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy minőségi különbséget tételezünk fel az életmód és a szocialista életmód tartalma között. A szakirodalom gyakran megállapítja, hogy nehéz a szocialista életmódról pontos meghatározást adni, s ezt több sikertelen kísérlet is bizonyítja. A kérdést azonban nem lehet elkerülni vagy elhagyni. Ezért az újrafogalmazás igényének és a többfajta definíció létjogosultságának elismerése mellett jelen dolgozatban történő egyértelmű fogalomhasználat és elhatárolás érdekében elfogadjuk a szocialista országok tudósainak 1976. májusában Prágában megtartott szimpozionján kialakított meghatározást. E szerint "a szocialista életmód az egyének, szociális csoportok, osztályok, nemzetek és a társadalom élettevékenységének a munka, a kultúra,

a társadalmi és politikai, valamint a mindennapi /a családi és egyéni/ élet, a társadalmi és interperszonális érintkezés területén a szocialista társadalmi viszonyok alapján történelmileg konkrétan kialakult összessége." Vagyis a szocialista életmód ténylegesen az ember élettevékenységének kivétel nélkül összes komponenseit, a társadalmi viszonyok összes fajtaát magában foglalja. Ez szükségszerűen azt jelenti, hogy a tevékenység számtalan mutatójának kidolgozása igen bonyolult feladat.

A szocialista életmód komponenseinek vizsgálata, fő irányainak jellemzése során talán a leginkább követhető út, ha elemzését az élettevékenység alapvető szférái szerint végezzük. Ezek közé tartozik többek között: a munka és a társadalmi-politikai tevékenység, a családi és a mindennapi életben folytatott tevékenység helyzete és alapvető fejlődési tendenciái, az életmód szociálpszichológiai aspektusai és a kulturális tevékenység. A továbbiakban csak ez utóbbi, azaz a szocialista életmód és a kultúra, a szocialista életmód és a közművelődés néhány összefüggését érintjük a teljesség igénye nélkül.

Hazánkban ma már az élet egyszerű újratermelése mind kevésbé tölti ki az emberek egész napját, egyre több embernek van ideje és igénye, hogy életét ne csak jobbá, hanem szebbé, emberhez méltóbbá tegye. Időszerűvé vált a "miként élünk" kérdésének felvetése. Ezért hangsúlyozza a Magyar Szocialista Munkáspárt Program-nyilatkozata: "El kell érni, hogy a javuló anyagi életfeltételekkel szocialista módon éljünk. Ezért egész társadalmunk fejlődésének egyik kulcskérdése és nélkülözhetetlen feltétele a tudati viszonyok gyorsabb és erőteljesebb változása, a szocialista erkölcs és életmód általánosává válása." E feladat realizálása rendkívül széles körű és hosszú távú társadalomalakító tevékenységet igényel, amelyet megfontoltan, a hazai és a külföldi kutatási eredményekre támaszkodva, valamint a szocialista országok tapasztalatait felhasználva végezhetünk el.

A közművelődés fejlődéséről, lehetőségeiről való gondolkodásunkban is egyre határozottabban kristályosodik ki az az álláspont, amely szerint a szocialista életmód és a művelődés szorosan összetartozó fogalmak - állapította meg az Országos Közművelődési Tanács 1981. májusi ülésére került összefoglaló. A művelődésnek fontos funkciója van az életmód egész szerkezetében, emelte ki az előterjesztés. Mint a polgári szociológusok kimutatták, ez a funkció a következőkben foglalható össze. A klasszikus polgári életmód szerkezetében elkülönül egymástól a privát-szféra és a közösségi-közéleti sféra, s a munka is a privát élet érdekei alá sorolódik be. S ebben az elkülönülésben van sajátos szerepe a művelődésnek: a kulturális élet nyilvánossága mintegy szigetelő szerepet tölt be a magánélet és a valóságos nyilvánosság, a közélet és a közösségi élet között. Ebből a célból a kulturális élet felveszi és átveszi a közélet funkcióját, a nyilvánosság képében lép fel, valójában azonban a privát-szféra meghosszabbításaként és kiegészítéseként szerveződik.

Teljesen fordított a szerepe a művelődésnek a szocialista életmódban, s ezt nemcsak deduktíve vezethetjük le elveinkből, hanem az elmúlt évtizedek tapasztalatai is mutatják azoknak az embereknek az életében, akiknek életét a szocializmus iránti elkötelezettség, a szocializmus eszméi hatották át. Csak akkor beszélhetünk szocialista életmódról, ha benne a magánélet és a közösségi /társadalmi-politikai/ élet nem szakad szét egymástól elidegenedett egységekre, ha tehát a szükségyszerű differenciálódásában is meg tudja őrizni egységát. Ennek pedig egyik feltétele, hogy a művelődés ne szétválasszon, hanem összekössön, a magánéletet hozzákapcsolja a legteljesebb értelemben vett politikai és társadalmi nyilvánossághoz, a társadalmi nyilvánosságot pedig közvetítse a magánülethez.

A közművelődés lehetőségeit a szocialista életmód formálásában ebben az összefüggésrendszerben kell vizsgálnunk. Vagyis a kultúra, a művelődés a szocialista életmód megteremtésének egyik előfeltétele, de ugyanakkor a szocialista élet-

mód egyik megjelenési formája is. A szocialista életmód az új, alakulóban lévő, formálódó társadalmi viszonyokat kifejezve meghatározott - osztályjellegű, nemzeti, etnikai és más oldalról vizsgálva erkölcsi, művészi, esztétikai stb. - hagyományok alapján keletkezik és fejlődik. Ezek a hagyományok a maguk összességében kulturális tradíciók. Ezek a hagyományok, amelyeket az emberek elsajátítanak meghatározott módon színezik az ember tevékenységét és azt a környezetet, amelyben ez a tevékenység végbemegy, és ezzel befolyást gyakorolnak a szocialista életmód konkrét megjelenési formáira.

A szocialista életmód fejlődésére aktív hatást gyakorolnak olyan kulturális tényezők, mint a történelmi hagyományok és a kulturális örökség, a természeti, tárgyi stb. környezet felhasználása és védelme, a tudományos világnézet és szociálpszichológia, a múlt és a jelen tudományos eredményei és művészeti alkotásai. Ugyanakkor a társadalom kultúrája egyenesen és közvetlenül visszatükröződik a szocialista életmódban, a kölcsönös emberi viszonyok és kapcsolatok szokásaiban és hagyományaiban, az egyének szükségleteiben, adottságaiban és törekvéseiben, gyakorlati és elméleti munkájuk színvonalában, hatékonyságában és minőségében. Következésképpen a szocialista kultúra fejlesztése nélkül nem fejlődhet megfelelően a szocialista életmód, s ez fordítva is igaz, mivel a szocialista életmód fejlődése nélkül nem lehet zavartalan a szocialista kultúra születése és kibontakozása.

A szocialista életmód állandó és széles körű fejlesztése csak úgy biztosítható, ha tervszerűen és céltudatosan fejlődik a szocialista kultúra és műveltség a társadalom életének összes alapvető szféráiban. Ezen alapvető szférák közé sorolhatók:

- a társadalom anyagi életfeltételei /a munka-körülmények, a lakásviszonyok, a pihenés stb./;
- az emberek közötti viszonyok /a munkáskollektívákban és a családokban, a társadalmi és tömegszervezetekben és általában az emberek között/;

- a társadalom kulturális élete, a művelődés és nevelés, a művészet és tömegtájékoztatás stb.;
- maguknak az egyéneknek a szükségletei, tulajdonságai, képességei, élvezetei stb.

Minél magasabb színvonalú a társadalom tagjainak műveltsége, kezdeményezőkézsége, társadalmi érettsége, annál teljesebb a szocialista életmód. A közművelődés hozzájárul a társadalom tagjai műveltségének növeléséhez, formálja a lakosság szükségleteit, egyebek között éppen a szocialista életmód iránti igényét. Jól ismert Marxnak az a megállapítása, hogy a szükségletek mértéke ugyanúgy, mint kielégítési módjuk is a történelem terméke és jelentős mértékben függ a kulturális színvontól. A szocialista életmód formálása szempontjából különösen fontos az alkotás - egyebek között a művészeti alkotásban való részvétel - iránti igény felkeltése, s ennek kielégítése részben az amatőr művészeti mozgalom keretei között.

A szocialista életmód és kultúra kölcsönhatását s ebben a közművelődés szerepét vizsgálva célszerű oly kérdést is érinteni, mint a szép szerepe az ember életében. A "gazdag egyéniség" egyik jellemzője a szép iránti érzék, a szép képzele. A sokoldalú fejlettség, a szépérzék képessége, amely az emberek mindenirányú tudatos, közös tevékenysége segítségével és a közművelődés közreműködésével jön létre, egyre inkább az emberek közötti egyéni és társadalmi viszonyok egyik vonásaként jelenik meg, amelyet a szocialista életmód összetevőjeként is célszerű vizsgálni.

A szocialista életmódnak fontos eleme az egészséges életvitel, amelynek kialakításában az egészségnevelésnek és a közművelődésnek közesek a feladatai és a felelőssége. A szocialista életmód feltételezi, hogy az egyén - viszonylagos önállósággal - olyan rendszerbe szervezett, a mindennapi életet kifejező, lényeges és ismétlődő tevékenységi, magatartási formában éljen, amelyben megnő a társadalmi-közéleti aktivitás

jelentősége. Tehát ha azt akarjuk, hogy az emberek elégedetten és egészségesen éljenek a társadalom adta életlehetőségekkel, akkor személyiségük kibontakoztatásán keresztül kell őket ehhez hozzásegíteni. A személyiség kibontakoztatásának viszont feltétele az egészség, amely nemcsak az egyénnek érdeke, hanem társadalmi szükséglet is. A következő évekre az egészségnevelés stratégiáját három fő irány képezi: a/ a rendszeres mozgásra; b/ a helyes táplálkozásra; c/ a higiénés magatartásra nevelés. A közművelődés a maga sajátos eszközeivel a szocialista életmódra nevelés keretében is kell, hogy támogassa e célok realizálását.

A különböző kutatások egyre erőteljesebben hívják fel a figyelmet arra, hogy a szocialista életmód alakításában és formálásában jelentős szerepet tölt be a család, hiszen a fiatalok fejlődése nagymértékben függ a családban uralkodó magatartásformáktól, a családtagok közötti kapcsolatoktól. A családon belül talált példa meghatározó érvényűvé válhat. A példa jelentőségéről így írt Illyés Gyula: "Nem hiszek ósdi csodát. Egyet csak. A példa csodáját, példaerővel örök dolgokat alkot a kéz, s így maga sem hal meg". Ez a példaerő fontos szerepet játszik a fiatalok életmódjának formálódásában. A család szocializációs és nevelési tevékenysége tehát egyik alapvető tényező, mivel a gyerekek ebben a környezetben tanulják meg az emberek közötti kapcsolatok elemi formáit. Amennyiben a családnak ez az alapozó tevékenysége helyesen valósul meg, akkor az intézményes nevelés támaszkodhat rá. Éppen ezért a közművelődésben jelentős helyet kell kapnia a szülők családi nevelésre történő felkészítésének, pedagógiai ismereteik, műveltségük fokozásának.

"Szocialista módon dolgozni, tanulni, élni" jelszó meghirdetésével indult útjára még 1958-ban a szocialista brigádmozgalom. Voltak időszakok, amikor már-már terhes volt a szocialista brigádokról írni, annyi szó esett róluk, úgynevezett divatos téma volt. Napjainkban mintha csökkent volna az érdeklődés irántuk, pedig rendkívül jelentős helyet foglalhatnak el

nemcsak mint termelési kollektívák, hanem mint a szocialista életmód formálásának közösségei is. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a kép nagyon egyenetlen és ellentmondásos. A szocialista brigádok többségét ma még inkább a hármas jelszó megvalósítása felé való törekvés, az erre haladás jellemzi. A szocialista életmód formálása szempontjából meghatározó, hogy a szocialista brigádok lényegében újszerű munkásközösségeket jelentenek, amelyek szinterei lehetnek egy olyan közösségi-közéleti magatartásnak, amely a szocialista életmód irányába mutat.

Gyorsuló idő sodrában

A tudományos-techrikai forradalom és a társadalmi fejlődés következtében napról-napra nő az idő értéke. A különböző vizsgálatok ugyanakkor azt is mutatják, hogy az emberek eltérő módon gazdálkodnak idejükkel, s nem csekély azoknak a száma, akik nem értékelik a rendelkezésükre álló időmennyiséget. Az idő értékének fel nem ismerése szinte társadalmi méretekben jelentkezik, amihez szorosan kapcsolódik egyrészt a munkaidő-, másrészt a szabadidő - tudatgyengesége. Az idő "pazarlásának" mai gyakorlatában meg kellene szivlelni Machiavelli meglátását, aki szerint "ameddig a baj kicsi, nehéz észrevenni, de könnyű orvosolni; amikor a baj nagy könnyű észrevenni, de nehéz orvosolni". Felmerül a kérdés lehet-e, szükséges-e az idő érték voltának megbecsülésére, s ennek részeként a szabad idő tervezésének, kultúrált felhasználásának módjára nevelni? Határozott meggyőződésünk, hogy igen. Sőt nemcsak lehet, hanem elodázhatatlan feladat is, ha meg akarjuk valósítani társadalmi, gazdasági céljainkat. Ezt sürgetik egyrészt azok a minőségi követelmények, amelyek a VI. ötéves tervben a termeléssel szemben megfogalmazódtak, másrészt az ötnapos munkahétre történő átterés következtében megnövekedő és átstrukturálódó szabad idő "termékenyebb" felhasználásának társadalmi igénye.

Az idő értékelésére való nevelésnek már kisgyermekkorban meg kell kezdődnie a családban, majd a nevelési-oktatási intézményekben és folytatódnia kell egész életen át a közművelődésben. A továbbiakban e bonyolult és sokrétű feladatsor néhány összefüggésére utalunk elsősorban a közművelődés oldaláról. Ez sok vonatkozásban csak a szabad idő kérdését érinti, természetesen ez nem jelenti azt, hogy tagadnánk a munkaidő és a szabad idő közötti összefüggéseket. Ugy véljük téves az a fel fogás, amely a munkát, a munkaidőt az embertől - nemcsak a munkamegosztás folytán, hanem természeténél fogva - idegen cselekvésnek véli és azt hirdeti, hogy ezzel szemben a szabad idő kompenzációt jelent. Marx nemcsak szembeállította egymással a munkát és a szabad időt, hanem feltárta a köztük lévő összefüggéseket is. "A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai" című munkájában így írt: "A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a gyarapításával, mely maga mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére... A szabad idő - amely éppúgy pihenőidő, mint magasabb tevékenységre való idő - a birtokosát természetesen más szubjektummá változtatta, és ez más szubjektumként lép be azután a közvetlen termelési folyamatba is."

A közművelődés szempontjából különös jelentőségű a szabad idő felhasználásában a "magasabb tevékenységre való idő" kiemelése, amely a művelődésre, az önképzésre fordított időt jelenti. A gyorsuló idő korszakát élő napjainkban a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés elodázhatatlan feladata a lakosság mindennapjait átható, életmóddá teljesedő permanens művelődés. Ezért hangsúlyozta az állami oktatás helyzetéről és feladatairól szóló 1972. évi párthatározat: "az alapképzést adó intézmények a képzés minden fokozatán törekedjenek a továbbképzés és az önművelés iránti igény kialakítására, az önálló tanulás képességének kifejlesztésére." A mai fiataloknak úgy kellene befejezni az iskolát, hogy folytatni kell a művelődést, a tanulást. Kérdés viszont az, Marx György szavait idézve: "Vállalni tudják-e a fiúk, hogy többször is kijárják majd azt az iskolát, amelyet apáiknak csak egyszer, gyermek-

fővel kellett elvégezniük." Mai gyakorlatunkat alapul véve vá-
laszunk ellentmondásos. A jelenleginél pontosabban kell tud-
nunk: mit kell tenni az iskolában és azonkívül acélból, hogy
valóban kialakuljon a fiatalokban az önművelés képessége? Eh-
hez alapvető követelmény: nevelési oktatási intézményeink olyan
indítást adjanak növendékeiknek, hogy Németh László-i értelem-
mel és meggyőződéssel vallják ők is: "Ha távozóban egy más
bolygóra érkezve megkérdeznék mi volt a földi élet legnagyobb
öröme: a tanulást mondanám."

Az ötnapos munkahét bevezetése új helyzetet - nagyobb le-
hetőséget és egyben gondot is jelent - a közművelődésben. A
lakosság növekvő, ugyanakkor időben koncentráltabban jelent-
kező szabad idejének "magasabb tevékenységre" való felhasználá-
sa feltételezi a művelődési, az igényes szórakozási kínálat gaz-
dagítását, korszerűsítését. Ennek során figyelembe kell venni,
hogy a szabad idő időbeli koncentrációja módot nyújt a teljes
családok számára szervezhető, sokféle igényt kielégítő, párhu-
zamos vagy együttes programok szervezésére. Egyidejűleg külön-
böző korosztályok, eltérő érdeklődésű egyének részére kell
szervezni a művelődési alkalmakat, s ez önmagában véve is je-
lentős erőpróba. Mindenhol fontos feladat /leginkább a váro-
sokban, a lakótelepeken és azokban a mezőgazdasági jellegű te-
rületeken, ahol egyelőre nem kerül bevezetésre az ötnapos mun-
kahét/ a gyermekek és az ifjúság foglalkoztatása. Hasznos, ha
az új munkarend fokozza a fiatalokkal való családon belüli tö-
rődést, s a közművelődésnek tanácsokkal, útmutatással segíte-
nie kell e folyamatot. Az ötnapos tanítási héttel működő ne-
velési-oktatási intézmények - természetesen a közművelődés
rendelkezésére álló lehetőségektől függően - fokozottabban
fognak építeni a műveltségnek, a kulturának, a megfelelő kö-
zösségi magatartásnak, a klubok, szakkörök, amatőr művészeti
együttesek stb. keretében történő elmélyítésére. Az új munka-
rend bevezetése ilymódon a közoktatási és a közművelődési in-
tézmények közötti tartalmas munkakapcsolatok kiépítését ser-
kenti.

A közművelődési intézmények és szervezetek tervező munkájában és a tervek megvalósítása során gondolni kell arra is, hogy a szabad idő koncentrált jelentkezése következtében a programokat főként pénteken este, szombaton, vasárnap és részben a televízió adás szünnapja miatt hétfőn kell gazdagítani. Természetesen egy-egy adott településen az ott kialakult szokások, hagyományok stb. következtében másféle időbeosztás is számításba jöhet. Összességében azonban úgy tűnik, hogy a hét más munkanapjain várhatólag csökken az érdeklődés és az igény, ami önmagában rejti az egyes működési költségek új igények szerinti átcsoportosításának lehetőségét és szükségességét is.

Napjaink közművelődésére még nehezen mondható el, hogy "a múlt tüntető menete elvonult" felette. Hiszen gondjaink, problémáink egyrésze azért jelentkezik, mert más feltételek között ugyan, de hagyományos gondolkodási és magatartási formák továbbélését tapasztaljuk. A közművelődés fejlődésének egyik legfontosabb tényezője az időtényező. Ez azt jelenti, hogy csökkenteni kell az érzékelés és a reagálás közötti időtartamot a közművelődés minden területén. Ehhez az érzékelő és a cselekvő egységére vagy legalábbis közeledésére van szükség. Ez egyrészt magában foglalja a közművelődési intézmények, szervezetek nagyobb önállóságát, cselekvő képességét, másrészt az ezzel együtt járó fokozottabb felelősségvállalást. E feladat-megoldás irányába történő elmozdulásának kulcskérdése a közművelődésben dolgozók felkészültségének, tenni akarásának növelése, annak elérése, hogy az alkotói elégedetlenség hassa át szakembereink zömét. Ehhez a képzéssel, a továbbképzéssel, a káderek kiválasztásával és elosztásával együtt változtatni kell többek között azon, hogy a szakemberek munkaidejük jelentősebb részét szakmai feladatok megoldására fordítsák, fokozni kell az e területen dolgozók anyagi és erkölcsi megbecsülését, nagyobb elismerést és támogatást kell nyújtani az újitóknak.

Az utóbbi években megjelent közművelődéspolitikával, közművelődésirányítással vagy az intézmények tevékenységének elemzésével foglalkozó tanulmányok, feladat-megjelölő közlemények

szinte kivétel nélkül foglalkoztak a hatékonysággal. Minden jelentősebb állásfoglalás a hatékonyság növelését szorgalmazta. Minthogy a hatékonyság növelésének szükségességét újra és újra hangsúlyozni kell, felmerül a kérdés nem valami büvös fogalom-e ez a hatékonyság, amelyre minden cselekvésünket viszsza-vetjük? Vagy ha tovább lépünk a szembesítés útján: tudjuk-e, hogy hol, mivel, milyen módon lehet és kell segíteni a hatékonyság növelését? Nem képezi feladatunkat e kérdések megválaszolása, csupán a figyelmet akartuk felhívni a gyorsuló idő sodrában olyan gyakran használt egyik kategóriánk tartalmának tisztázatlanságára. Egyben jelezzük, hogy a hatékonyság helyes értelmezése szorosan összefügg a minőség kérdésével.

E vázlatos, a teljesség igénye nélküli bemutatás nem tartalmaz olyan feladatcsoportokat, mint például a közművelődési intézmények fejlesztése, az ismeretátadás rendszere, a szórakoztatással kapcsolatos kérdések, a szolgáltatás fejlesztése stb. Összességében elmondható: a VI. ötéves tervben - a párt és állami dokumentumok alapján, az elmúlt évek eredményeire támaszkodva - a fő cél az eredmények megszilárdítása olyan módon, hogy előbbre kell lépni a tevékenység szocialista tartalmának, közösségi vonásainak erősítésében, színvonalának emelésében, az e tevékenységbe bevontak körének - elsősorban az ifjúság soraiból történő - növelésében.

Ehhez minden egyes helyen a meglévő lehetőségek és adottságok eddiginél határozottabb feltárása, a feladatok rangsorolása, pontos és szakadatlanul jobbra törő munka szükséges. S gyakorlattá kell tenni Széchenyi István máig ható szavait: "Tegye mindenki a maga kötelességét, s ne valami egyebet, hanem azt ugyan emberül."

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK AZ OKTATÁS- ÉS MŰVELŐDÉSTERVEZÉS TERÜLETÉN

/Az alábbi tanulmány a X. Művelődéssel-
méleti Nyári Egyetemen, Szegeden, 1981.
július 27-én tartott előadásom írásos
változata. Ebben a formában felhasznál-
tam a hivatkozások 14. tételében jel-
zett, megjelenés alatt álló könyvem né-
hány bekezdését. A hivatkozások között
csak hazai, illetve magyar nyelven meg-
jelent írásokra utalok, ezek széles kö-
rű külföldi szakirodalmi áttekintést is
tartalmaznak./

A tudomány /vagy pontosabban: a tudományos igényű hely-
zetelemzés/, az irányítás és a gyakorlat egyik ellentmondásos
kapcsolódási területéről van szó akkor, ha az oktatás- és mű-
velődéstervezésről beszélünk. Szép feladatra vállalkozik az,
akinek lehetősége nyílik a hosszú távú tervezés keretében e
kérdéskörben dolgozni, hiszen így a jövő alakításának társa-
dalmi-szellemi feltételeivel, társadalmi-szellemi lehetőségei-
vel foglalkozhat. A munka szépségét és nehézségét jelenti az
is, hogy egyszerre kell megteremteni a hosszú távú, komplex
művelődéstervezés elméleti és módszertani bázisát.

A közgazdasági gondolkodás történetében több változatban
/olykor hipotézisként, gyakrabban állításként/ újra és újra fo-
galmazták azt az állítást, hogy "a tudásba való beruházás fi-
zeti a legnagyobb kamatot". Századunk huszas, de még inkább
ötvenes éveitől a gazdasági növekedés, társadalmi fejlődés
összetevőit elemző közgazdászok közül világszerte egyre töb-
ben fordították figyelmüket az ismeretek létrehozásának, spe-
cifikus terjesztési, újratermelési feltételeinek vizsgálatára.

A jelzett időszakoktól a kulturális szférában igencsak szembetűnővé vált a demográfiai robbanás és a technikai fejlődés hatása. Az előbbi az iskolázás kiterjesztésében és a kötelező általános iskolát elvégzettek növekvő hányadának továbbtanulásában nyilvánult meg. Az utóbbi /többek között/ a rádió, mozi, televízió, sajtó stb. tömeges elterjedésével vált valamennyiünk életmódját befolyásoló /olykor meghatározó/ tényezővé.

Mihelyt az ismeretközvetítés speciális intézményrendszere /az iskolától a tömegkommunikációig; a továbbképzési rendszerektől a művelődési mozgalmakig stb./ nagyipari jellegűvé kezdett válni, azonnal felmerült a központi támogatás, szabályozás, tervezés lehetősége, igénye és szükségessége. Felmerült azért is, mert az egyes társadalmak életében egyre jelentősebbé vált az iskola, az iskolázás, képzés, művelődés szerepe. Kétségtelen, hogy az ember a munkavégzés és a mindennapi társadalmi kapcsolatok során is tanul. A tradicionális paraszti világ fokozatos felbomlásával azonban az ismeretek bővített újratermelésének döntő része speciális, elsősorban erre - vagy csak erre - a célra létrehozott közvetítőkhöz, közvetítő rendszerekhez kötődik. Amilyen mértékben megnövekedett egy-egy társadalomban az ismeretek újratermelésének, elterjesztésének-elosztásának speciális intézményrendszere /tágabb értelemben szférája/, olyan mértékben fogalmazódtak meg egyre erőteljesebben a társadalmi kontrollja, társadalmi szabályozása és bizonyos mértékig központi tervezése iránti igények.

A mai tőkés és szocialista országokban a művelődéspolitikai egyik lényeges eszköze és megnyilvánulási formája a tervezés. A szocialista országokban /az 1960-as és 1970-es években/ különösen megnövekedett a társadalom "kulturális szférája" iránti tervezői érdeklődés, hiszen az életszínvonal emelkedésével, az elosztási viszonyok szocialista jellegének erősödésével egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a perspektivikus társadalmi célok bővülő csoportját a kulturális értékek megteremtése és elosztása tölti ki. Az is kiderült, hogy

újratermelődnek a kulturális különbségek s ezzel együtt érzékelhetők a művelődési feltételrendszer funkcionális és szerkezeti ellentmondásai. Jogosan fogalmazódott meg a kérdés: hosszú távon mit kell és mit lehet tennie a társadalom-irányító testületnek ahhoz, hogy dinamikus kölcsönhatás alakuljon ki a gazdasági és műveltségi-kulturáltsági viszonyok között; mit kell és lehet tenni annak érdekében, hogy a műveltség, művelődés a társadalmi-gazdasági fejlődés aktív tényezőjévé váljék? Ebből fakadóan a hosszú távú oktatás- és művelődéstervezés során módszertani szempontból az alábbi kérdéskörökre kell válaszolni:

Az egyik: milyen okcsoportok váltották ki világszerte a művelődéstervezés iránti társadalmi igényt és ezekből fakadóan mi lehet, mi legyen a művelődéstervezés tárgya?

A másik: hogyan tervezzünk, azaz milyen speciális módszertani szempontok határozzák meg e területen a tervezést?

A harmadik: milyen /a társadalmi-gazdasági fejlődés általános törvényszerűségeiből adódó/ elvi és milyen konkrét társadalmi-gazdasági kiindulások alapján tervezhetünk és tervezzünk? E három kérdéskört szem előtt tartva szeretném vázlatosan bemutatni az oktatás- és művelődéstervezés terén kialakult megközelítési módokat, nemzetközi tapasztalatokat.

1./ A kulturális szféra iránti közgazdasági és tervezői érdeklődés okai

A kulturális szféra a speciális /elsősorban erre a célra létrehozott/ közvetítőkhöz, közvetítő rendszerekhez kötődő tanulás, művelődés, ismeretszerzés feltételrendszerét és társadalmi folyamatait összefoglalóan jelölő kategória. Tehát a szellemi termékek alkotásának /termelésének/, terjesztésének /elosztásának/, befogadásának /fogyasztásának/ intézményi, gazdasági, szervezeti feltételrendszeréről és a közvetlenül kapcsolódó társadalmi folyamatokról van szó. E szféra magában foglalja az ismeretszerzés folyamatainak központi irányítási mechanizmusait is. /Ideológiai-politika, szakmai-művészeti,

gazdasági-jogi irányításról, szabályozásról lehet szó./ A hazai intézményi, ágazati szemléletű megközelítésben az ágazati rendszer 8. népgazdasági ágának 8.3 /oktatás/ és 8.4 /kulturális szolgáltatás/ ágáról ill. az ezekhez sorolt intézményrendszeréről van szó. Így a kulturális szféra körébe tartoznak /mint alágazatok/ az óvodák, az alsófokú oktatás, a gyermekvédelem, a középfokú oktatás, a felsőfokú oktatás, a tanfolyami oktatás és az oktatásszervezési, módszertani intézetek; a közművelődés, a művészetek és a kulturális szolgáltatások intézményrendszere. Ám mint a definíció is jelzi, nem csupán ezeket soroljuk a kulturális szférához, hanem a művelődési folyamatok más közvetlen feltételeit is. Tehát a már említett irányítás mellett a közvetlen ipari és kereskedelmi háttértől /pl. kulturális cikkek és eszközök gyártása, forgalmazása/ a munkahe-lyek által szervezett művelődési lehetőségeken át a családok fizetőképes kulturális keresletéig igen széles a skála.

A kulturális szféra iránti közgazdasági és tervezői érdeklődés közvetlen oka a munkaerőszerkezet lényeges megváltozása és ezzel egyidejűleg az ismeretközvetítési rendszerek belső gazdasági, szervezési problémáinak kiéleződése volt.

Alapvető oka azonban az, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés egy bizonyos szakaszától a gazdasági növekedés egésze megköveteli és bővülő mértékben kiváltja a szellemi infrastruktúra megteremtését. A szocialista országokban ez az igény - és az ezzel kapcsolatos számos ellentmondás - az extenzív és intenzív gazdaságfejlődési szakasz átváltási periódusában vetődik fel sürgető módon.

Kétségtelen, hogy a gyakorlat kényszere váltotta ki a gazdasági és kulturális fejlődés konkrét kapcsolatainak elméleti újraelemzését is. Berend T. Iván szerint "A gazdaságelmélet hosszú ideig elhanyagolta a műveltség, a képzettség szerepét a gazdasági folyamatokban. A növekedés tényezői között még a marxista közgazdaságtudomány is megfeleltetett ezen összefüggésekről, amely pedig minden alapfokú összefoglalás leg-

elején, az alapfogalmak tisztázásaként, hűségesen megismételte azt a marxi gondolatot, hogy a legfőbb termelőerő az ember a maga tapasztalataival, ismereteivel ... A marxista közgazdasági elmélet megújulására volt szükség, hogy a gondolat eredeti erejével hassa át a közgazdasági gondolkodást" /1; 141.p./

Ez a megújulás a tervezés elméletét is érintette. Annál is inkább, mert az elmaradottság és fejlettség határvonalának átlépési időszakában kiderült, hogy "A műveltségi képzettségi szint különböző fokú elmaradása helyenként a legkorszerűbb technika adaptációjának s mindenhol a korszerű innovációs képességnek a rovására megy ... ma már - legalábbis elvileg - mindenki nagy jelentőséget tulajdonít a képzettségi-műveltségi szintnek a gazdaság műveltségi-képzettségi meghatározottságának" /Berend: 1; 143. p./ Érthető, hogy a tervezés elmélete és gyakorlata /tőkés és szocialista országokban egyaránt/ a kulturális szférából először az oktatási feltételekre és folyamatokra terjedt ki. Részben azért, mert a demográfiai meghatározottságokon keresztül ennek voltak leginkább mérhetőek a szélesebb társadalmi összefüggései. Részben azért, mert a szakmunkaerő-szükségleten keresztül az oktatás tervezése közvetlenül kapcsolható volt a korábban kialakult gazdasági tervezési rendszerekhez. Az oktatáson kívüli művelődés tömegessé válásával, feltételeinek nagymérvű kiépülésével, társadalmi hatásának növekedésével /pl. tömegkommunikáció/ mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a tervezésben is kifejeződő társadalmi előrelátás és stratégia az iskolán kívüli művelődésre, sőt a szabadidő-szervezés és eltöltés, a rekreáció egészére ki kell hogy terjedjen. Az újratermelési folyamat egészének olyan hosszabb távú stratégiájára van szükség, amely a legfőbb termelőerő, az ember szellemi szükségleteire, teljes rekreációs igényrendszerére is épít; sőt ezekből indulva próbálja meghatározni az anyagi termelés főbb irányait és arányait.

A hosszú távú oktatás- és művelődéstervezési törekvések okaival többek között Mándi /24/, Kovács J. /17/, Monigl /25, 26/, Kovács G. /16/, Kuti /23/, Koncz /11-14/, Inkei-Kozma /7/.

Koncz-Monig /15/ írásai foglalkoznak, áttekintve a nemzetközi szakirodalmat is. Összességében - véleményem szerint - öt lényegesebb ok-csoport áll az érdeklődés hátterében.

1/ A gazdasági és társadalmi struktúra változásai. A primer, szekunder és terciér gazdasági szférák történelmi arányváltozásai egyértelműen kifejezésre juttatják és megkövetelik a munkaerő képzettségének megváltozását. E tekintetben négyféle problémakör indokolja a tervezési törekvéseket.

a/ Az elmaradottság és fejlettség határvonalának átlépése növekvő keresletet támaszt a művelődési - és elsősorban az oktatási - feltételrendszer kínálata iránt. A magasabb iskolázottságból fakadó tájékozódási, ismeretszerzési igény - és kényszer - egyben nyomást jelent az iskolán kívüli művelődési intézményekre.

b/ Az iskolázás, a szakmaváltoztatás a társadalmi és területi mobilitás egyik meghatározó tényezőjévé vált. A strukturális változások nyomán a hagyományos életkeretek felbomlottak, a család funkciója megváltozott, kiterjedt az "ifjúsági létállapot" ideje - így megnőtt a nevelési-művelődési intézmények szocializációs szerepe.

Ezzel párhuzamosan - alapvetően a technikai fejlődésre visszavezethetően - javult az életszínvonal, az iparilag fejlettebb országokban megnőtt a tényleges szabad idő, illetve ennek lehetősége. Ez szintén megnövelte az iskolán kívüli művelődés iránti igényt, a kulturaközvetítők keresletét.

c/ Az oktatási rendszerek fejlődése is hatott a strukturális változásokra, megerősítve azok irányait. Ugyanakkor a strukturális változások számos olyan szakmát és olyan ismeretet követelnek, amelyeket az oktatási rendszer nem tud nyújtani; tehát az át- és továbbképzésben, az új szakmai ismeretek megszerzésében, a szakmunkaerő-szükséglet és az oktatási kibocsátás közötti szakadékok áthidalásában, a szolgálta-

tások fehér foltjainak időleges eltüntetésében jelentőssé vált és válik az oktatáson kívüli művelődési intézmények szerepe.

De a fordított összefüggés is felismerhető: a tömegkommunikáció hatására megváltozott a gyermekek iskolakészültségi szintje; többek között az iskolán kívül megszerezhető ismeretek is kényszerítő erővel hatnak a köznevelési rendszer és a tantárgystruktúra megváltoztatása irányában. Érzékelhető egy más irányú összefüggés is: bár a szabad idő nagyságát és művelődésre fordítható arányát alapvetően a művelődési feltételrendszeren kívüli tényezők határozzák meg /így például többek között a munkamegosztásban elfoglalt hely, a gazdaságföldrajzi környezet, a jövedelem, az anyagi fogyasztási szerkezet és az ezzel kapcsolatos aspirációk/, szerkezetének átalakulásában a tömegkommunikációnak is van jelentősége - különösen az ún. szintáttörések esetén. A sajtó, a rádió és főleg a televízió tömeges elterjedését nemcsak lehetővé tette az életszínvonal emelkedése, a szabad idő növekedése, de a tömegkommunikáció maga is hozzájárult az időfelhasználás szerkezetének változásához, mintegy kikényszerítve az erre fordított időt. Hasonló tendenciák kibontakozása várható az új - döntően elektromosságon alapuló - kulturaközvetítők /lemezjátszó, magnó, kazetták, video/ terjedésével.

- d/ Végül a tudományos-technikai forradalom - mint világtörténelmi folyamat - megköveteli az ismeretek mennyiségének növekedését, szerkezetének átalakulását, és maga a tudományos-technikai fejlődés kiváltja az ismeretek mennyiségének növekedését, szerkezetének átalakulását, az ismeretközvetítési rendszerek iránti tömeges igényt.

A foglalkozási és termelési struktúrában megnyilvánuló arányváltozások azt is kifejezik, hogy a primer és szekunder szférában a technikai fejlődés döntően munkaerőmegtakarító jellegű, ugyanakkor a terciér szférában - így a művelődési feltételrendszerben is - éppen a technikai fejlődés hatására, ill.

az életszínvonal emelkedése nyomán pótlólagos munkaerő-igény lép fel. A helyreállítási periódusok befejeződésével, ill. a gazdaságfejlesztés extenzív és intenzív szakaszának átváltási időszakban élesen vetődnek fel a munkaerőgazdálkodási problémák, és nem csupán a mennyiségi vagy szerkezeti inkongruencia, hanem a munkaerővel szemben támasztott minőségi követelmények miatt.

2./ A két világrendszer harca és békés egymás mellett élése

A művelődési feltételekkel, lehetőségekkel és folyamatokkal kapcsolatos döntések kifejezik és hordozzák egy-egy társadalom stratégiai célrendszerét, fogyasztási szisztémáját, munkaidő és szabadidő-háztartását. Így a két világrendszer harcának ideológiai és kulturális vetületei is fontos szerepet játszottak abban, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben megnövekedett az érdeklődés a művelődési feltételrendszer gazdasági vizsgálata iránt. Itt egyrészt arról van szó, hogy a társadalmakon belüli /eltérő jellegű és tartalmú/ demokratizálódás igénye felszínre hozta a művelődési feltételrendszerek problémáit és a hozzájutási esélyegyenlőség, illetve esélyegyenlőtlenség ideológiai-politikai kérdéseit. A két világrendszer versenye és együttműködése felveti a kérdést, hogy a különböző társadalmi-gazdasági rendszerek milyen erőfeszítéseket tesznek az emberiség kulturális örökségének megőrzése, illetve közkinccsá tétele érdekében. Az adott társadalmi rendszer milyen eredménnyel tudja sajátos vonásait a kulturális fejlődésben érvényesíteni, megjeleníteni.

3./ A két előző tényezőcsoportból és a művelődési intézményhálózat belső gazdasági problémáiból fakad az, hogy egy-egy társadalom gazdaságpolitikai vezetése döntési alternatíva és kényszer előtt áll. Társadalmi rendszertől függetlenül derült ki ugyanis az 1960-as években, hogy a művelődési intézmények /az iskolák mellett elsősorban a komoly műfajú előadóművészek/ többnyire nem képesek önfinanszírozó jelleggel működni.

Ugyanakkor a fejlődő és a szocialista országokban - de több fejlett tőkés országban is - követelményként fogalmazódott meg a szellemi értékek mind szélesebb körben való terjesztésének igénye, az állam ezzel kapcsolatos gazdasági szerepének erősítése.

4./ A tudomány és a tudományos kutatás belső fejlődése során a legkülönbözőbb társadalomtudományi területen vetődött fel az a probléma, hogy nem lehetett a gazdasági fejlődést, a "társadalmi" és a "gazdasági" elemek történelmi hatásmechanizmusát kellően megmagyarázni az oktatás, művelődés, művészetek "bekapcsolása" nélkül. A filozófiai, társadalomelméleti kutatásokból egyre erőteljesebben bontakozott ki egy olyan gondolkodási vonulat, amely a gazdasági, társadalmi-kulturális fejlődés kapcsolatára helyezte a hangsúlyt.

5./ A szocialista országokban folyó népgazdasági tervezés módszertani fejlődése során is egyre inkább világossá vált, hogy a társadalompolitikai stratégiai döntések és a hosszú távú tervek nem nélkülözhetik az ismeretszerzés és a társadalmi nyilvánosság feltételrendszerének tervezését. Az anyagi gazdaság elért szintje mellett a korábbi időszaknál nagyobb mértékben várható az, hogy a műveltségi, kulturális színvonal függvényeként alakul az életmód. Mindezek arra utalnak, hogy a hosszú távú tervezésnek nem csupán járulékos tényezője, de szerves része a művelődésügy - bár elsősorban a felsőoktatás és közoktatás - tervezése. Indokolja ezt az is, hogy a gazdasági növekedés extenzív forrásainak kimerülésével hosszabb távon az egyetlen szabad növekedési forrás a munkaerő szakképzettsége, de még inkább innovációs készsége lesz. A szocialista országokban, amikor az 1960-as években felszínre kerültek és nyilvánvalóvá váltak az infrastruktúra elmaradottságából fakadó ellentmondások, különösen élesen fogalmazódtak meg a kulturális fejlesztéssel kapcsolatos igények. Jól tükrözi ezt pl. a Richta vezette munkacsoport jelentésének /"Választúton a civilizáció"/ szemlélete és néhány szakasza. /32/

A társadalmi-gazdasági fejlődés és a művelődés-tervezés viszonya sajátos formában jelentkezett a polgári jövőkutatási munkákban. A Római Klub "No Limits to Learning" című világmodelljének megjelenése előtt a fejlődés alapvetően technikai-gazdasági összefüggéseit elemző világmodellekből is kiszűrhető a szerzők művelődéssel kapcsolatos állásfoglalása: a negatív tendenciák leküzdése esetén a kulturális szféra világszerte gyors fejlődés előtt áll. /Lásd erről: 5, 13/ A viharos vitákat kiváltó "klasszikus" világmodellekkel párhuzamosan készültek olyan átfogó elemzések, amelyek ezekre a kérdésekre koncentráltak. 1968-ban publikálta P.H. Coombs: "Az oktatás világválsága. Rendszerelemzés" c. tanulmányát /2/, ennek szemlélete befolyásolta az oktatáson kívüli művelődési folyamatok gazdasági elemzését is. Feltárta, hogy az oktatás világválsága öt tényező történelmi összekapcsolódásának a következménye:

- egyre nagyobb az oktatás iránti igény, növekszik a tanulók áradata;
- világszerte jellemző az erőforrások akut hiánya, a hatalmas növekedés ellenére sem fedezik a szükségleteket;
- a technikai fejlődés ellenére az oktatás munkaigényes iparág marad, növekszik az egy tanulóra eső költség;
- a "kimeneti eredmény" nem felel meg a nemzeti fejlődés és az egyének gyorsan változó szükségleteinek;
- a mai oktatási rendszerek a válsággal szemben tehetetlenek.

Ugyanezek a problémák jelentkeznek - bár kevésbé modellezhető formában - az oktatáson kívüli művelődés esetében is. Coombs pozitív stratégiája szerint az oktatási rendszereket komplexen, társadalmi összefüggéseikben kell elemezni. Elő kell segíteni az újításokat és meg kell adni az iskoláknak az újítások bevezetésének technikai feltételeit.

Coombs megállapítása, hogy "a drága oktatás lehet rossz, de a jó oktatás sohasem lehet olcsó" szinte alaptétellé vált a művelődésgazdaságtani kutatások nyomán is.

1972-ben jelent meg a Faure által vezetett bizottság "Tanuljunk meg élni" c. jelentése, amelyben hangsúlyozottan van szó arról, hogy az iskola nem elegendő a korszerű műveltség kialakításához. A világmodellszerű elemzések mellett /az 1970-es években/ számos olyan jövőkutatási munka jelent meg, amelyek alapvetően vagy mondanivalójuk lényegét tekintve a fejlődés kulturális meghatározottságaival a művelődéstervezés szükségességével foglalkoztak. /Lásd erről: 13/

A tervezést motiváló okcsoportok, az oktatás- és művelődéstervezéssel kapcsolatos viták arra utalnak, hogy az ágazati szemléletű, alapvetően az intézményekre és azok fejlesztési irányaira koncentráló középtávú tervezés köre fokozatosan bővül, s a tervezés tárgya a társadalmi és művelődési folyamatok kapcsolatrendszerének befolyásolása, a munkán kívüli időfelhasználás feltételeinek biztosítása lesz. Különösen az elmúlt 10-15 év során egyre nyilvánvalóbban kiderült az, hogy csak a művelődési intézményekre koncentráló, a gazdasági tervek mintájára felépülő, rövid és középtávú oktatás- és művelődéstervezés nem képes az irányítók és irányítottak demokratikus alkujának kifejezőjévé, a művelődési folyamatok és a művelődéspolitikai mechanizmusok hosszú távú érdekegyeztető keretévé válni. A fejlődés fő iránya mindenképpen az, hogy a kulturális szféra komplex tervezése alakuljon ki. Ám az elmélettörténeti út érthetően egyik vagy másik megközelítés korszakonkénti előtérbe kerülését mutatja.

6./ Megközelítések, irányok az oktatás- és művelődéstervezés terén

A nemzetgazdasági /szocialista országokban népgazdasági/ oktatástervezés terén legkidolgozottabb az "oktatási ellátásra" /intézményekre/ koncentráló, alapvetően az "oktatási ágazat" körében mozgó középtávú tervezés. Ennek során elsősorban azt veszik számba, hogy közösségi forrásokból mennyi fordítható és milyen szerkezetben az oktatási intézmények beruházási szükségleteinek és folyó ráfordításainak fedezésére. Tervezik

az oktatási férőhelyek mennyiségi mutatókban kifejezhető alakulását, ezek fajlagos beruházási költségeit, a különböző intézménytípusokkal való ellátottsági mutatókat. Tervezés tárgya a különböző iskolatípusokban tanulók száma. Feltételei oldalról ugyancsak lényeges tervezési probléma az oktatási rendszer munkaerő-ellátása.

Az oktatás-tervezési szakirodalomban az egyik alapvető kérdés, hogy milyen tényező csoport vagy csoportok legyenek a tervezés kiindulásai; azaz: mi legyen a mennyiségileg mérhető és intézményeken keresztül megragadható szükségleti számítások alapja?

Az egyéni igényeken alapuló tervezési módszerek kiindulási pontja az, hogy a család - a szülők és tanulók - igényeiből kell levezetni a jövőbeni oktatási szükségleteket. Ezeket az igényeket alapvetően a különböző pályák várható jövedelmezősége és az iskolák elvégzésével járó egyéni /családi/ anyagi áldozat alakítja. Az egyéni beiskolázási kívánságok nyilvánvalóan nem vezethetnek a nemzetgazdaság optimális foglalkoztatási szerkezetének kialakításához - ezért e módszer sohasem vált a gyakorlati tervezés kizárólagos eszközévé. Az erre alapozott számítások elsősorban tájékoztató jellegűek, oktatás-gazdaságtani nézőpontból egészítik ki a más módszereket felhasználó tervezést. /Az irodalomról lásd: Kuti: 23; 50-51.p. és Mándi: 24; 77-81.p./

A társadalmi igényeken alapuló módszerek hosszabb távon érvényesülő, mennyiségi mutatókkal leírható és viszonylag megbízhatóan prognosztizálható társadalmi folyamatokból vezetik le az oktatási intézmények iránti igényeket és állapítják meg a fejlesztési követelményeket. "Az oktatási szinteknek megfelelően előrejelzéseket készítenek a népesség növekedéséről, kor szerinti összetételéről, a távlati nemzeti és társadalmi feladatokról /ezek meghatározásához a módszer egyes változatai a nemzetközi összehasonlítások eredményeit is figyelembe veszik/ és az állam, valamint a fogyasztók oktatási igényeiről.

Ezek az igények magukban foglalják az írástudatlanság megszüntetését, a kötelező alapfokú oktatást és a különböző kulturális célkitűzéseket. A tanítást a fejlődés társadalmi infrastruktúrájának, öncélnak tekintik. Ezután következik e célok költségkihatásainak vizsgálata. Rendszerint azt tapasztalják, hogy az oktatás fejlesztéséhez szükséges pénzüsszegek nagyobbak annál, ami a nemzeti jövedelem és az állami bevételek alapján rendelkezésre áll. Ilyenkor kompromisszumos megoldást keresnek, olyan megvalósíthatónak látszó tervet készítenek, amely az eredeti elképzeléseket a lehetőségek mértékére csökkenti, illetve megkísérlik valamilyen módon "kiharcolni" az oktatásra fordítható pénzeszközök növelését" /Kuti: 23; 52. p./ Ez a módszer tükrözi a társadalom oktatás iránti igényeit, az egyik kiindulást jelentheti az oktatási rendszer megtervezéséhez, ám korántsem elegendő kiindulást, hiszen nem ad információkat a gazdaság szakmunkaerő-szükségletéről.

A szakmunkaerő-szükségleten alapuló tervezési módszerek terjedtek el leginkább a tőkés országokban. Valamennyi ebbe a csoportba foglalható tervezési megközelítés lényege az, hogy az oktatási rendszert a gazdaság várható munkaerő-szükségletéből kiindulva kívánja megtervezni. E módszerek számos változata alakult ki. Az eljárások közös problémája, hogy bizonytalanok a munkaerő-szükségleti előrejelzések. További általános gond, hogy a konjunkturálisan is változó szakmunkaerő-szükségletnek megfelelően szinte lehetetlen az oktatási rendszer gyakori és gyors átstrukturálása. Mindinkább teret nyer az a megközelítés, amely szerint a szakmunkaerő-szükségleti tervezés az oktatási rendszer tervezésének csak egyik lényeges, de semmiképpen sem kizárólagos kiindulása.

A szocialista országok eddigi oktatás-tervezési gyakorlata a szakmunkaerő-szükségletből indul ki. A tervezésnek e téren biztosítani kell a kívánt színvonalú és szerkezetű termelés fejlesztéséhez szükséges munkaerőt; a tervidőszakban rendelkezésre álló oktatási és a fiatal generációk szellemi kapacitásának kihasználását. Ezen követelmények teljesítéséhez meg

kell határozni a népgazdaság munkaerő-szükséglet, - ezen belül a szakmunkaerő - iránti várható keresletet. Ehhez a munkaerőmérlegek rendszere szolgáltatja az információs bázist. Az összevont munkaerőmérleg a foglalkoztatottak számának továbbá foglalkozás, kor és nemek szerinti megoszlásának változását veszi számba a tervidőszak alatt. A szükséglet-fedezeti mérleg a tervidőszak kezdetén rendelkezésre álló munkaerő-források gazdasági és demográfiai változásait, valamint a munkaerő szükséglet kielégítésére rendelkezésre álló forrásokat vizsgálja. Az ifjúsági mérleg a fiatal korosztályok iskolai pályafutását kíséri figyelemmel. /A módszerekről és vitákról lásd: Kovács J. - Timár J.: 18, Monigl: 26, Kovács J.: 17, Kuti: 23./

Egy nemrégiben megjelent tanulmány a megközelítéseket az alábbiak szerint csoportosítja /Pőcze: 31/:

- Input-hangsúlyos tervezés; ennek alapja a demográfiai prognózis, amely jelzi, hogy az oktatási rendszer mely intézmény - típusára és várhatóan mikor vár fokozottabb igénybevétel.
- Struktúra-hangsúlyos tervezés során elsősorban az oktatási intézmények kapcsolódásaira fordítanak figyelmet.
- Output-hangsúlyos tervezést tulajdonképpen a szakmunkaerő-szükségleti tervezés jelent, amikor is az oktatási rendszer kívánt kimeneti tényezőinek mennyiségi és minőségi jellemzői jelentik a kiindulást.
- Célorientált tervezés során "... a tervező megállapodás szerinti jelekkel leírja a jövőben kívánatos célállapotot, majd ugyanilyen jellemzőkkel a meglévő helyzetet." A terv mint cselekvési program a célállapot elérésnek pályáját jelöli ki.

Inkei Péter és Kozma Tamás a köznevelés fejlesztési céljait és stratégiáit vizsgálva azt állapítják meg, hogy hazai tervezői gyakorlatunk többnyire a köznevelési alapszerkezet átalakítására koncentrált. "A köznevelési rendszer fejlesztésének az a típusa, amely az alapszerkezet átalakítását célozza meg, végső soron problémamegoldásként értelmezhető és modellez-

hető, leírható a problémamegoldás általános menetével" /7; 64.p., Ennek elemei: helyzetkép a kiinduló állapotról és a célállapot meghatározása: diagnózis a kettő eltéréseiről - ez a probléma, amelyet a tervezéssel kell megoldani; a probléma megoldásának variációi; az eredmény ellenőrzése. Ebben a megközelítésben a fejlesztés folyamata alárendelt értelmezést nyer, "... e folyamat tervezése nem egyéb, mint a megváltoztatandó elemek megjelenésének időbeli ütemezése /ütemterv/ a hozzá szükséges szervezési feladatok megjelölésével és a költségek biztosításával" /7; 64.p./ E szemlélet és az ennek megfelelő tervezői megközelítések következményeként éppen a kritikus szakasz, "az átmenet megtervezése alárendelt jelentőségű." A szerzők a folyamatos korszerűsítés tervezését szorgalmazzák; a tervezést döntési láncolatként értelmezik. "Ha a fejlesztést problémamegoldásként tervezzük meg, akkor a fejlesztés tennivalói az elérendő állapot és a jelen helyzet eltéréseiből bonthatók ki. Ha viszont a fejlesztést döntési láncolatként szemléljük, akkor azt hangsúlyozzuk, hogy a korszerűsítés közben folyamatosan ismerjük fel az új meg új tennivalókat ... A fejlesztés e stratégiáját döntéssorozatként tervezzük meg és csupán a kritikus elágazási pontjait rögzítjük előre. E nagyvonalú térképen a folyamat részeit alkotó fejlesztések megtervezése természetesen az általános problémamegoldás sémáját követi." /7; 72-73.p./

Ahogy az 1960-as években /a szocialista országokban/ a gazdasági növekedés átfogó elméleti kérdéseivel foglalkozó közgazdászok körében elfogadottá vált az a nézet, hogy "... a távlati tervnek nemcsak mellékesen kell foglalkoznia az oktatással, hanem centrális kiindulópontként kell ezt a kérdéskomplexumot kezelnie..." /Jánossy: 9; 150.p./, úgy az 1970-es évek-re jellemző, hogy a művelődés egészének tervezését sürgetik. Pozsgay szerint "A gazdasági elmaradottság felszámolásáért folytatott küzdelemben a gazdaság és a kultúra kapcsolatában... létrejön egy sajátos mechanizmus és vele egy sajátos gondolkodásmód is. Ez a mechanizmus nagyon egyszerű logika szerint működik: a gazdasági fellendülés idején a kulturális fejlesztést és fejlődést szolgáló anyagi eszközök csak vonakodva és utolsónak kö-

vetik a termelési növekedés ütemét, ugyanezek az eszközök gazdasági nehézségek, feszültségek idején hallatlan fürgeséggel vonulnak ki a kulturális területről." /30; 284-285.p./

E sajátos mechanizmus és gondolkodásmód meghaladása is azt követeli, hogy "szembe kell nézni a kultúra tervezésének avagy tervezhetőségének" kérdésével. "... a termelőerők fejlődésének nemcsak tárgyi-dologi viszonyait lehet és kell előre látnunk, hanem a velük módosuló, fejlődő emberi kapcsolatokat is..."

A szakirodalomban felmerül a probléma, hogy tevékenységcentrikus legyen-e az oktatáson kívüli művelődés tervezése vagy feltételcentrikus.

Az előbbi azt jelenti, hogy a tevékenységek tartalmának, jellegének, szerkezetének és a tevékenységek által erősített vagy gyengített életmód-típusok jellemzőinek tervezése /az ilyen jellegű célok kitűzése/ megelőzi a feltételek tervezését. Az utóbbi azt jelenti, hogy a művelődési tevékenységek rendszerszerű tervezésére ma még nincsenek elegendő ismeretek, így nem lehet mást tervezni, csak az intézményhálózatban megragadható feltételeket. A tevékenységcentrikus tervezés mellett szól az az érv, hogy más tartalmi és jellegű, szerkezetű művelődéshez más feltételrendszer szükséges. De az a megfontolás is, hogy a művelődésügy - és feltételrendszere - nemcsak önmagáért van, hanem valami másnak az eszköze: a szocialista életmód kialakulásának bizonyos mértékig mintegy előfeltétele is valamiféle szocialista művelődési tevékenységrendszer kialakulása. A feltételcentrikus tervezés mellett szól az, hogy a mai magyar művelődési intézményhálózat oly sok kívánnivalót hagy maga után, hogy jó, ha képesek vagyunk a szükségleteket kielégíteni és valóban kulturáltságot sugárzó intézményhálózaton keresztül újabb szükségleteket felkelteni.

Hasonlóak a gondok az intézményszintű tervezés esetében is. Milyen ismeretek, módszerek szükségesek ahhoz, hogy egy-

egy intézmény - mondjuk művelődési otthon - tervezésében az alábbi /elvileg kívánatos/ sorrendet tudjuk tartani:

- a/ szociológiai jellegű tervezés - azaz kiknek, milyen rétegeknek szolgál majd az intézmény;
- b/ funkcionális tervezés - azaz milyen funkciókat kell hogy betöltsön;
- c/ működés-tervezés - azaz milyen feltételek kelljenek a funkciónak megfelelő működéshez;
- d/ építészeti tervezés - azaz milyen épület, belső tér szükséges az előbbieik racionális, gazdaságos megvalósításának feltételeként.

A tervezési célok, a tervezési módszertan és a célok megvalósításához alkalmazott vagy alkalmazható eszközök szoros összefüggésben vannak egymással. Nyilvánvaló, hogy más fejlesztési programot és az intézményrendszer más strukturáját igényli egy olyan koncepció, amely a művelődés életmódformáló hatását /mintegy újratermelési szerepét/ helyezi előtérbe, mint egy olyan gondolatrendszer, amely a szabadidő szórakozásra fordítható részének eltöltéséhez kíván feltételeket teremteni. Szczepanski megállapítja, hogy a "kulturális tervezés" tárgya elsősorban a művelődési tevékenységeket szervező intézmények működése, s ebben a megközelítésben a kultúra például a színházat, mozit, a zenét, a táncot stb. jelenti. Így a kulturális terv feladata az, hogy "... gondoskodjék az ilyen szolgáltatásokat végző intézmények fejlesztéséről, szervezze meg az emberek tevékenységét, a kereső foglalkozáson és a házi munkán felül megmaradó szabad idejükben, irányítsa esztétikai szükségleteiket és szórakozási igényeiket..." /33; 302.p./

Ám a továbbiakban a kultúra szélesebb értelmezése alapján egy tágabb szemléletű kulturális tervezés igényét fogalmazza meg: "Szakítani kell azzal a meggyőződéssel, hogy az ember kulturális tevékenysége csupán szabadidő-tevékenységének keskeny szeletére szorítkozik. ... Nem korlátozhatjuk a kultúra fogalmát csupán az esztétikai értékek együttesére, a kulturális

tevékenység tervezését pedig az ilyen értékekből való részesedésre ... A terv alapjául tehát a kultúra legtágabb meghatározását kell elfogadnunk, s mint tudatos emberi tevékenységet és alkotások együttesét. Nem zárhatjuk ki eleve és célzatosan a kulturának mindazokat a területeit, amelyeket közkeletűen szakmai kultúrának/, együttélési kultúrának, intellektuális kultúrának nevezünk." /33; 303-304.p./

Az oktatáson kívüli művelődéstervezés szakirodalmja és gyakorlata szorosan összefonódik a társadalmi tervezéssel, mint tudományos kutatási témával és mint praxissal. Az általános elméleti és módszertani kérdéseket taglaló társadalmi tervezési munkákban szinte minden esetben szó van a kulturális tervezésről - gyakran centrális elemként említve.

A társadalmi tervezés elméletéhez és szemléletéhez - kötődő, de azon belül "önállósodó" hosszú távú művelődéstervezési szakirodalom egyik csoportja az általános elméleti kérdéseket, a szükségességet tárgyalja. Továbbá a régiók vagy országrészek, ill. rétegek közötti "kulturális szakadék", a fejlődési egyenlenségek megszüntetésének lehetőségét vizsgálja. /A vonatkozó szakirodalmat lásd a 14. sz. alatti áttekintésben./

A tanulmányok második csoportja a szabadidő tervezése, ennek módszertana kapcsán foglalkozik a művelődéstervezéssel.

A megközelítések harmadik iránya egy-egy intézménytípushoz - többnyire a tömegkommunikációhoz és a könyvtárakhoz - kapcsolódik. S végül történnék kísérletek egy általános művelődéstervezési módszertan kialakítására. A tervezés szükségességét hangsúlyozók írásaiban is az alapvető kérdések egyike, hogy mit lehet és mit szabad tervezni, nem jelent-e káros beavatkozást /pl. a művészetek területére/ a tervezés, nem fenyeget-e az egyoldalúság.

Ugyancsak lényeges probléma, hogy mi legyen, mi lehet az elvi kiindulópont.

Tervezési kiindulásnak egyrészt a múlt és jelen fejlődési törvényszerűségeinek ismeretét; másrészt a prognózisokban rejlő információkat; harmadrészt a tudományos-technikai forradalom tényéből és lehetőségéből levezethető művelődési követelményeket tekinti a szakirodalom. Csak egy példát kiragadva: John az utóbbira helyezi a hangsúlyt: ... a művelődési folyamatok távlati tervezésénél mindennemű elgondolás kiindulópontja, hogy a kulturális forradalom jelenlegi szakaszában a tudományos-technikai forradalmat szocialista feltételek között kell végrehajtani". /lo; l.p./ Más írásaiban is azt fejtegeti, hogy a TTF és a szocialista kulturális forradalom közötti összefüggést kétféle módon kell figyelembe venni a művelődési folyamatok tervezésénél. Egyrészt az a kérdés, hogy milyen lehetőségei adódnak majd a szocialista feltételek között végbemenő tudományos-technikai forradalomnak a kulturális élet további fejlődésében. Ez tehát azt jelenti, hogy figyelembe kell venni a TTF kulturális követelményeit, ugyanakkor szem előtt kell tartani, hogy a TTF nemcsak új és nagy követelményeket támaszt, hanem a kulturális fejlődés számára új és nagy lehetőségeket is feltár.

Ma még ugyan nincsenek rendszerezetten áttekintve ezek az "új és nagy lehetőségek", annyi azonban világos, hogy a technikai fejlődés nyomán felszabaduló idő, a közlekedés fejlődése és a lakosság anyagi jólétének növekedése megváltoztathatja a művelődési szokásokat. A TTF ugyanakkor megváltoztatja a kulturális kínálat közvetlen ipari hátterét, azaz új kulturaközetítő eszközök, eszközrendszerek és módszerek jelennek meg.

A TTF és a művelődési folyamatok kapcsolatának vizsgálata azonban nemcsak a kifejezetten új kulturaközetítő eszközök meghatározó szerepére /ill. ennek lehetőségére/ mutat rá, hanem reflektorfénybe állítja a kulturaközetítés egész közvetlen ipari hátterét. Az az egyszerű tétel, hogy "hegedű nélkül nem lehet hegedülni" igen komoly problémaként fogalmazódik meg az olyan kulturális kínálat esetében, amely kifejezetten technikaigényes. /Nagy zenekart, nagy termet igénylő zene; a képzőmű-

vészetek vagy a filmgyártás bizonyos ágai./ Így a tervezők érdeklődése egyre inkább a kulturális kínálat közvetlen technikai bázisára irányul. Ezt egyébként tükrözik a szocialista országokban, az 1970-es évek elejétől kibontakozó hosszú távú művelődéstervezési törekvések. Elsősorban azonban a viszonylagosan elmaradott infrastrukturális feltételek pótlási igényéből fakadó követelményrendszeren keresztül.

7./ A hazai hosszú távú művelődéstervezés szakaszai és lehetséges kiindulásai

Magyarországon az 1958-1961 közötti időszakban készültek először hosszú távú, népgazdasági szintű tervek. /Akkor az 1960-1980 közötti időszakra vonatkozóan./ Ez a tervező munka az 1960-as évek elején félbeszakadt, s a hosszú távú tervezés 1967-ben kezdődött újra. Az oktatás és közművelődés távlati tervezése a munkaerő- és életszínvonal tervezéséhez kötődött. /Az alább említésre kerülő dokumentumok bibliográfiai adatait lásd többek között a 25, 26, 14, 7.sz. hivatkozásokban./

A hosszú távú népgazdasági tervezés első szakasza /1968-1972/ alatt az 1970-1985 közötti időszakra készítettek fejlesztési koncepciót ill. tervet. A Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság /MÉB/ kimunkálta "Az oktatás távlati fejlesztési koncepciója" című dokumentumot. A tervezési szakasz elején az oktatáson kívüli művelődés távlati fejlesztési koncepciójának elkészítési igénye még nem szerepelt a programokban.

Monigl egyik tanulmánya /25/ szerint " a múltbeli fejlődés elemzésének lezárása, majd az életszínvonal és életmód fejlesztési hipotéziseinek kidolgozása során vált világossá, hogy a hosszú távú terv egészének, ezen belül a munkaerő és az életszínvonal távlati fejlesztési koncepciójának kidolgozása megköveteli e terület távlati fejlesztési koncepciójának kidolgozását is." A MÉB Kulturális Tervezési Albizottsága által szervezett munka /1970-1972. június/ eredménye "A kultúra fejlesztésének távlati koncepciója 1970-1985" című dokumentum.

Ezen anyagok egyike sem vált meghatározó erővel a népgazdaság egészére vonatkozó hosszú távú terv részévé s nem jelentett orientációt sem a 70-es évek művelődéspolitikája, sem a kulturális szféra működtetése számára.

Az 1960. évi oktatási reform ellentmondásai és az 1965. évi korrekciós határozat után, 1971-1972-ben került sor az MSZMP KB irányításával a közoktatás helyzetének átfogó felülvizsgálatára. Ennek eredménye az 1972. évi oktatáspolitikai határozat, amely többek között kimondja, hogy el kell készíteni a közoktatás átfogó fejlesztési koncepcióját.

1972-1974 között folyt a közművelődés pártvizsgálata. 1974. márciusában tárgyalta és fogadta el a KB "A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai" című dokumentumot, amely a párt 1958-as művelődéspolitikai irányelvei óta e területen a leglényegesebb állásfoglalás.

A hosszú távú népgazdasági tervezés második szakaszában /1973-1978/ az 1976-1990-es időszakra készült fejlesztési koncepció. Az említett pártvizsgálathoz is kapcsolódva dolgozta ki az OM "A köznevelés fejlesztésének 1990-ig szóló koncepciótervezete" /1974/ című anyagot. Az időközben megszervezett 6-os főirány kutatásai nyomán számos modell-variáns, elképzelés, stratégia született. A közművelődés parthatározaton és a Minisztertanács 2020/1974/V.6. sz. határozatán alapuló távlati fejlesztési tervének kidolgozása 1974 nyará és 1976 tavasza között folyt. A Minisztertanács 1976. júniusában fogadta el - munkaokmányként - "A közművelődés távlati fejlesztésének irányelvei" című dokumentumot. Ez 1990-ig vázolja a művelődéspolitikai távlati céljait, a kulturális ellátás modelljét, a hálózatfejlesztés súlyponti feladatait és eszközeit. 1976-ban hagyta jóvá az Országgyűlés a közművelődésről szóló törvényt. A hosszú távú tervezés e szakaszán belül 1976 ősze és 1978 nyara között korszerűsítették és kiegészítették a népgazdaság 1976-1980 közötti időszakra szóló távlati fejlesztési elgondolásait; ennek keretében került sor /kutatók bevonásá-

val/ az oktatási és közművelődési fejlesztési elképzelések áttekintésére is.

A hosszú távú népgazdasági tervezés harmadik szakasza /1979-1983/ az 1981-2000 közötti időszakra vonatkozik. Az Országos Tervhivatal programja szerint két tervezési periódust foglal magában:

- a/ Anyaggyűjtés, elemző szakasz, 1979-1981 között. Ennek része volt egy olyan prognózis-program, amelynek keretében köznevelési és közművelődési részprognózisok is készültek.
- b/ Koncepcionális, stratégia-alkotó szakasz, 1982-1983-ban. Az 1979-ben készült elemzések, az 1980-ban készült prognózisok alapján egyes szférákra fejlesztési koncepciókat, ezek alapján hosszú távú terveket kell készíteni.

A hosszú távú művelődéstervezéssel kapcsolatos eddigi kísérletekből kiderült, hogy az ilyen típusú munka tartalmi szempontból öt lényegesebb szakaszra osztható.

Előkészítő szakasz: Ennek során át kell tekinteni az előző fejlődést, hogy a távlati elképzelés ezzel szervesen összekapcsolható legyen. Meg kell vizsgálni, hogy gyökeres változást lehetővé tesz-e a múltbeli fejlődés. Elemezni kell a szféra működése és a társadalmi-gazdasági szükségletek főbb ellentmondásait, a szféra belső feszültségeit. Prognosztizálni kell a társadalmi-gazdasági fejlődés azon összefüggéseit, amelyek a szféra működését /és működési irányait/ közvetlenül megalapozzák és meghatározzák. Különös hangsúllyal kell vizsgálni a szférára ható szintáttörések lehetőségét. /Ilyen volt pl. a rádió, tv./

Kiindulások megállapítása. Az előkészítő szakaszban gyűjtött ismeretek alapján meg kell határozni az adott tervidőszakra vonatkozó kiindulásokat; azokat a főbb tényezőket és összefüggéseket, amelyekből a koncepció egyáltalán kibontakozhat.

Lehetséges kiindulások:

- A folyamatokat és a szférát közvetlenül meghatározó társadalmi-gazdasági környezet várható változásai.
- A belső fejlődés meghatározó és továbbélő törvényszerűségei.
- A szféra iránti szükségletek várható alakulása.
- A társadalmi rendszer távlati céljaiból /rendszerspecifikus értékeiből/ deriválható célok rendszere.

Problémacsoportok. Az előkészítés és a kiindulások alapján meg kell állapítani, melyek azok a főbb probléma-csoportok, amelyekre a tervnek mint cselekvési programnak válaszolni kell.

Ezután "már csak" két lépés van hátra: a koncepció, majd a terv mint cselekvést orientáló program elkészítése. Ugy vélem, hogy a hosszú távú, oktatás- és művelődéstervezés nemzetközi szakirodalmából és hazai tapasztalataiból egyaránt levonható az a következtetés, hogy a kiindulások és problémacsoportok megállapítása megköveteli a szisztematikus helyzetelemző munkát. Céljaink csak akkor realizálhatók, ha a már kibontakozott vagy kibontakozóban lévő társadalmi, művelődési folyamatokkal szervesen összekapcsolhatók, ha a társadalom életének törvényszerűségeit feltárjuk és figyelembe vesszük. Erre int a szociológus, Losonczi Ágnes fejtegetése is:

"A társadalompolitikus csakúgy, mint a társadalomról gondolkodó, gyakran összekeveri azt, amit lát azzal, amit látni szeretne, vagy amit látnia kellene: másfelől azt, ami őt személyesen nyomasztja azzal, ami a társadalomra nehezedik. Nem pusztán a "sein" és a "sollen" kérdése ez, hanem a valóság elemzése és a tényleges tendenciák fel- vagy félreismerése és összekeverése az elképzelések belevetítésével. S mivel a társadalom törvényeit nem ismerjük jól, ezért bizonyulnak sokszor erősebbnek, mint a megbízott törvényhozók, s mivel az emberek céljait sem ismerjük igazán, ezért van az, hogy másképpen akartak vagy akarnak boldogulni, mint ahogyan mi őket boldogítani akarnánk."

HIVATKOZÁSOK

- 1/ Berend T. Iván: Öt előadás oktatásról és gazdaságról, Magvető, 1978. 247.p.
- 2/ Coombs, P.H.: Az oktatás világválsága. Rendszerelemzés. Tankönyvkiadó, 1971. 270.p.
- 3/ Craveró Róbert - Pál Endre: A művelődés tervezése és az igényelt kutatások, Kultúra és Közösség, 1979/2-3. 32-40.p.
- 4/ Hideg Éva: A kulturális szféra elemzése a szovjet társadalmi tervezési irodalomban. Kultúra és Közösség, 1977/3. 116-128. p.
- 5/ Hideg Éva: A kulturális szféra és a távlati társadalmi-gazdasági célrendszer Kultúra és Közösség, 1977/3. 50-60. p.
- 6/ Hideg Éva: A társadalmi tervezés a szovjet szakirodalomban, Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet, Társadalmi Tervezési Füzetek, 1977. november 35. p.
- 7/ Inkei Péter - Kozma Tamás: Célok és stratégiák a köznevelés fejlesztésében, Akadémiai Kiadó, 1977. 92. p.
- 8/ Jánossy Ferenc: Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja Közgazdasági Szemle, 1969/7-8. 806-830. p.
- 9/ Jánossy Ferenc: Gazdaságtörténet és gazdaságtervezés /In: Tervgazdálkodásunk időszzerű kérdései/ Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.

- 10/ John, E.: Probleme der prognostischen Planung kultureller Prozesse./ A művelődési folyamatok távlati tervezésének problémái/ Előadás /soksz./
Népművelési Intézet 15378/1967. 15. p.
- 11/ Koncz Gábor: Jegyzetek az életmód-prognosztizálás lehetőségeiről,
Kultúra és Közösség, 1978/4.23-48. p.
- 12/ Koncz Gábor: Művelődésgazdaságtani kutatások Magyarországon a kulturális szféra tervezése szolgálatában,
In: Kuti Éva: Néhány európai tőkés ország kulturális ráfordítás- és eredmény-adatainak nemzetközi összehasonlítása. Függelék.
Népművelési Intézet, 1979. 157-197. p.
- 13/ Koncz Gábor: "Tanuljunk meg élni" - A Faure-jelentés ismertetése. Prognosztika, 1980/1-2. 115-120. p.
- 14/ Koncz Gábor: A művelődésgazdaságtan szakirodalma,
Statisztikai Kiadó, 1981. /Megjelenés alatt/ kb. 200. p.
- 15/ Koncz Gábor - Monigl István: A kultúra távlati tervezése,
Társadalmi Szemle, 1979/2. 36-44. p.
- 16/ Kovács Géza: Jövő kutatás és társadalmi tervezés. - Bp.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979. 365. p.
- 17/ Kovács János: A munkaerő társadalmi újratermelése és tervezése,
Akadémiai Kiadó, 1980. 205. p.
- 18/ Kovács János - Timár János: A munkaerő és az oktatás távlati tervezésének módszerei néhány európai szocialista országban, - Szigma, 1971/3.

- 19/ Kozma Tamás - Mihály Ottó: Művelődésünk távlati fejlesztése. - Társadalmi Szemle, 1978. nov. 79-84. p.
- 20/ Kozma Tamás: A kulturális szféra távlati tervezését segítő kutatások az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjában, - Kultúra és Közösség, 1979/2-3. 55-65. p.
- 21/ Kozma Tamás: A művelődés tervezése, - MTA Pedagógiai Kutató Csoport, 1978. 117. p.
- 22/ Kozma Tamás: Társadalmi tervezés a kulturális szférában: lehetőségek és korlátok - Magyar Tudomány, 1981/3. 164-173. p.
- 23/ Kuti Éva: Az oktatásgazdaságtan szakirodalma. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Statisztikai Módszerek - Témadokumentáció 13. 1979. 81. p.
- 24/ Mándi Péter: Oktatás és gazdasági növekedés a fejlődő országokban. - Bp. Akadémiai Könyvkiadó, 1975. 188. p.
- 25/ Monigl István: A távlati tervezés és a kulturatervezés kapcsolatai. - Kultúra és Közösség, 1979/2-3. 41-54. p.
- 26/ Monigl István: A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata. - Akadémiai Kiadó, 1979. 115. p.
- 27/ Pál Endre: Számítási metodika a kulturális területek távlati fejlesztési tervezéséhez. - Népművelési Értesítő, 1973/2. 123-131. p.
- 28/ Pál Endre - Soós József: A kultúra távlati fejlesztésének koncepcióterve. - Népművelési Értesítő, 1973/1. 22-34. p.
- 29/ Papp Margit: Gondolatok a közművelődés távlati tervezéséről, - Kultúra és Közösség, 1975/4. 23-30. p.

- 30/ Pozsgay Imre: A kultúra tervezése. In: Demokrácia és kultúra, - Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1980. -282-290. p.
- 31/ Pőcze Gábor: A művelődéstervezés művelődéstudományi hátteréhez. - Pedagógiai Szemle, 1981. április, 307-317. p.
- 32/ Richta, R. /és munkaközössége/: Válaszúton a civilizáció /A tudományos-technikai forradalom társadalmi és emberi összefüggései/ - Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 28. lp.
- 33/ Szczepansky, J.: A kultúra tervezésének elméleti alapjai. In: A szociológus szemével. - Bp. Gondolat, 1977. 302-309. p.

A MŰVELŐDÉS ÉS A GAZDASÁG ÖSSZEFÜGGÉSEI TÁJÉKOZTATÁSPOLITIKÁNK TÜKRÉBEN

A téma, amelynek taglalását a magyar valóság jelentős kérdéseire mindig az alkotó közreműködés jegyében közelítő szegedi nyári egyetem mostani napirendjére tűzött, történelmi gyökerű. Földrészünknek ezen a vidékén Apáczai, Széchenyi és mások gondolatainak ismeretében nem merném határozottan azt állítani, hogy virágkorát most és csakis most éli, de minden bizonnyal döntő korszak a miénk, nemcsak a művelődés és a gazdaság kölcsönös egymásra hatásából felszabadítható energiák szempontjából, nemcsak a választás szempontjából, amely előtt állunk, hanem abból a nézőpontból is, hogy a parancsoló szükség mozgásbénító béklyóit most először nem kell magunkra venni, mivel helyzetünk fölött önállóan és magunk dönthetünk, döntésünk feltételeinek és várható következményeinek figyelembevételével.

De mi is ez a döntés valójában?

"A mi állításunk ... éles és határozott: Magyarország a következő években a világban nem a régi versenyhelyzetben találja magát, hanem gyökeresen újban, ennek összes következményével. Az ország előtt álló kérdés ma sajnos nem az, hogy a világranglistán elfoglalt közepes helyünk javulhat-e - s ez a hely sajnos az európai népek ranglistáján hosszú-hosszú évszázados történelmi körülmények következtében egyáltalán nem előkelő -, hanem az, hogy ezen a ranglistán meg tudunk-e maradni

vagy jelentősen hátrább szorulunk-e. Ez a helyezés pedig nem egyszerűen dekorum, hanem a nemzetközi cserepiacon hazai munkánk, nemzeti jövedelmünk értékét meghatározó tényező. Éppen ezért nincs hatalmunkban belül önkényesen megválasztani útirányainkat, ha nem akarunk visszavonhatatlanul hozzájárulni ezeréves történelmünk elmaradás-halmozásához." - Idézhetem az előző kérdésre válaszul Vámos Tibor tanulmányának gondolatát, annak még egy jellemző megállapítását kiemelve: miszerint helyzetünk egyre kedvezőtlenebb abból a szempontból, hogy kétirányú nyomás alatt vagyunk, felülről a nálunk fejlettebb, alulról pedig az egyre feltörekvőbb, fejlődő országok nyomnak bennünket.

Igy tehát napjaink gazdasági folyamatainak vizsgálata, művelődési tendenciáinak elemzése, a megoldásra váró kérdések valódi megértése, majd a megoldások felkutatása egyetlen módon lehetséges csupán, mégpedig a társadalmi folyamatok összefüggéseinek együttes szemléletén.

Művelődés és gazdaság

Külön-külön és együttesen is sokat vitatott, sokrétű tartalmakat magukban hordozó fogalmak. Egyetlen, ma már szinte talán közhely számba menő megállapítás nem csíhol pusztán polémiaát, mégpedig az, hogy a szocializmus építésének egész korszakán át a legalapvetőbb feladat a gazdasági és az ideológiai-kulturális építőmunka. A politikai hatalom meghódítása és megszilárdítása a szocialista termelési viszonyok általánossá válása után társadalmi fejlődésünk olyan szakaszhoz érkezett, amelyben e két nagy feladat megoldása került előtérbe. A szocializmusnak a gazdaságban és a kultúrában egyaránt szilárd lábakon kell állnia. Jelenlegi helyzetünkre pedig különösképpen az illik, hogy a gazdasági építőmunkának minden más területet meghatározó jelentősége van. Hiszen jó három évtizeddel ezelőtt a legfontosabb kérdés számunkra a hatalom kérdése volt, amellyel megragadtuk a gazdaságot. Ma a gazdaság kérdése az első, és ez hatalmunk feltétele is. Mindez azonban nem jelenti, és nem jelentheti azt,

hogy a kulturális építőmunka, a művelődés feladatai elhanyagolhatók. Még akkor sem, ha tényként vesszük tudomásul, hogy a művelődés anyagi feltételei nehezebben garantálhatók.

Igazán magas színvonalú termelést csak úgy érhetünk el, ha a munkát kulturáltabb, műveltebb dolgozók végzik. Bizonyos, hogy a gazdálkodás racionalizálása mellett azt emberközpontúbbá kell tenni, ami azt jelenti, hogy a fejlesztést következtetesebben kell illeszteni a legértékesebb termelési tényezőre, az emberre, szaktudására és szorgalmára. Mármost, hogy a műveltség, az emberiség és a nemzet identitás tudata, a történelmi folyamatok valóságos mozgásként való megismerése, a társadalmi rétegek és nemzetek sajátosságai kialakulásának, hagyományainak és jelrendszereinek megértése, tisztességes természettudományi alpműveltséggel párosítva és a modern kor kulturális értékeivel elegyítve a termelő és a fogyasztó ember szempontjából mit jelent, úgy érzem nem szorul különösebb bizonyításra.

Am gazdaságunk minőségi ugrásához nemcsak a végzett munka bonyolultsági fokának növelése, a termékszerkezet optimalizálása, energetikai és más infrastruktúrák megléte szükséges, ahhoz az emberi tényező, a munkaerő újratermelését, működőképességét, felkészítését, tovább- és átképzését, felvilágosítását és tájékoztatását, megfelelő körülmények közötti pihenését, regenerálódását biztosító háttér-ágazatok is nélkülözhetetlenek.

Ezeknek a céloknak a realizálása természetesen rendkívül lassan és ellentmondásosan halad csak előre. Meg kell jegyeznünk, van jónéhány olyan terület is, ahol érdemi előrehaladásról nem beszélhetünk.

A gazdaságban, a művelődésben, a társadalmi közegben /ideértve az iskolai végzettséggel, a képzettséggel összefüggő belső társadalmi mobilitást, a magatartási szokásokat, a társadalmi értékrendet stb./ sokféle érdek által befolyásolt, közegellenállások is érvényesülnek. A művelődéspolitikának, a gazda-

ságpolitikának, a társadalompolitikának egyaránt legfőbb tennivalója: a helyesen felismert, a jól kitűzött célok megvalósításának megfelelő feltételeit, a realizálását biztosítani minél gyorsabban és minél következetesebben.

A művelődés intenzifikálása

Mégis, igaztalanok lennénk, ha nem szólnánk arról, - a művelődési szakemberek elég széles körében hangulati elemmé vált defetista magatartásról -, ami a gazdasági problémák közéletünk előtérbe kerülésével minden eddiginél jobban érzékelhetők. Meggyőződésem, hogy a művelődés képes arra az általános szemléletváltásra, amely jobb körülmények és felhajtó erők idején a konzervatív és bürokratikus megoldások miatt elmaradt, képes a társadalmi szükségletek kielégítésének irányába mozgásba hozni erőit.

A művelődés intenzifikálása, "új mechanizmusa", csak nagyobb nyitottsággal, tárgyuk és motívumaik szerint is kulturális irányítási döntésekkel, a materiális fejlődés törvényeihez való alkalmazkodó képességének növelésével, a kulturális értékek teljes integrációjával érhető el. Ugy érzem, igaza van Tóth Jánosnak, aki cikkében a következőket írja: "A szabályozás, az ösztönzés olyan áttételesebb mechanizmusára van szükség, ahol az erőteljes decentralizáció keretében valóban autonóm módon teret nyerhetnek a közösségi és egyéni szükségletek, ahol az irányítás-végrehajtás szerkezetében a szakmai önállóság, a kompetencia és a kreativitás lényegesen nagyobb teret kapnak."

Ha mindez kibővül a kívánt közvéleményi kulturális-kontroll-mechanizmussal és demokratizmussal, az alkotók és befogadók közötti merev határok megszüntetésével, a művelődés valóban a kulturálódó ember autonóm érdekeit, önkiteljesedését és teljességigényét, kreativitását és ezzel soha időszzerűtlenné nem váló emberformáló küldetését fogja szolgálni.

Az átalakulás, a szerkezetváltozás és az értékrend-váltás korszakában, - amiben vagyunk, s ami feltehetően hosszabb periódus lesz -, létfontosságú a művelődésnek az előbbieken említett orientációja, az igények felismerése, az olyan ösztönzések érvényesülése, amelyek automatikusan a felismert célok mielőbbi megvalósítására serkentenek. Máskülönbén hogyan is tudná a művelődés nélkülözhetetlen visszahatását kifejezni a gazdaságra, ahol ezek a folyamatok - kétségtelen tény - valamivel hamarabb megindultak.

A tájékoztatás szerepe

De hol és hogyan kapcsolódik mindehhez a tájékoztatáspolitiká, mint a társadalmi nyilvánosság mértékének szabályozója, mint a szocialista demokrácia funkcionáltatásának egyik eszköze?

Társadalmunk előrehaladása megrázkódtatások nélkül kell, hogy végbemenjen. A törekvések, - amely a gazdasági és a társadalmi viszonyok fejlesztésére irányul -, egyúttal integrálnia kell magába az eddigi eredményeket, biztonságot és stabilitást kell sugározni annak érdekében, hogy a tömegek tudatában az előrelépéssel járó változás ne a bizonytalanságot, a megszokott viszonyok felbomlását keltse.

A tájékoztatáspolitikai eszközrendszere soha nem steril közegben fejti ki hatását, hanem az új értékek és normák kultiválásával, a korábban kialakult értékek és értékítéletek rendjével ütközve szorít helyet az újnak. Mindez nem konfliktusok nélkül való folyamat. Ám a társadalmi demokratizmus szélesedő viszonyai között a nélkülözhetetlen egyensúly megtalálható.

A tömegtájékoztatás társadalmi-politikai szerepét hatékonyságát sokféle módon lehet vizsgálni, értékelni és minősíteni. Két vonatkozási pontot azonban - meggyőződésem szerint - állandóan szem előtt kell tartanunk. Az egyik: a társadalmi va-

lóság részeként kialakult, struktúrált társadalmi tudat állapota, annak a közegnek a helyzete, amelyben a tömegkommunikáció dolgozik. A másik: a mindenkori politikai szükségletek vonulata.

A politikai tudat, a közgondolkodás vizsgálatakor néhány figyelemre méltó jelenséggel találkozhatunk. Egyrészt nőtt a realitás-érzék és a kritika, amely a tömegtájékoztatástól a jelenségek analitikusabb megközelítését igényli. Az emberek reálisabban minősítik a társadalom életét, és az azt befolyásoló gazdasági és művelődési folyamatokra érzékenyebben reagálnak. Az utóbbi időben, mintha csökkent volna a különböző társadalmi jelenségek szélsőséges megítélése, a társadalmi érdeklődés és aktivitás megtartásával együtt. Ez különösen kézzel fogható módon jelentkezik a gazdasági élet eseményeit és a nemzetközi kérdéseket illetően. Kedvezőtlen viszont, hogy a politika iránt közömbösesek száma nem csökkent, bár ezzel nem az előzőekben tett megállapítások igazságtartalmát vonjuk kétségbe. Pusztán a figyelmet akarjuk felhívni arra, hogy ezzel a réteggel sokkal tudatosabban kell számolnunk, mert a demagógia melegágya, ahonnan szélsőséges vélemények bármikor kitermelődhetnek, s amely potenciális bázisa az ellenséges propagandának.

A politikai szükséglet-vonulata valójában nagyon egyszerűen megfogalmazható. Olyan magatartásra van szükség, amely a ténylegesen megtalálható ellentmondások feloldásához több időt ad és segíti a kedvező társadalmi közérzet karbantartását. A tájékoztatásnak ezáltal rendkívüli politikai súlya van. Az információ-éhséget, a jogos érdeklődést a nehéz gazdasági helyzet és a bonyolult nemzetközi viszonyok táplálják. Objektív szükséglettel van dolgunk. Az embereket, a társadalmat érdekeik késztetik a jobb eligazodásra, a folyamatok, az összefüggések teljesebb megismerésére, miközben politikánknak úgyszintén érdeke a társadalmi információáramlás élénkítése, mivel minél eredményesebb az információk áramlása a szervezetekből kifelé, annál hatékonyabb a szervezetek és a társadalom közötti kölcsönös kommunikáció.

A gazdaság propagandája a tömegkommunikációban

Egy néhány évvel ezelőtt készült elemzés szerint a gazdaságpolitika megközelítését szinte valamennyi tömegkommunikációs eszközünk a mennyiség oldaláról végezte el. Az alapvetően eredmény-felhangú propaganda leginkább a termelés mennyiségi növekedését hangsúlyozta, megközelítően azonos arányban érintette a gazdasági problémák között a gazdálkodás mennyiségi és hatékonysági-szervezési vonatkozásait. A feladatok közül a hatékonysággal és a szervezéssel kapcsolatos tennivalókat emelte ki. Ez időben a leggyakrabban említett témák sorából kiszorult az áruellátással és az életszínvonallal kapcsolatos témákör, sőt az utóbbival összefüggő kérdések, így a jövedelmek alakulása, a bérgazdálkodás, a szociálpolitika a témák gyakorisági sorrendjének utolsó harmadába került. A közlések többsége hiranyag, gazdasági tudósítás, beszámoló volt, árnyaltabb gazdasági értékelés, orientáció nélkül. Az összes közléseknek alig egynegyedét alkották az elemzést, értelmezést, magyarázatot is tartalmazó cikkek, illetve műsorok. A leíró közlések elsősorban gazdasági életünk kedvező vonásaira koncentráltak, míg az elemző közlések árnyaltabban értékelték, nagyobb figyelmet fordítottak gazdasági problémáinkra is.

A tömegtájékoztatás effektivitása, eredményt hozó funkciója szempontjából közelítve, a hatást vizsgálva, itt utalnunk kell arra, hogy a tömegkommunikációs eszközök korlátozott lehetőségekkel rendelkeznek, még akkor is, ha jelentőségüket ezzel a megállapítással nem kívánjuk lebecsülni. Az emberek legszivesebben olyan közleményeket jegyeznek meg, amelyek az egyén beállítottságával már korábban is rokonszenves volt. Így jóval magasabb a tájékozottság azokban a kérdésekben, amelyekben egyes rétegek érdekeltsége közvetlenebb. Ezekben az években a lakosság körében viszonylag nagy volt azoknak az aránya, akik egyáltalán nem tudtak arról, milyen is valójában az ország gazdasági helyzete, s annak alakulását határozottan más-ként ítélték meg, mint személyes anyagi helyzetük kilátásait: a személyes anyagi helyzetet negatívan, az országos gazdasági helyzetet többnyire pozitívan ítélték meg. Ezért célszerű-

nek látszott az olyan tömegkommunikációs tartalmak súlyát és arányát növelni, amelyek a személyes érintettségéből indulva hozzák a mindennapi szemlélet számára is közel a gazdasági folyamatokat, és nem redukálódnak sem termelés, sem életszínvonal-centrikus megközelítésre. Ez a fajta "gazdasági propaganda" a gazdasági tájékoztatás olyan stratégiájának érvényesítését segíti, amely fokozottabban számol az objektív helyzet alternatív alakulásának lehetőségeivel, a következményekkel, és törekszik elkerülni, hogy a korábbi közlés ellen dolgozzon a megváltozott helyzetben kifejtett propaganda.

A gazdasági agitáció és propaganda hatékonyságának növelése természetesen szorosan összefügg a gazdasági nyilvánosság kérdésével. Vannak olyan területek, amelyeken gazdálkodási rendszerünk jelenlegi adottságai és fejlődési perspektívái a nyilvánosság kiterjesztését lehetővé és szükségessé is teszik. Így a tömegkommunikációs eszközök több, érdemibb és részletesebb gazdasági információra tartottak igényt, és a gazdasági tájékoztatás nyitottabbá vált. A tömegtájékoztatás napjainkban általában jobban, árnyaltabban képviseli pártunk gazdaságpolitikáját, segíti annak érvényesülését, erősíti az iránta megnyilvánuló bizalmat, jelentős szemlélet-, és tudatformáló erőt képvisel.

A pályamódosítás, amely 1978. második felétől mindinkább felerősödött, nemcsak a gazdálkodásban, de a tömegtájékoztatásban is hozott eredményeket. A tájékoztatás is részes abban, hogy a közvélemény az új, többnyire szokatlan jelenségeket, a népszerűtlen intézkedéseket megértéssel fogadta, hogy a közvélemény nem szigetelődött el a problémáktól, hogy a feszültségek nem születtek benne ellenszenvet, vagy haragot. Az irányítás szintjén is eloszlott, az attól való félelem, hogy a közvélemény esetleg nem fogja helyeselni a kitűzött célokat, s része van ebben annak is, hogy ezt a közvéleményt a tájékoztatáspolitikai társadalmi realitásként fogadta, amelyre építeni lehet és kell. Így hovatovább sikerült meghaladni a hatékonyabb munka olyan tudati korlátait, amilyen például a mennyiségi szemlélet, a gazda-

sági egyensúly megjavításának lehetőségében való hit, a termék szerkezet korszerűsítésének szükségessége, a minőség javítása, a versenyképesség növelése, az árpolitika helyessége, az elért életszínvonal megőrzésének lehetősége.

Most ragadjunk ki találomra néhány véleményt, amely a legutóbbi időszak gazdaságpolitikai tájékoztatásának irányultságát példázza.

"A vizsgált időszak négy hete alatt a televízió tizenhárom önálló műsora, összesen 400 percben foglalkozott gazdasági kérdésekkel. Közülük 9 műsor építőmunkánk pozitív jelenségeit mutatta be, illetve a közgondolkodás fejlesztését szolgálta. Egy bírált, kettő pedig kezdeményezett. A szakrovatok műsorainak többsége nem tudni kihez szól, alacsony színvonalú. Nem kimondottan gazdaságpolitikai, de feltétlenül említést érdemlő műsor a "Siker"-műsorsorozat, két olyan gazdasági-műszaki témát is feszegetett viszont, amelyek érdekesen, izgalmasan tükrözi materiális feltételeink alkotóbb kihasználásának sikerrel kecsegtető lehetőségeit."

"A 168 óra" a vizsgált időszakban elhangzott négy műsorának gazdasági anyagai kivétel nélkül elemeztek és bíráltak. A témaválasztás végsősoron egyetlen esetben sem volt indokolatlan: közérdeklődésre számottartó, vagy közszájon forgó eseteket dolgoztak fel. Az anyagok témaválasztása megfelelt a közérthetőség és az időszerűség követelményeinek. A feldolgozás, a riporteri munka azonban erősen kifogásolható."

"A Figyelő" a gazdasági élet egész szélességében politizál, így a témaválasztása sokrétű, és fellelhetők benne mind a népgazdaságszintű alapkérdések, mind a vállalati szintű részletkérdések. Szakszerűen ismerteti a napirenden lévő, döntésre érett kérdéseket, sok esetben a döntés meghozatala előtt. A cikkek nem minden esetben foglalnak állást, inkább ismertetik a szóban forgó kérdés fő vonásait, és esetleg a különféle nézeteket."

A "Képes Ujság" írásai tartalmukban nem egyértelműen kapcsolódnak a csak gazdasági építőmunkához, s mondanivalójukban, lényegüket illetően is leegyszerűsítene. Egy-egy alapvetően gazdasági kérdésnek inkább a társadalmi vetületét vizsgálják, s azt is önmagában, környezetéből kiragadva. Az már megítélés kérdése, hogy a lap réteg-irányultsága az ilyen "publicisztikai fogásokat" igényli, illetve szükségessé teszi-e?"

"A Magyar Hírlap" témagazdasága rovatathárokát nem ismerő módon, nagy alapossággal segíti a lap olvasóinak jelentős részét kitevő középszintű gazdasági vezetőket. Sajnálatos azonban, hogy a gazdaságpolitika függvényeként jelentkező társadalompolitikai kérdések viszont sok esetben csak negatív megközelítésben jelentkeznek a belpolitikai oldalakon."

"Az Új Tükörben" nehéz tervszerűséget felfedezni. Olvasói körétől, műfaji kötöttségeitől jórészt meghatározottan, de a lap inkább morális megközelítésben hozza gazdasági jellegű észrevételeit. Ilyen tárgyú írásai /még az erős áttételezéssel írott is/ esetlegeseek, ötletszerűek.

A "Disputa", amely eredetileg a pályakezdő írók helyzetéről indult, végülis belpolitikaivá vált: van-e nálunk szocialista nemzeti egység, "közös vállalkozás-e a nemzet?". ... figyelemre méltó, hogy a megfigyelési időszak kezdetén a lapban szinte háttérbe szorultak az irodalom és a művészet kérdései, a belpolitikai és a gazdaságpolitikai témák mellett..."

A "Heti Világgazdaság" színvonalas, tartalmas, jól szerkesztett lap. Viszonylag hamar megtalálta helyét a tájékoztatási rendszerben, amiből többek között az is következtethető: célszerű a sajtó irányításnak új lap-/ok/ indítását támogatni, ha az-/ok/ politikailag, szakmailag kiforrott koncepcióra, valós társadalmi, információs igényre épül/nek/. ... a HVG tipikusan olyan "szaklap", amelynek a tömeg-tájékoztatási funkciója is jelentős.

A megyei lapok többségében az eredmények, a jó kezdeményezéseket propagáló írások túlsúlya mutatható ki. Nem annyira a problémaérzékenység, mint inkább a lojalitás jellemző rájuk.

Ugy gondolom szemelvényeink egybehangzóan megerősítik azt a véleményt, amely szerint a gazdasági tudatformáló munka az utóbbi két évben megfelelt a várakozásoknak, a vele szembe támasztott követelményeknek, teljesítette a reá hátruló politikai és szakmai feladatokat. Lehet, hogy ez a sommás minősítés így formálisnak tűnik, de alapvetően igaz. A tömegtájékoztatás egyre inkább a gazdaságpolitika megvalósulásának - sokszor göcsörtös - gyakorlatát igyekszik bemutatni, nyomonkövetni. A sajtó javuló hatásfokú munkájában szerepet játszik, hogy számol bizonyos beidegződésekkel és egyre inkább szembe néz azok hatásával. A tájékoztatásban határozott és mindenképpen üdvözölhető elmozdulás figyelhető meg a konkrétság irányába. A gazdasági környezet változásairól és az ebből eredő gondokról a sajtó a korábbi évekhez képest nyiltabban, nagyobb elemző készséggel szól. Őszinte hangvételi, kertetelés nélküli, és többnyire szakszerű pbulikációk jelennek meg, nemcsak általában a gondokról, hanem konkrétan a mérsékeltébb ütemről és - mennyiségileg ugyan egy kicsit visszaszorulva - az életszínvonal emelkedésének csökkenő mértékéről is.

Természetesen vannak gondjaink és megoldásra váró feladataink. A tömegkommunikációban más-más okokra visszavezethető, más és más módon testetöltő, de mindenképpen helytelen szemléletmódot tükröző és terjesztő megnyilvánulásokkal is találkozni még mindig.

Ezek egyike azt sugallja, mintha a hatékonyabb termelés és így a gazdasági problémák megoldása csupán elhatározás kérdése lenne. Ez a szemlélet káros, mert nyiltan, vagy burkoítan megkérdőjelezi a vezetés tényleges akaratát és képességét, kételeyeket támaszt, a döntések helyességét, az elemzések komolyságát és a hatékonyabb végrehajtás megszervezésére tett erőfe-

szítésekkel illetően. Veszélyes ez a szemléletmód, mert a "ráolvasás" mindenhatóságának hamis tudatát erősíti. Félrevezető, mert a termelékenység javítását, a munkafegyelmet és a minőségi munkát pusztán az erkölcsi-politikai követelmények megszigorításával véli elérhetőnek. Következésképpen a vezetést hibáztatja, "liberalizmusáért". Helytelen ez a nézet azért is, mert a valós helyzet kritikus feltárására, a problémák tényleges megoldásának irányába tett legcsekélyebb erőfeszítéseket is azonnal leszereli.

Ugyancsak helytelen, de az előzővel ellentétes tartalmú az az itt-ott a sajtóban is fellelhető szemlélet, amely minden erőfeszítést lebecsül, sőt feleslegesnek tart, mondván, hogy a gazdasági fejlődés folyamatába az átlagember nem tud beavatkozni. Akár akarjuk, akár nem, teljesen ki vagyunk szolgáltatva a szándékainktól független, objektív folyamatoknak, azaz: a dolgok mennek a maguk útján. Ennek a szemléletnek ad táptalajt a fel-felbukkanó technokratizmus is. Ennek a nézetnek a háttérében találjuk meg azt a már politikailag is rendkívül káros magatartás-formát, amely az említett szemlélet terjesztésével és elfogadásával valójában a magánélet szférájába igyekszik visszaszorítani a tömegek aktivitását.

Nem kevésbé veszélytelen az a szemléletmód sem, ami azt a látszatot kelti, mintha a gazdasági problémák megoldásának kulcsát nem elsősorban magában a gazdaságban, a gazdálkodásban, a termelésben kellene keresnünk /ott, ahol azok a problémák ténylegesen felmerülnek/, hanem azon kívül.

Két alapvetően szélsőséges megoldás is kísért még. Az egyik a szűrkesség, a másik pedig a szenzációhajhászás. Az előbbi hatástalan, s ahelyett, hogy mozgósítana, inkább közömbössé tesz. Az utóbbi hibásan általánosít, s a lényegtelen ragadja meg. Igazából egyik sem törődik azzal mi foglalkoztatja az embereket és mi a politika érdeke.

Hiba van a hatékonysággal is. Az újságírói tevékenység effektivitása objektíven nem annak alapján értékelhető, ami megjelenik és elhangzik, hanem aszerint, amilyen mértékben ezek a közlések szolgálják a társadalmilag betervezett eredményt, az emberi felismeréseket és az identifikációt. Mindehhez azonban igen jól kell ismerni a köznapitudat és ismeret-szint fejlettségi állapotát és az embereket foglalkoztató konkrét problémákon kívül a közvetítendő tartalmakat olyan módon, és olyan formában kell a befogadókhoz eljuttatni, hogy azok azt teljes mértékben megértsék. Gyanítom, hogy jelenlegi helyzetünk egyik legszembeeszköbb és legvésszajóslóbb vonása éppen az a szakadék, amely a szakértők tolvajnyelve és a legszélesebb értelemben vett közönség befogadási készültségének alacsony színvonala között tátong. Felott a zsurnalisztika optimális funkcionálása marxi-lenini elméletének fő vonása az, hogy ki kell elégítenie az objektív társadalmi információ-szükségletet, kiindulva a tömegek tudatának tényleges állapotából, azok helyzetéből, a zsurnalisztikához való viszonyukból /különböző csoportnáikhoz, típusok és színvonaluk szerint/, a tömegek érdeklődése és preferenciája alapján.

Persze a gazdasági újságírás hibáit, aránytévesztéseit, esetleges gyengeségeit mérlegelve sem lehet helyénvaló az a sajátos munkamegosztás, amely a reálfolyamatok gondjait az agitációval akarja felvállaltatni, eredményeit pedig elvitatja. Kétségtelen, hogy a tömegtájékoztatásnak, a gazdasági újságírásnak meghatározó szerep van abban, hogy a magyar közvéleménnyel sikerült, ha nem is mindig teljes tudati azonosulásra, de a legfőbb kérdésekben mindenképpen egyezsége jutni.

A nagy dilemma

Korunk jellemzője, hogy a társadalmi értékrend változó-konyabbá, lazábbá, viszonylagosabbá válik. Az a biztos bázis, amelyen a dezintegrációt elkerülhetjük: a szocialista társadalom államrendje. A szocialista értékrend az érvényesülési vágyat a társadalom szolgálatába állítja, a közös célok és ér-

dekek prioritásának hangsúlyozása mellett. Az értékek és személyiségek sorrendjében előbbre lép a teljesítményre-hangoltság. Mindez - ha nem vigyázunk - az individualizmus kultuszához, az önmagáért való szerzéshez vezethet. E nagy dilemma olykor-olykor a közmegegyezés hivatásos formálójának, a tömeg-tájékoztatásnak a színpadán is érezhető. A politikával teljes egyetértésben a tájékoztatáspolitikát azt vallja: a szocializmus, a munka társadalmá teremti meg az emberi képességek kibontakoztatásához a legkedvezőbb feltételeket. A cél, hogy "mindenki képességei szerint és munkája szerint" érvényesüljön. Ebben az értelemben tehát a tájékoztatásnak a teljesítmény-centrikus magatartást kell mintául tekintenie. Semmiképp nem lehet ideálunk az a munkaképes egészséges ember, aki köldöknéző sérelmeinek megoldását pusztán a társadalomtól várja. Miként azt sem állíthatjuk példaképnek, aki munkája, élete kizárólagos céljának az anyagiak hajszolását tekinti. Helytelen azonban az az erőszakolt szembeállítás, amely időnként a kulturális sajtóban teret kap, miszerint, aki becsületes, kemény munkával, akár szabad idejének, a művelődésre, a kulturálódásra szánt óráinak feláldozásával is akarja családját és a társadalmat gyarapítani, destruktív.

A tájékoztatáspolitikát egyöntetűsége szempontjából okoz dilemmát az a káros és rossz munkamegosztás, amelyben a nagyhatású tömegközlelési eszközök, a politikai feladatokat csak általában közvetítik, míg az, amiről az emberek beszélnek, főleg a kulturális sajtóban válik témává, vagy hivatkozási alappá. Az a fajta szereposztás, amelyben az egyik fél "politikus", a másik meg "érdekes", odavezethet, hogy sok felszínre kerülő előítélet, tévhit, féligazság kap fórumot, igazolódik a közvélemény előtt, ahelyett, hogy tényszerű, szakszerű érveléssel, elemzéssel megcáfolnánk, eloszlatnánk azokat. Persze csak látszólag volt könnyebb a dolgunk akkor, amikor az ilyen tévhit, tévedések nem kaptak nyilvánosságot, mert azt hittük, hogy ezek valójában nem is léteznek.

Ahogy a gazdaságnak és a művelődésnek egymástól elválaszthatatlan, egymásra jelentős kölcsönhatással, szerves összefüggésben kell jelen lennie a tömegtájékoztatásban, úgy a tájékoztatás e két, kétségtelen létező szektorában, a politikai és a kulturális tájékoztatásban is kölcsönösen át kell hogy hassák egymást a tartalmak, és megjelenési formájuk, a közvélemény strukturáltságának figyelembevételével együtt.

Ennek érdekében az életmóddal, a művelődéssel kapcsolatos kérdéseket, politikánkból következő módon értékként kell kezelnie a tájékoztatáspolitikának is. Abban, mintha módosult volna valamelyest a tömegtájékoztatás felfogása, hogy az életmód, a művelődés nemcsak szabadidő, hanem több mint szabadidő, ám az ember és az anyagi javak közötti viszony megváltozásának ábrázolásában új, beépülésre érett értéktartalmak kultiválásában alapvetően nem történt változás. A művelődés az életmód témakörén belül az ember és ember közti viszony, az ember és közösség viszonya még mindig nem kap kellő hangsúlyt. A képzettség, a műveltség megjelenítése, a tömegtájékoztatásban idegenül, diszitó elemként hat. Erőtlen annak megjelenítése is, hogy a művelődés, az oktatás, a gazdasági tennivalók képzettségi-kulturális előfeltételeinek megalapozása.

Tájékoztatásunkban nem jelenik meg eléggé markénisan az a tény, hogy a gazdasági fejlődés intenzív szakasza által támasztott követelmények általában magasabb átlagos műveltségi-felkészültségi követelményt támasztanak a társadalmi munkamegosztás minden szintjén. A gazdaságpolitikai újságírás is kevés teret szentel a magasabb műveltségi szint ösztönzésére, a műveltségkultúrálódás közvetlen gazdasági eredményességet biztosító ügyére, a gazdasági hatékonyság és az emberi kvalifikáció szoros összefüggésére.

Összefoglalva

Tájékoztatáspolitikánk és tájékoztatási gyakorlatunk életképességének egyik mércéje az, hogy mennyire képes figyelembe venni a társadalmi-gazdasági és művelődési feltételek széles és sokrétű, meghatározó körét, annak a közvéleménynek az igényeit, amelyben dolgozik, milyen mértékben tudja szolgálni annak a politikának a szükségleteit, érdekeit, amely a társadalmi célok megvalósításához, a fejlett szocialista társadalom építésének e két legfontosabb célja - a gazdaság és művelődés fejlesztése - megvalósításához akarja megnyerni a közvélemény támogatását, fenntartva és erősítve a társadalom egységét.

Mindehhez hatékonyabban kell gazdálkodni a tömegtájékoztatásban meglevő és mozgásba hozható hatalmas ismeretanyaggal, politikai és szellemi kapacitással. Szélesíteni kell a társadalmi nyilvánosságot, az irányítási rendszer egységesülése érdekében olyan tájékoztatási stratégiákat kell kidolgozni, amelyek az egyes eszközök előre megtervezett együttműködését, az egymás funkcióira építő, azokat kiegészítő és felerősítő összzhatást segítik, a zenekari elveknek megfelelően működtethetők.

Törekedni kell a társadalom egyes rétegei és csoportjai objektív információ-szükségletének megismerésére, a tömegtájékoztatás effektivitásának fokozására. Erősíteni kell az olyan mechanizmusokat, amelyek elősegítik az új társadalom értékrend-szerének és értékhierarchiájának terjesztését, megőrizve mindazt, ami vívmányunk, és helyet adva minden olyan új értéknek, amely jogosan követel helyet magának.

Ez a tájékoztatáspolitikában a járható útja annak, hogy mind a gazdasági, mind pedig a kulturális tájékoztatás egyaránt emelje a társadalmi tudatosság szintjét, amely képessé teszi az embereket arra, hogy felfogják, megértsék az új helyzetet, a fejlődés új követelményeit és ne kívülállóként szemléljék, hanem résztvevőként alakítsák gyorsan változó világunkat.

Z Á R S Z Ó

Kedves Elvtársak! Tisztelt Hallgatók!

A X. Művelődéstudományi Nyári Egyetem a mai nappal befejezi munkáját. Teljesítette a tematikában vállalt programot: elhangzott valamennyi meghirdetett előadás, a hallgatóknak volt alkalmuk kérdezni is.

A tematika tudatosan irányította a figyelmet a művelődés legfontosabb kérdéseire, és most az előadásokat meghallgatva elmondhatjuk, hogy az előadókkal azonos módon ítéltük meg a témakör kérdéseit. Az előadásokból teljes kép alakult ki, amelyet a sokféle megközelítésmód, analízis-szintetizálás eredményeként kaphattunk meg.

Távol áll tőlem, hogy részletesen értékeljem a nyári egyetem munkáját, csupán néhány gondolatkört ragadok ki, amelyek a továbbiakban munkánk középpontjába kell állítanunk.

- 1./ Az előadások bizonyították, hogy a szocialista építés előrehaladásával nem növekedett a tömegekben - a korábban feltételezett módon és mértékben - a kultúra iránti érdeklődés. Az úgynevezett frontáttörést, - ahogy egyik előadónk megnevezte - nem sikerült még végrehajtani. Azt is tapasztalhatjuk, hogy a termelési feladatok gyakran a kultúra leszűkített, prakticista értelmezésére ösztönöznek, holott ma már közgazdaságilag is bizonyítható, hogy a ter-

melő ember műveltsége, nyitottsága gazdasági tényező.

2./ Mit tehet a közművelődés? - kérdezhetik joggal.

Az előadásokon elhangzó megállapításokkal felelhetek:
Ne legyenek illúzióink, megvalósítható feladatokat tűzünk magunk elé.

A kulturáltság mindenkori foka minőségi tényező, amely mögött a generációkban kikristályosodott tapasztalatok is értendők. A gazdasági-, társadalmi fejlődés felgyorsítása következtében átugrott fejlődési fokokat a közművelődési munkában is figyelembe kell venni. Ezért pl. a munkakultúra jelenlegi állapota miatt nem kell siránkozni, hanem hozzá kell gondolni azt az óriási társadalmi átrendeződést, amely az elmúlt 3 és fél évtizedben hazánkban lezajlott. Mindez természetesen nem ment fel bennünket a cselekvés alól.

A második megállapításhoz gondoljuk végig a társadalmi haladásról elhangzottakat, amelyekből egyértelműen az emelhető ki, hogy mindig a haladás által napirendre "tűzött" feladatokkal foglalkozzunk.

3./ Az innováció problematikája nagyon sokoldalúan merült fel az előadásokban. Megtanulhattuk a fogalmat széles körűen értelmezni, kibontakoztak a közoktatás és a közművelődés feladatai ezzel kapcsolatban.

Köpeczi akadémikus az intenzív szakasz feladatait elemezve megmutatta, hogy a tudomány tudna segíteni, de gond van a fogadókészséggel. A közművelődésnek rugalmasabban kell reagálni a mindennapi élet támasztotta igényekre, pótolnia kell, amit az iskola ezen a téren elmulaszt, vagy nem elég eredményesen old ma meg.

4./ A kultúra terjesztését a széles tömegek szempontjából kell minősíteni - hangzott a megszívlelendő tanács az egyik előadásban. Ma még sokféle veszély kísért ezen a téren. Gondoljunk csak a következőkre:

- Gyakori az arisztokratikus befelérfordulás.
- Kisértenek a formális megoldások: gyakori a feladatok "kipipálása", előfordul a feladatok megoldásának csak a mennyiségi értékelése.
- Nem ritkán találkozunk a kultúra terjesztőinek körében is a kultúra leszűkített értelmezésével.

5./ Napjainkban különösen nagy szükség van a kultúra - közvetítésében az ideológiai tartalom erősítésére, egyértelműbbé tételére. A szocialista tudatosság tömegmértékű kialakításában a kultúra terjesztőinek igen nagy a felelőssége. A gyakran tapasztalható dezideologizálás kitűzött céljaink ellenében hat.

Köztudott, hogy legújabbkori történelmünk oktatása nem erősíti eléggé /sem tényanyagával, sem érzelmi hatóerejével/ ifjúságunk szocialista hazafiság-tudatát. Kissé keményen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy védtelenné tesszük a fiatalokat az újabban egyre tudatosabban és rendszeresebben jelentkező ideológiai és politikai támadásokkal szemben. A közművelődésnek sok lehetősége van a segítségre, ezekkel tudatosabban kell élni a jövőben.

Pándi akadémikus előadása megmutatta, hogy a nyílt, elvi alapokon álló vita alkalmas az igazság bemutatására.

6./ Az előadások, és a mindennap tapasztalatai azt mutatják, hogy tovább kell foglalkoznunk - rendszeresen és sokoldalról megközelítve - a szocialista életmód kérdéseivel. Nálunk ma még igen sokféle /feudális, kispolgári, nagypolgári/ életmód-minta van jelen, keveredik, nem ritkán terjed. A közművelődés a közoktatással összefogva sokat tehet annak érdekében, hogy a szocialista életmód meghatározó szerepet töltsön be. Segítenünk kell az embereket értelmes élettervek, életprogramok készítésében, életmód mintákat kell ajánlani.

7./ Az előadók sokoldalúan bizonyították, hogy a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában megnőtt az emberi tényezők szerepe, ugyanakkor ma még nagy a kihasználatlan szellemi kapacitás hazánkban. A megoldás eszközei nem a kultúra terjesztőinek kezében vannak, de szerepük nem lebecsülendő. A munka alkotó jellegű végzéséhez, a folyamatos művelődés elengedhetetlen.

8./ A fentebb elmondottak sok feladatot jelentenek a közművelődés dolgozói számára. Munkájuk csak akkor lesz eredményes, ha tartalmában tovább differenciálódik, eljut a társadalmi csoportokhoz, foglalkozási körökhöz, az egyénekhez, figyelembe véve felkészültségét, érdeklődését, a társadalmi munkamegosztásban betöltött helyét.

A kultúraterjesztés nagy munkájában jelentős részt vállal a TIT, amelynek szakosztályaiban egyre több értelmiségi tevékenykedik. Mondanivalóm gondolatmenetének lezárásaként szeretném javasolni a TIT munka mozgalmi jellegének további erősítését, összefüggésben azokkal a gazdasági, műszaki, társadalmi feladatokkal, amelyeket a haladás érdekében hazánkban meg kell oldani. Szoros kontaktust kell tartani a politika napi és távlati feladataival, célkitűzéseivel, a vitatkozó, érvelő, az agitativ jelleget erősíteni kell.

Kedves Elvtársak! Kedves Kollégák!

A X. Művelődéstudományi Nyári Egyetem munkájának mérlegét megvonva megállapíthatjuk, hogy a művelődés munkásainak illúziók nélküli, reális szemlélettel megtervezett munkát kell végezni. A nyári egyetem rendezői nevében ehhez kívánok sok sikert, erőt, egészséget és a jövő évi viszontlátás reményében köszönök el minden hallgatótól.

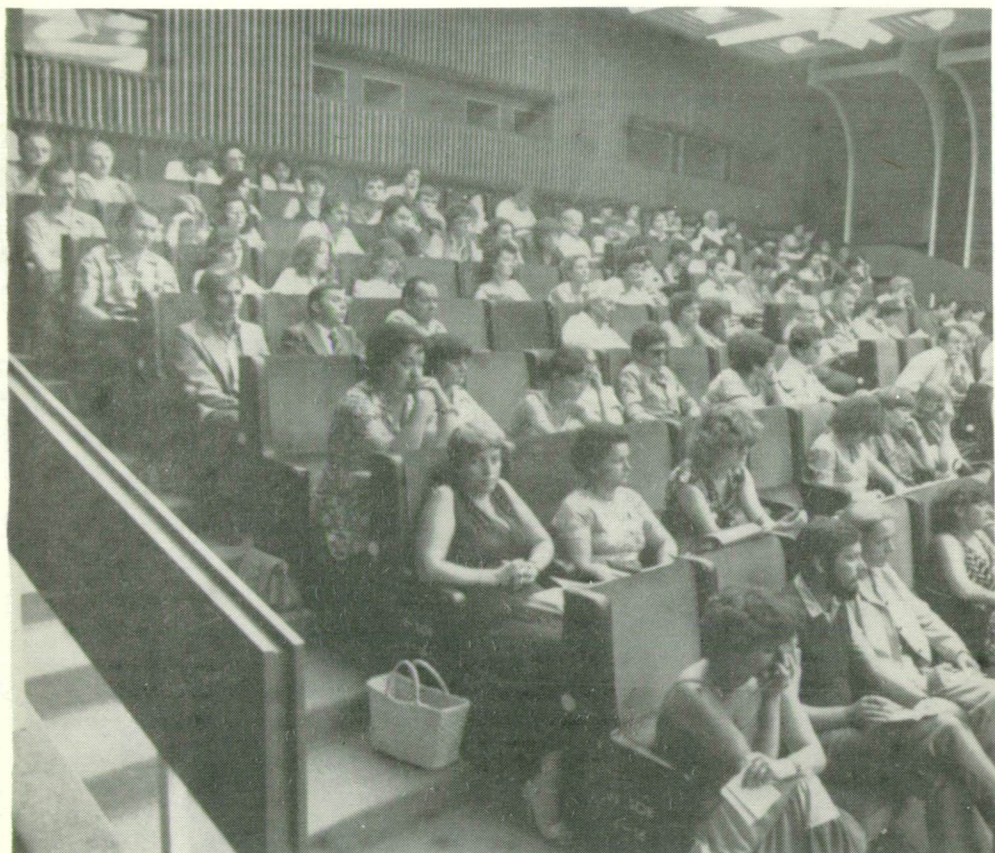
A kötet szerzői

Dr. Csikós József, az MSZMP KB Agit.Prop. Osztályának politikai munkatársa; Dr. Horuczi László, a filozófiai tudományok kandidátusa; Dr. Jeney Jenő, a filozófiai tudományok kandidátusa, a TIT főtitkárhelyettese; Dr. Koncz Gábor főosztályvezető-helyettes; Dr. Koncz János a művelődéstudományok kandidátusa, az MSZMP Csongrád megyei Pb. titkára; Dr. Kormos Sándor, a filozófiai tudományok kandidátusa, főosztályvezető; Dr. Köpeczi Béla akadémikus, az MTA főtitkárhelyettese; Dr. Kozma Ferenc a közgazdaságtudományok doktora; Szabó G. László, a Csongrád megyei Tanács VB. elnökhelyettese, a TIT megyei Szervezet alelnöke; Dr. Vonsik Gyula, a filozófiai tudományok kandidátusa, a "Propagandista" főszerkesztője.

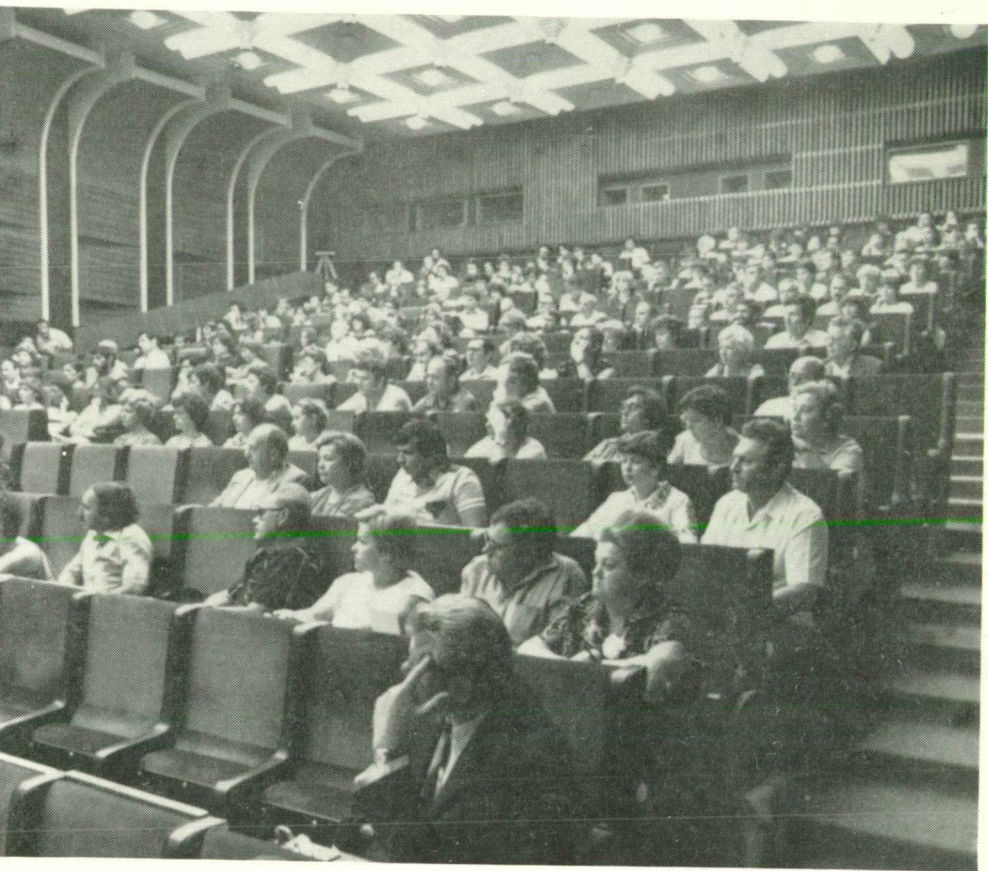

A nyári egyetem megnyitása

A nyári egyetem hallgatói

A nyári egyetem hallgatói

A

101658